

VÕRU MAAKONNA ARENGUSTRATEEGIA 2035+

Lisa 1 Maakonna hetkeolukorra ülevaade

Võru maakond

2023

SISUKORD

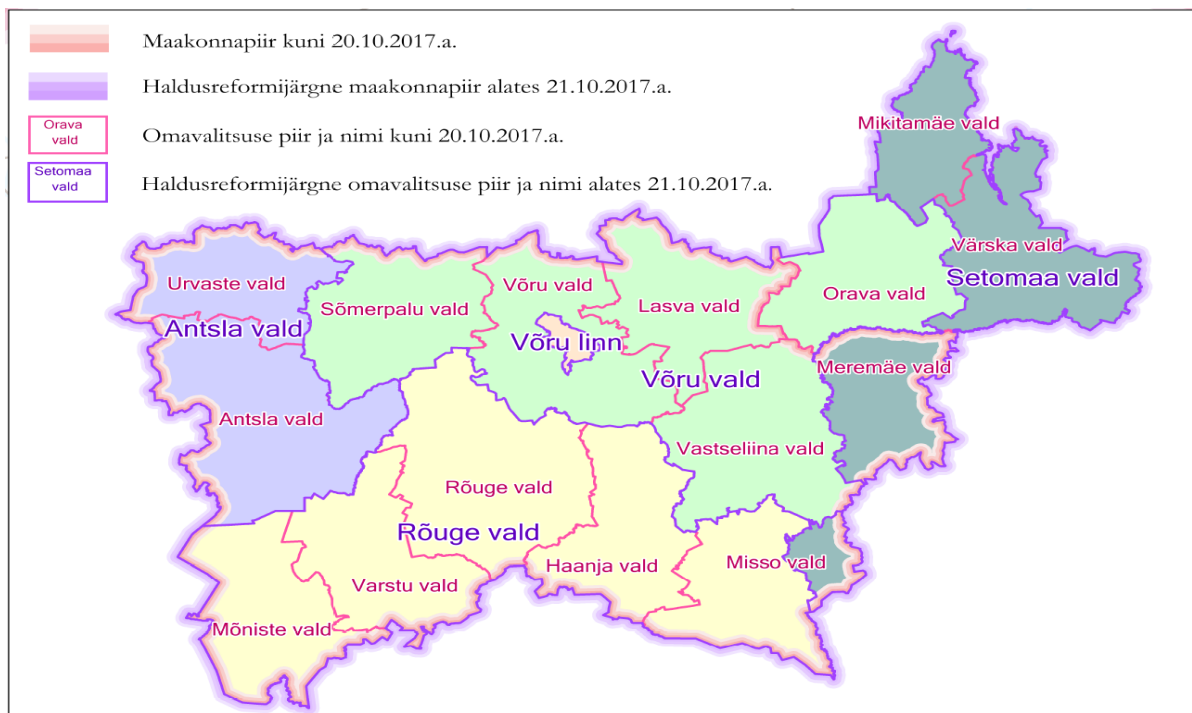
SISUKORD	2
LÜHIKOKKUVÕTE	4
MAAKONNA HETKEOLUKORRA ÜLEVAADE	9
1. RAHVASTIK	9
1.1. Senised arengud	9
1.2. Peamised rahvastiku analüüsist tulenevad järeldused	12
2. MAJANDUSVALDKOND	13
2.1. Maakonna majanduse üldiseloostus	13
2.2. Ettevõtluse tugistruktuurid	18
2.3. Ettevõtlusalad maakonnas	19
2.4. Turism	20
2.5. Kaugtöö	28
2.6. Maakonna omavalitsuste finantsid	29
2.7. Peamised majandusvaldkonna analüüsist tulenevad järeldused	31
3. HARIDUSVALDKOND	32
3.1. Alusharidus	32
3.2. Üldharidus	34
3.3. Huviharidus	36
3.4. Kutseharidus	37
3.5. Noorsootöö	39
3.6. Täiskasvanuharidus	41
3.7. Peamised haridusvaldkonna analüüsist tulenevad järeldused	43
4. TERVISE- JA HEAOLU NING SISETURVALISUSE VALDKOND	44
4.1. Sotsiaal- ja tervishoiuteenuste kättesaadavus	44
4.2. Siseturvalisus	51
4.3. Peamised sotsiaal- ja tervishoiu valdkonna analüüsist tulenevad järeldused	51
5. KODANIKUÜHISKOND, KULTUUR, SPORT JA ERIPÄRA	52
5.1. Kodanikuühiskonna areng	52
5.2. Sport	54
5.3. Kultuur ja omapära	55
5.4. Peamised kodanikuühiskonna, eripära-, kultuuri- ja spordivaldkonna analüüsist tulenevad järeldused	61

6. TARISTU JA KESKKOND	62
6.1. Ühendused	62
6.2. Keskkond	63
7. HALDUSKORRALDUS	69
7.1. Halduskorraldus	69
7.2. Riiklikud struktuurid	71
8. MAINE	72
KASUTATUD MATERJALID	76

LÜHIKOKKUVÕTE

Rahvastik

Võru maakond asub Kagu-Eestis, piirnedes lõunas Läti Vabariigi, idas Vene Föderatsiooniga, põhjas, kirdes Põlva maakonnaga ning läänes Valga maakonnaga. Maakonna administratiivseks keskuseks on Võru linn. Kokku on maakonnas 2017. a. toimunud haldusreformi järgselt 5 omavalitsust: Antsla, Rõuge, Setomaa ja Võru vallad ning Võru linn (vt joonis 1). Võru maakonna kogupindala on 2 773 km², moodustades 6,1% Eesti Vabariigi pindalast. Võrumaa on territooriumi suuruselt Eestis 12. maakond.

Joonis 1 Võru maakonna piir ning kohalikud omavalitsused enne ja pärast haldusreformi

Võru maakonnas elas Statistikaameti andmetel seisuga 01.01.2022 34182 inimest, moodustades 2,6 % kogu Eesti rahvastikust. Maakonna keskmine asustustihedus on 12 inimest km². Väikseim on see Rõuge vallas (5,2 inimest km²) ja suurim Võru linnas (847,6 inimest km²) (vt tabel 1). Seega on Võru maakonna puhul tegemist Eesti kontekstis väikese ning suhteliselt hõredalt asustatud piirkonnaga.

Tabel 1 Võru maakonna elanike arv ja asustustihedus

	Rahvaarv	Pindala, km ²	Asustustihedus, elanikku km ² kohta
VÕRU MAAKOND	34 182	2 773	12,3
Antsla vald	4 222	411	10,3
Rõuge vald	4 877	933	5,2
Setomaa vald	2 849	463	6,2
Võru linn	11 867	14	847,6
Võru vald	10 367	952	10,9

Elanike arvult on omavalitsused küllaltki erinevad. Suurimas omavalitsuses Võru linnas elab 11 867 inimest, Setomaa vallas on elanikke 2 849. Seega on maakonnasisesed erinevused märkimisväärsed. Pindalade vahelised erinevused on aga samas väiksemad. Jättes arvesse

võtmata Võru linna, on suurima pindalaga Võru vald (952 km²) ja väikseimaga Setomaa vald (463 km²).

Võrreldes omavahel Rahvastikuregistri ja Statistikaameti andmeid, siis Statistikaameti andmetel elab Võru maakonnas u 657 inimest vähem (Rahvastikuregistri hinnangul elab maakonnas 34 839 inimest), kui sinna on registreeritud (vt tabel 2). See tähendab, et tõenäoliselt on piirkonna tegelik elanike arv väiksem kui registreeritud elanike arv, mis mõjutab nii teenuste tarbimist kui ka kohaliku tööjõu pakkumist.

Tabel 2 Elanike arvu vahe

KOV	Statistikaamet 01.01.2022	Rahvastikuregister 01.01.2022	Erinevus/%
Antsla vald	4 222	4 380	+158/3,7%
Rõuge vald	4 877	5 238	+361/7,4%
Setomaa vald	2 849	3 209	+360/12,6%
Võru linn	11 867	11 367	-500/4,2%
Võru vald	10 367	10 645	+278/2,7%
Võru maakond	34 182	34 839	+657/1,9%

Tabelis 3 on välja toodud Võru maakonna peamised statistilised näitajad ja nende muutus. Maakonna elanike arv on viimase kümne aasta jooksul märkimisväärselt kahanenud, aastatel 2007-2017 vähenes arv 3095 inimese ehk 8,46 % võrra, 2018-2022 vähenes elanike arv veelgi 1951 inimese võrra ehk 5,4 %. Vaadeldaval perioodil on maakonna elanikkonna vähenemine olnud tingitud negatiivsest loomulikust iibest ja väljarändest.

Tõusnud on vanemaealiste 65+ grupp, mis tähendab, et nõudlus vanusegrupi teenusteks tõuseb, mis omakorda avaldab survet kohalike omavalitsuste eelarvetele ning tõstatab vajaduse teenustele mõeldud eelarve summade suurendamiseks.

Kõikide Võru maakonna omavalitsuste vanusstruktuuri jätkusuutlikkus on küsitav, kuna kogu maakonnas jääb demograafilise tööturuseindeksi väärtus alla ühe. Perioodi 2007-2017 jooksul on indeksi väärtus vähenenud -0,25 punkti võrra, viimasel neljal aastal veel -0,3 punkti, jäädes 2022. a -0,22 punktiga alla ka riigi keskmisele.

Haridus ja huvitegevus

Lasteaia- ja kooliealiste vanusegruppide kahanemine toovad endaga kaasa väheneva nõudluse haridusasutuste kohtade järele. See tähendab, et perspektiivis peavad omavalitsused tühjaks jäävatele hoonetele alternatiivseid rakendusi leidma.

Kooliealise vanusegrupi vähenemine kajastub ka õpilaste arvudes. Võrreldes omavahel õpilaste arvusid õppeaastatel 2007/2008 ja 2017/2018, on täheldatav väga suur langus, mis tuleneb maakonna rahvastiku dünaamikast. Kui õppeaastal 2007/2008 oli Võru maakonna koolides 5 725 õpilast, siis õppeaastaks 2017/2018 oli see 3654 ja 2021/2022 õppeaastal 3578 ehk vähenemine ca 38% võrra. **Õpilaste arvu vähenemisest tulenevalt on väljakutseks võimaluste loomine igale õpilasele võimetekohase ja kvaliteetse hariduse omandamiseks.** See võib tingida ka vajaduse koolivõrgu ümber hindamiseks.

Võru maakonna haridusmaastikul on oluline roll Võrumaa Kutsehariduskeskusel (VKHK), kus antakse kutseharidust 9-s õppekava rühmas: ehitus, infotehnoloogia, mehhatroonika, metallitöö, koduteenindus, puidutöö, majutus ja toitlustus, turism ja äriteenused õppekava rühmades. Kool pakub piirkonnas ka täiskasvanute koolitust. **Kutsehariduse väljakutseteks on õppimisvõimaluste tutvustamine ja reklaam, et suurendada õppima tulijate arvu. Vaja**

on taastada rakendusliku kõrghariduse pakkumine (sh õppimisvõimaluste loomine HEV vajadustega noortele). Investeerida kooli taristusse ning puidutöötlemise ja mööblitootmise kompetentsikeskuse TSENTER jätkusuutlikkuse tagamiseks. Vajalik on töötutele ümber- ja täienduskoolituste pakkumise mahu suurendamine.

Positiivseks võib lugeda noortekeskuste ja -tubade head kaetust üle maakonna. Keskused on olulised, pakkumaks noortele kooli- ja huviringidevälist vaba aja veetmise võimalust. Samuti on noortekeskused sageli võimaluseks kohaliku elu arendamisel erinevate projektide kaudu kaasa rääkida. **Väljakutseks on mitmekesiste vaba aja veetmise võimaluste edasine arendamine. Suurem puudus on poistele suunatud huviringidest ja tegevustest täisealistele noortele.**

Võru maakonnas on suhteliselt hästi välja arendatud spordirajatiste taristu, samuti pakub mitmekesine maastik võimalust tegeleda erinevate spordialadega ja aktiivse liikumisega. Kohati on probleemiks spordirajatiste vähesus ja nende seisukord. Omavalitsused vajavad uusi palliplatse, terviseradu ja väljõusaale. **Murekohaks on olemasoleva spordivarustuse vananemine. Vajalikud on investeeringud spordirajatiste parendamiseks ning uute rajamiseks.**

Majandus

Aastal 2021 jäi maakonna keskmine brutokuupalk 1192 eurot alla Eesti keskmist 356 euroga (riigi keskmine 1548 eurot) ehk moodustas sellest 77 %. **Seega on väljakutseks maakonna palgataseme ühtlustamine Eesti keskmisega.**

Statistikaameti prognoosi kohaselt jätkab maakonna elanike arv vähenemist, jõudes aastaks 2040 umbes 24 000 inimeseni. **Siit tuleneb ka maakonna suurim väljakutse – tulla ühelt poolt toime avalike teenuste pakkumisega ning teisalt uute töökohtade loomisega, pidurdamaks elanikkonna vähenemist.**

Tabel 3 Võru maakonna peamised statistilised näitajad

Näitaja	Võru maakond	Eesti
Rahvaarv 01.01.2018	36133	1 319 133
Rahvaarv 01.01.2022	34 182	1 331 796
Rahvaarvu muutus	-1 951 (-5,4 %)	+12 663 (+0,96 %)
Demograafiline töötururindeindeks aastal 2018	0,68	0,84
Demograafiline töötururindeindeks aastal 2022	0,65	0,84
Majanduslikult aktiivsete ettevõtete arv aastal 2020	2115	113 883
Majanduslikult aktiivsete ettevõtete arv 1000 elaniku kohta 2020	62	86
Keskmine brutopalk aastal 2022	1192 EUR	1548 EUR
MTÜde ja SAde arv aastal 2021	1 382	42 823
MTÜde ja SAde arv 1000 elaniku kohta 2021	25	31
SKP jooksevhindades 2020	299 milj EUR	26 834 milj EUR
SKP elaniku kohta 2020	8496 EUR	20 184 EUR
Ekspord 2020	151 milj EUR	14 285 milj EUR

Võru maakonna SKP oli 2020. aastal 299 miljonit eurot jooksevhindades, moodustades 1,1% kogu Eesti majandustoodangust. SKP elaniku kohta on Eesti keskmisest ligikaudu poole väiksem. Seega võib öelda, et Võru maakonna majandus on riigis väga väikese osakaaluga. Vaadeldes 2020. a sisemajanduse kogutoodangut elaniku kohta, tuleb tõdeda, et Võru maakond jääb maakondade võrdluses tagantpoolt 4. kohale (väikseim on Põlva maakond 7 758 euroga inimese kohta). Suurima SKPga elaniku kohta on ootuspäraselt Harju maakond (28 928 eurot inimese kohta), Võru maakonna näitaja 8 496 eurot jääb sellele 20 432 euroga alla

(moodustades viimasest vaid 29,4 %). Selline näitaja viitab suhteliselt madalale lisandväärtusele töötaja kohta, mille tõstmine on üheks oluliseks väljakutseks Võru maakonna majanduses. Murekohaks on see, et Võru maakonna SKP näitaja ei ole suhtes Harjumaaga tõusnud, vaid viimaste aastatega on kaotatud veel protsendipunkte. **Seega on oluliseks väljakutseks töötajate poolt loodava lisandväärtuse tõusule kaasa aitamine.** Väga väike on ka maakonnast eksporditavate kaupade ja teenuste maht, mis moodustab kogu Eesti omast ühe protsendipunkti (1,1% 2021. aastal vastavalt 196 milj ja 18 219 milj eurot). **Väljakutseks on ekspordimahu suurendamise toetamine.**

Võru maakonna majanduses nagu ka ülejäänud Eestis on ülekaalus teenused ehk tertsiaarsektor. Sektor annab nii riigis kui ka maakonnas ligi poole SKPst. Võru maakonnas on märgatavalt kõrgem primaarsektori (põllumajandus, metsamajandus ja kalapüük) osatähtsus, samuti annavad olulisema osa tööstus ja ehitus.

Majanduslikult aktiivsete ettevõtete arv 1 000 elaniku kohta jääb alla Eesti keskmisele näitajale (vastavalt 62 ja 86 ettevõtet 1 000 inimese kohta). **Väljakutseks on ettevõtlusaktiivsuse tõstmine maakonnas.**

Võru maakonna majanduse järgmiste kümnendite võimalused peituvad ettevõtluskeskkonna paindlikkuse suurendamises ja tihedamas koostöös nii erasektori sees kui ka era- ja avaliku sektori vahel. Uued ja edasi arendatud ettevõtlusalad annavad nii alustavatele kui juba tegutsevatele ettevõtetele võimaluse paindlikeks investeerimisotsusteks. **Ettevõtlusinfrastruktuuri arendamise toetamine** loob ettevõtetele võimaluse jõukohaselt kohaneda hajaasustusest ning logistiliselt ebasoodsast asukohast tingitud probleemidega.

Militaarsektori arendamine ning suurema sidususe tekitamine erasektoriga võimaldab meie maakonna loomulikkude tugevust ning avab võimaluse olemasoleva potentsiaali tõhusamaks kasutamiseks.

Oluline potentsiaal peitub ka turismisektoris. Turismialaselt on Võru maakonnal suur potentsiaal tänu Setomaa ja Vana-Võromaa kultuuriruumile, mitmekesisele loodusele, rohketele huviobjektidele ja piiriäärsele asukohale. Võrreldes 2012. a (vastavalt 2 839 895/41490 majutatut) ja 2021. (vastavalt 2 138 346/71 270 majutatut) aasta näitajaid, on majutatud turistide arv Eestis tervikuna vähenenud. Võru maakonnas on toimunud kasv aga siseturistide tõttu (üheks põhjuseks on pandeemiast tulenevad piirangud ja siseturistide huvi kasv maakonda külastada). **Väljakutseks on oma potentsiaali maksimaalne rakendamine ja turistide külastuskestvuse pikendamine.**

Heaolu ja kogukond

Head kaugtöö võimalused on maakonna arengu seisukohalt olulised, luues eeldused nende ettevõtlike ja haritud elanike tulekuks piirkonda, kes soovivad sageli ühendada maaelu ning loomingulise või intellektuaalse töö.

Tähtis on interneti kättesaadavus ja teenuse kvaliteet. Piirkonnas on küll välja ehitatud lairiba interneti põhivõrk, kuid puudu on juurdepääsuvõrgud lõpptarbijate ühendamiseks. **Eesmärk on koostöös riiklike organisatsioonidega leida võimalused ja tehnilised lahendused “viimase miili” väljaheitamiseks lõpptarbijateni.**

Sotsiaal- ja tervishoiuvaldkonna teenused on maakonnas rohkemal või vähemal määral kättesaadavad. **Väljakutseks on aga nende edasine arendamine ja kvaliteedi parendamine, sh on aktuaalne on Lõuna-Eesti Haigla pakutavate teenuste jätkumine, esmatasandi tervisekeskuste arendamine, suurendamiseks teenuste kättesaadavust ja mitmekülgust.**

Inimeste heaolu tagamisel on eesmärgiks **kogukonna ressursi kaasamine avalike teenuste loomisesse ja osutamisesse ning kogukondadele suurema vabaduse andmine**. Sotsiaal- ja tervishoiuvaldkonna fookusesse tõsta tervislike eluviiside kui ennetustegevuse propageerimise, esmatasandi tervisekeskuste (sh perearstiteenuse kättesaadavus ja kvaliteet, kodune õendusabi, füsioteraapia, ämmaemandusabi, hambaravi jm) arendamise, eriarstiabi kättesaadavuse Lõuna-Eesti Haigla baasil, sotsiaalhoolekande teenuste arendamise ja kättesaadavuse parendamise (teenused on nutikalt korraldatud ja kättesaadavad sõltumata elukohast), kogukonnaressursi kaasamine avalike teenuste loomisse ja osutamisse ning kogukondadele suurema vabaduse ja vastutuse andmine.

Kodanikuühenduste arv on järjepidevalt kasvanud. Maakonna keskmine kolmanda sektori organisatsioonide koguarv 1000 elaniku kohta on sarnane Eesti keskmisega. Mittetulundussektori organisatsioonide arenguid võib lugeda positiivseks. Koostööd võib lugeda heaks, kuigi mõnes valdkonnas napib eestvedajaid.

Kõigis maakonna omavalitsustes on olemas seltsi- või rahvamajad, samuti tegutsevad neis mitmesugused külaseltsid. Seega on enamjaolt hoonete näol loodud ka võimalused tegevuste läbiviimiseks. **Väljakutseks on seltside võimekuse kasvatamine ning seeläbi nende majandusliku toimetuleku suurendamine**. See on oluline, kuna ka omavalitsuste tugi sektorile ei ole enamasti suurenev.

Võru ja seto kultuur on elujõulised. Peamisteks piirkonna kultuuri uurijateks, ühtsuse ja eripära toetajateks on võru ja seto instituudid. **Väljakutsed on seotud võro ning seto kultuuri- ja keeleruumi arenguga, sh keele sagedasema kasutamisega igapäevaelus**.

Võru maakonna ühistranspordi korraldamisel tuleb aluseks võtta maakonnaplaneeringuga kavandatud keskuste võrgustik, keskendudes eelkõige ühendusvõimalustele maakonna linnade – Võru ja Antslaga, mis seoks toimepiirkonnad siseselt ja omavahel võimalikult hästi.

Ühistranspordil on seetõttu oluline roll toimepiirkondade sidustamisel. Kahaneva ja hajusa asustuse puhul on otstarbekas keskenduda mitte tavapärasele fikseeritud liinikorraldusele, vaid pigem **paindlikule nõudetranspordile ning paindlikele teenuslahendustele**, mis vähendaks sõltuvust hetkel vaid suuremates keskustes asuvatest teenustest.

2017. a. haldusreformi tulemusel muutusid Võru maakonna piirid. Võru maakonna koosseisus on Antsla vald, Rõuge vald ja Setomaa vald, Võru vald ja Võru linn. **Lähiaastate väljakutseteks on haldusvõimekuse tõstmine ja koostöö arendamine, maakonna keskuste ja toimepiirkondade võrgustiku toimimine, et tagada kogu maakonnas töökohtade ning teenuste kättesaadavus ning seeläbi elukvaliteet nii linnades kui maapiirkondades**.

Piirkonna maine omab maakonna külastamisel või siia elama asumisel suurt kaalu. Inimesed teevad oma valikuid emotsioonidest tulenevalt ning sageli on otsustamisel olulisemaks väline kuvand ja maine kui ratsionaalsed põhjused. Samuti ettevõtete investeeringute kavandamisel ja tegemisel on järjest tähtsam piirkonna hea maine.

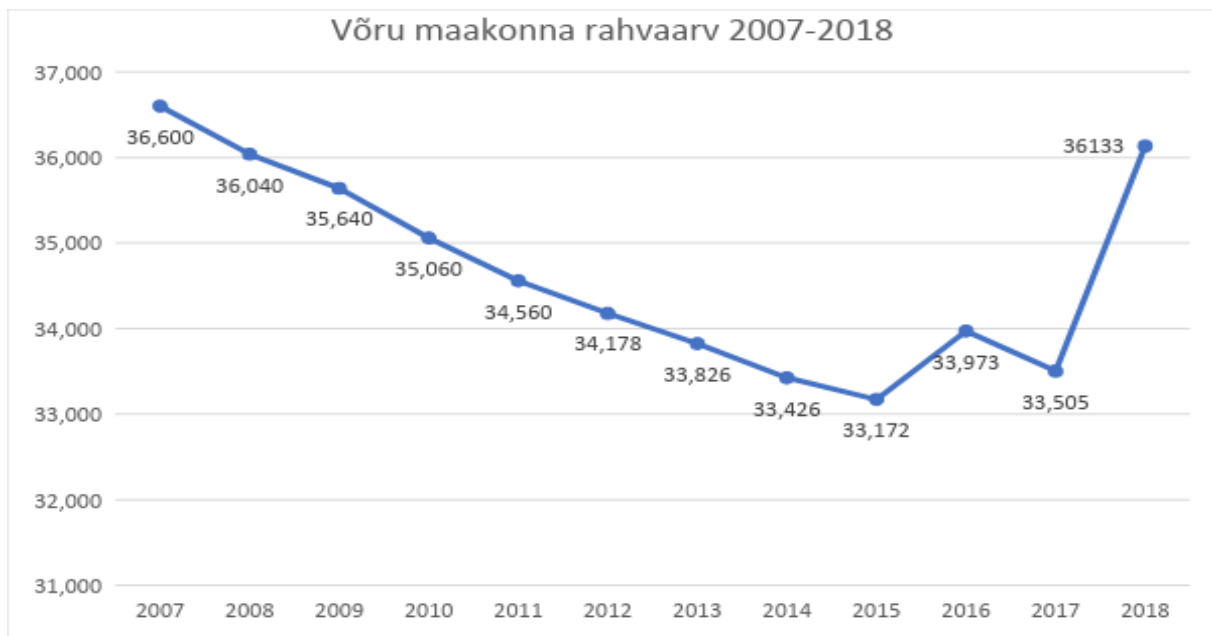
Mainekujundusse peab olema kaasatud kogu maakond ja kõik tasandid, oluline pole mitte ainult väljapaistev „nägu“, tõelisust peavad peegeldama kõik maakonna inimesed oma väärtustega. Maine kujundamisel peame kaasama siin elavaid ning maakonnast pärit inimesi, kes elavad mujal.

MAAKONNA HETKEOLUKORRA ÜLEVAADE

1. RAHVASTIK

1.1. Senised arengud

Viimase kümne aasta jooksul on maakonna elanike arv jätkuvalt kahanenud. Aastal 2018 elas maakonnas 36 133 inimest, aastaks 2022 oli see kahanenud 34 182 inimeseni (5,4 %). Seejuures on elanike arvu vähenemine olnud maapiirkondades tervikuna kiirem kui Võru linnas. Rahvastiku kahanemise protsess on alates 2018. aastast maakonnas mõnevõrra aeglustunud. Maakonna äärealadel on elanikkonna vähenemine olnud suurem. Statistikaameti andmetel on 01.01.2022 seisuga Võru maakonnas 34 182 elanikku, sh Antsla vallas 4 222, Rõuge vallas 4 877, Setomaa vallas 2 849, Võru linnas 11 867 ja Võru vallas 10 367 elanikku¹.

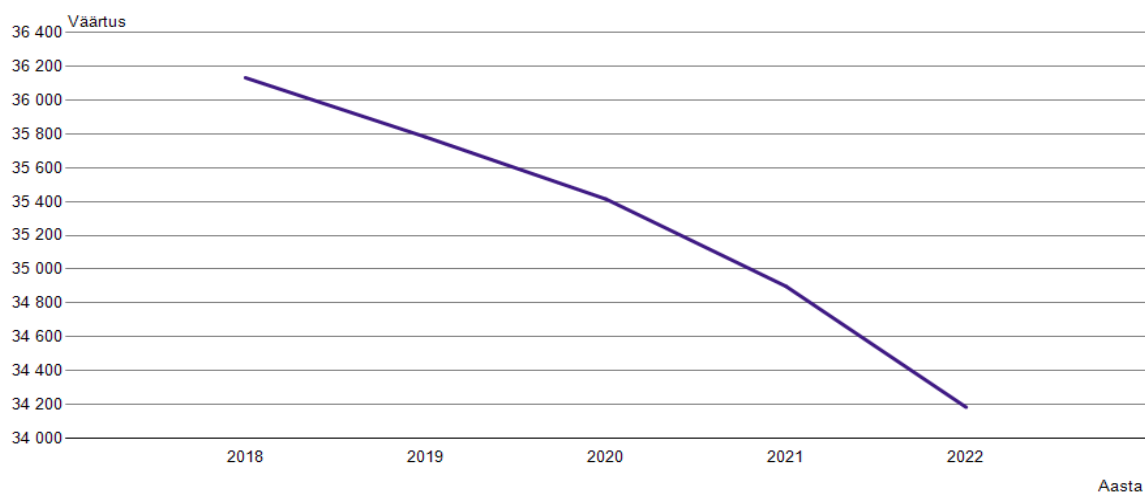
Joonis 2 Võru maakonna rahvastiku dünaamika 2007-2018²

¹Rahvastikuregistri andmetel on Võru maakonna elanike arv mõnevõrra suurem (01.01.2022 oli 34 839 elanikke). Rahvastikuregister ja Statistikaamet kasutavad elanike arvumääramiseks erinevat meetodikat. Käesolevas dokumendis kasutatakse edaspidi Statistikaameti andmebaase, mille rahvastikustatistika põhineb üldjoontes rahvaloenduste rahvaarvul, mida loenduste vahelisel perioodil korrigeeritakse registreeritud rahvastikumuutuste andmetel ning alates 2016. a täiendatakse residentsusindeksiga.

² Statistikaamet, 2022

Tabel 4 Võru maakonna rahvaarvu muutus 2018-2022³

Võru maakonna rahvaarv 2018-2022

Perioodil 2012-2021 on loomulik iive olnud maakonnas negatiivne. Aasta keskmiselt on Võru maakonna elanike arv vähenenud loomulikust iibest tulenevalt keskmiselt 216 inimese võrra. Sündivus on olnud suurem aastal 2012, mil sündis 338 last. Väiksem on olnud sündivus aastatel 2013-2015, mil see oli vastavalt 266, 293 ja 298 sündi aastas. Keskmise sündivus vaadeldud perioodil oli 310 sündi aastas. Kõige enam 625 surma registreeriti 2021. aastal. Aasta keskmine surmade arv maakonna kohta on vaadeldaval perioodil olnud 526. Seega ületab surmade arv oluliselt sündide oma, kajastades läbivalt negatiivses keskmises iibes (vt tabel 5).

Tabel 5 Sünnid, surmad, loomulik iive Võru maakonnas 2012-2021⁴

Aasta	Elussünnid	Surmad	Loomulik iive
2012	338	534	-196
2013	266	494	-228
2014	293	474	-181
2015	298	507	-209
2016	322	463	-141
2017	306	536	-230
2018	330	549	-219
2019	336	521	-185
2020	303	552	-249
2021	305	625	-320
Aasta keskmine	310	526	-216

³ Statistikaamet, 2022

⁴ Statistikaamet, 2022

Lisaks negatiivsele loomulikule iibele on Võru maakonna elanike arvu kahandanud ka ränne (vt tabel 6). Keskmiselt on maakond rände tagajärjel kaotanud 174 inimest aastas.

Tabel 6 Rändesaldo (20017-2021)⁵

Aasta	Rändesaldo	Sisseränne	Väljaränne
2017	-77	897	974
2018	-136	861	997
2019	-187	906	1093
2020	-269	789	1058
2021	-203	773	976

Demograafiline tööturusurveindeks ⁶ on Võru maakonna omavalitsuste hulgas läbivalt kahanenud, jäädes Eesti keskmisele alla (vt tabel 7). Eristuvad Antsla, Rõuge ja Setomaa vallad, kus indeksi väärtus on alla 0,6. Ka ülejäänud Võru maakonna omavalitused on alla Eesti keskmise, mõnevõrra parem on olukord Võru vallas (0,73) ja Võru linnas (0,75), kuigi ka nende elanikkonna vanuseline koosseis jääb alla Eesti keskmisele. Kokkuvõtvalt viitab omavalitsuste tööturusurveindeksi väärtus üha suurenevale survele tööealisele elanikkonnale.

Tabel 7 Demograafiline tööturusurveindeks⁷

	2017	2018	2019	2020	2021	2022
Eesti	0,83	0,84	0,84	0,85	0,86	0,87
Võru maakond	0,68	0,68	0,67	0,67	0,66	0,65
Antsla vald	0,61	0,61	0,61	0,61	0,58	0,58
Rõuge vald	0,56	0,55	0,55	0,53	0,51	0,55
Setomaa vald	0,42	0,42	0,39	0,42	0,39	0,42
Võru linn	0,79	0,78	0,77	0,79	0,78	0,75
Võru vald	0,76	0,77	0,76	0,73	0,74	0,73

Statistikaameti 2014. a maakondade ja suuremate linnade kohta koostatud rahvastikuprognosis ilmneb, et nii Võru linna kui ka maakonna elanike arv jätkab järgnevatel aastatel eeldatavasti suhteliselt kiiret kahanemist (vt joonis 3). Aastaks 2040 prognoositakse maakonna elanike arvuks ligikaudu 24 000 inimest, mis tähendab rahvastiku arvu vähenemist u 9 500 inimese võrra⁸. Maakonna keskuse elanike arvuks prognoositakse aga ligikaudu 9 000 inimest, mis on tänasest u 3 800 võrra väiksem. Siit tulenevalt on maakonna suurimaks

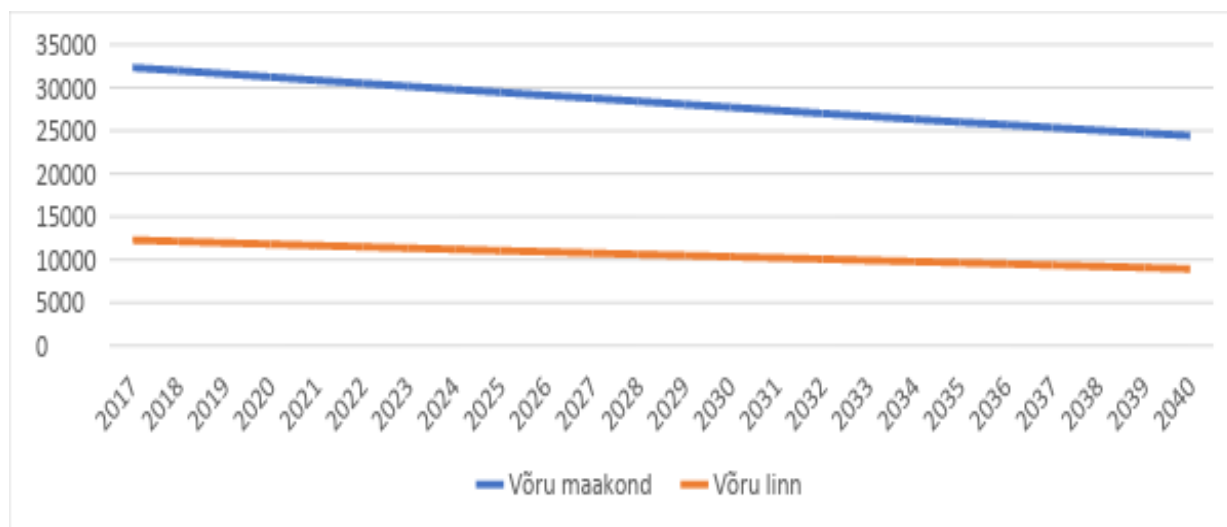
⁵ Statistikaamet, 2022

⁶ Demograafiline tööturusurveindeks näitab 5-14-aastaste vanuserühma suhet 55-64-aastaste vanuserühma, kirjeldades tööturule saabujate osatähtsust võrreldes tööturult lahkujatega (näide: kui indeksi väärtus on 1,5, tähendab see, et 3 inimest saabub tööturule ning 2 lahkub)

⁷ Statistikaamet, 2022

⁸ Statistikaameti 2014.a prognoosis ei kajastu 2017.a haldusreformiga maakonnapiiride muutusest tulenev elanikkonna arvu muutus.

väljakutseks ühelt poolt väheneva rahvaarvu tingimustes vajalike teenuste pakkumine ning teiselt töökohtade loomine, pidurdamaks elanikkonna vähenemist.

Joonis 3 Võru maakonna ja Võru linna rahvastikuprognosis aastani 2040⁹

1.2. Peamised rahvastiku analüüsist tulenevad järeldused

- Võru maakonna elanike arv 01.01.2022. a seisuga oli 34 182 inimest, mis moodustab 2,6% kogu Eesti rahvastikust (1 331 796 elanikku). Võrreldes omavahel Rahvastikuregistri ja Statistikaameti andmeid, võib täheldada, et Statistikaameti andmetel elab maakonnas u 657 inimest vähem, kui sinna on registreeritud (registreeritud elanike arv 01.01.2022 seisuga oli 34 839). See tähendab, et reaalsuses on tõenäoliselt väiksem nii pidevalt teenuseid tarbivate inimeste arv kui ka kohaliku tööjõu pakkumine.
- Maakonna elanike arv on viimase kümne aasta jooksul märkimisväärselt kahanenud, aastatel 2007-2017 vähenes arv 3095 inimese ehk 8,46 % võrra, 2018-2022 vähenes elanike arv veelgi 1951 inimese võrra ehk 5,4 %. Vaadeldaval perioodil on maakonna elanikkonna vähenemine olnud tingitud negatiivsest loomulikust iibest ja väljarändest. Seejuures on maakonna iive ja rändesaldo olnud negatiivne kogu viimase 10-aastase perioodi vältel.
- Kõikide Võru maakonna omavalitsuste vanusstruktuuri jätkusuutlikkus on küsitav, kuna kogu maakonnas jääb demograafilise tööturusurveindeksi väärtus alla 1. Demograafiline tööturusurveindeks on Võru maakonna omavalitsuste hulgas läbivalt kahanenud, jäädes Eesti keskmisele (0,87 aastal 2022) alla. Eristuvad Antsla, Rõuge ja Setomaa vallad, kus indeksi väärtus on alla 0,6. Ka ülejäänud Võru maakonna omavalitsused on alla Eesti keskmise, mõnevõrra parem on olukord Võru vallas (0,73) ja Võru linnas (0,75), kuigi ka nende elanikkonna vanuseline koosseis jääb alla Eesti

⁹ Statistikaamet, 2022

keskmisele. Kokkuvõtvalt viitab omavalitsuste tööturusurveindeksi väärtus üha suurenevale survele tööealisele elanikkonnale.

- Statistikaameti prognoosi kohaselt jätkab maakonna elanike arv kahanemist, jõudes aastaks 2040 u 24 000 inimeseni. Seega on Võrumaa suurimaks väljakutseks tulla toime ühelt poolt avalike teenuste pakkumise ning teiselt uute töökohtade loomisega, pidurdamaks elanikkonna vähenemist.

2. MAJANDUSVALDKOND

2.1. Maakonna majanduse üldiseloostus

Majandusliku võimekuse mõõtmiseks kasutatakse tavapäraselt sisemajanduse koguprodukti (SKP). Võru maakonnas oli 2020.a SKP elaniku kohta 8496 eurot, mis on üle kahe korra (2,1) väiksem näitaja kui Harjumaal (18 176 eurot) ja üle ühe korra (1,26) väiksem kui Tartumaal (10 694 eurot). Maakondliku SKP näitaja on Võrumaal siiski Kagu-Eesti maakondade seas kõrgeim. (Vastavad SKP näitajad 2020.a. Kagu-Eestis Võru 8496 eurot, Valga 7981 eurot, Põlva 7757 eurot).

Võru maakonna SKP oli 2020. aastal 299 miljonit eurot jooksevhindades, moodustades 1,1% kogu Eesti sisemajanduse koguproduktist. (vt tabel 8). SKP elaniku kohta oli perioodil 2011-2020 keskmiselt 8124 eurot, olles seega Eesti keskmisest (16663 eurot) üle ühe korra väiksem. Seega võib öelda, et Võru maakonna majandus on riigis väga väikese osakaaluga. SKP ajalises dünaamikas võib võrreldes ülejäänud Eestiga näha Võru maakonnas aastatel 2016-2020 SKP elaniku osatähtsuse % jätkuvat langust.

Tabel 8 Võru maakonna SKP¹⁰

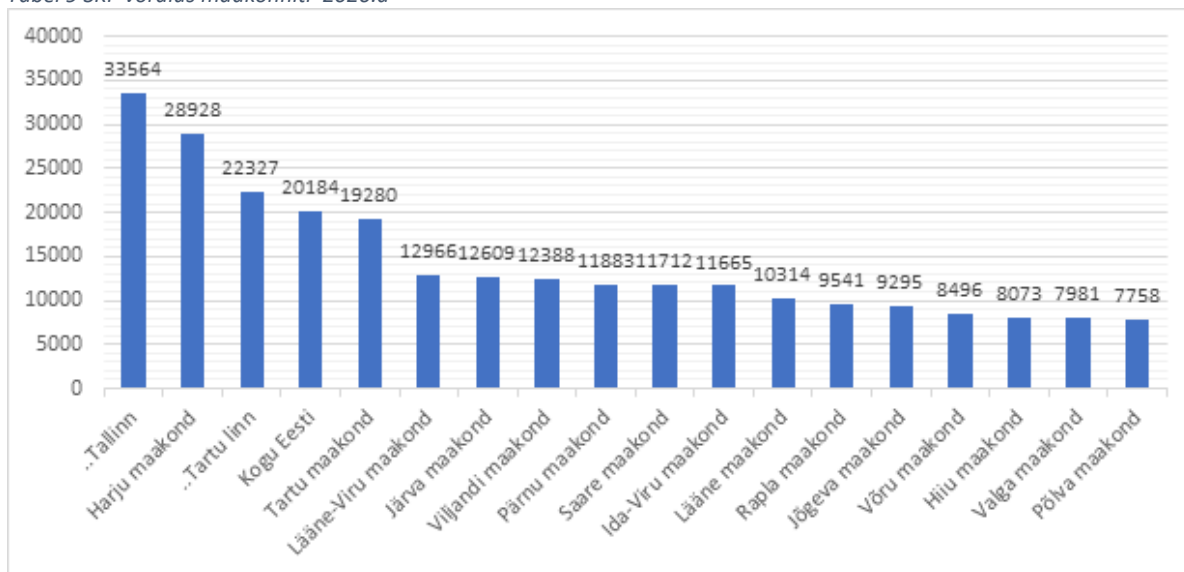
		2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
Kogu Eesti	SKP jooksevhindades, miljonit eurot	16 677	17 916	18 910	20 048	20 631	21 747	23 833	25 817	27 732	26 834
	SKP elaniku kohta, eurot	12 563	13 545	14 348	15 251	15 693	16 528	18 091	19 529	20 900	21 844
Võru maakond	SKP jooksevhindades, miljonit eurot	236	242	261	263	276	276	304	335	318	299
	Osatähtsus riigi SKPs, %	1,4	1,4	1,4	1,3	1,3	1,3	1,3	1,3	1,1	1,1
	SKP elaniku kohta, eurot	6 872	7 142	7 777	7 906	8 242	8 177	8 372	9 331	8 928	8 496
	SKP elaniku kohta, % Eesti keskmisest	54,7	52,7	54,2	51,8	52,5	49,5	46,3	47,8	42,7	42,1

Vaadeldes 2020.a. sisemajanduse koguprodukti elaniku kohta jääb Võru maakond maakondade võrdluses tagantpoolt neljandaks (vt tabel 9). Suurima SKPga elaniku kohta on ootuspäraselt Harju maakond (28 927 eurot inimese kohta), Võru maakonna näitaja 8496 eurot jääb sellele 20 431 euroga alla (moodustades viimasest vaid 29,37 %). Selline näitaja viitab suhteliselt madalale lisandväärtusele töötaja kohta, mille tõstmine on üheks oluliseks väljakutseks maakonna majanduses. Murekohaks on see, et Võru maakonna SKP näitaja ei ole suhtes Harju

¹⁰ Statistikaamet, 2022

maakonnaga sh. Kogu Eestiga tõusnud, vaid viimaste aastatega on kaotatud veel mõned protsendipunktid.

Tabel 9 SKP võrdlus maakonniti 2020.a¹¹

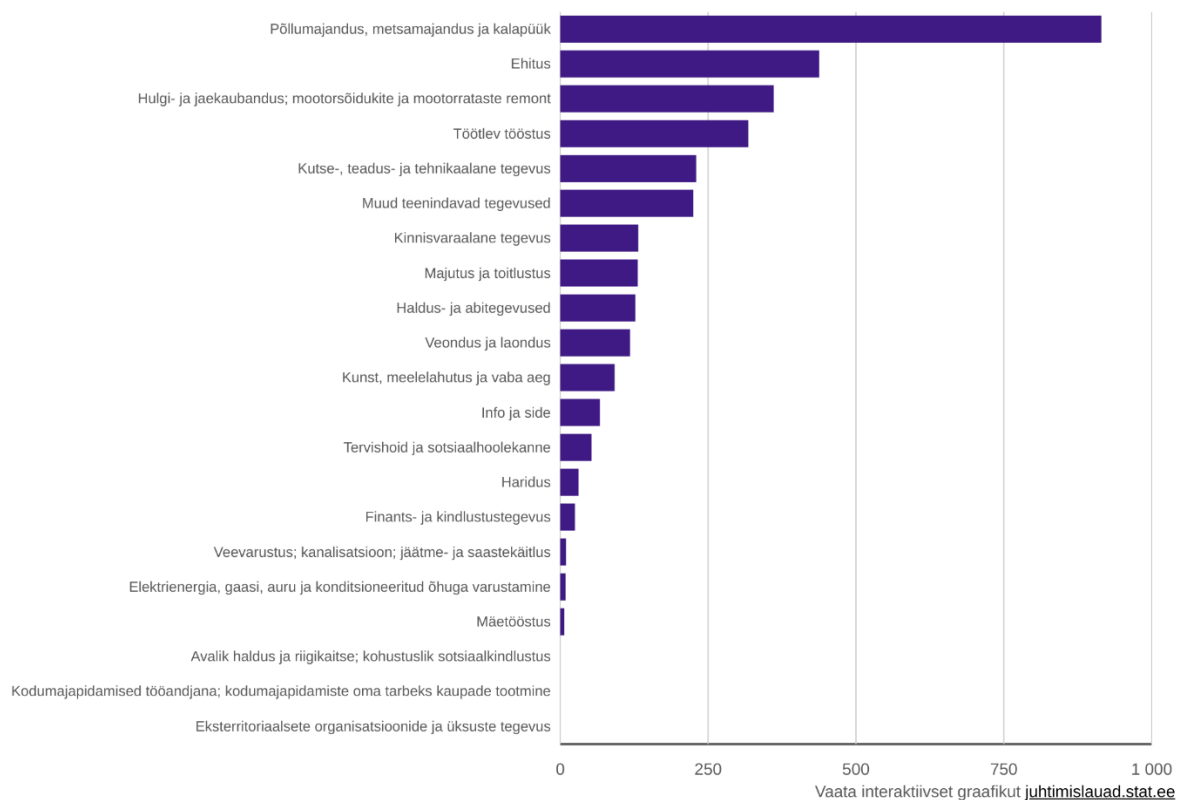

Võru maakonnas on märgatavalt kõrgem primaarsektori (põllumajandus, metsamajandus) osatähtsus, samuti annavad olulisema osa tööstus ja ehitus (vt tabel 10).

Tabel 10 Võru maakonna statistilise profiili kuuluvad üksused¹²

Statistilise profiili kuuluvate üksuste arv tegevusala järgi | Võru maakond, 2021

Allikas: statistikaamet

¹¹ Statistikaamet, 2022

¹² Statistikaamet, 2022

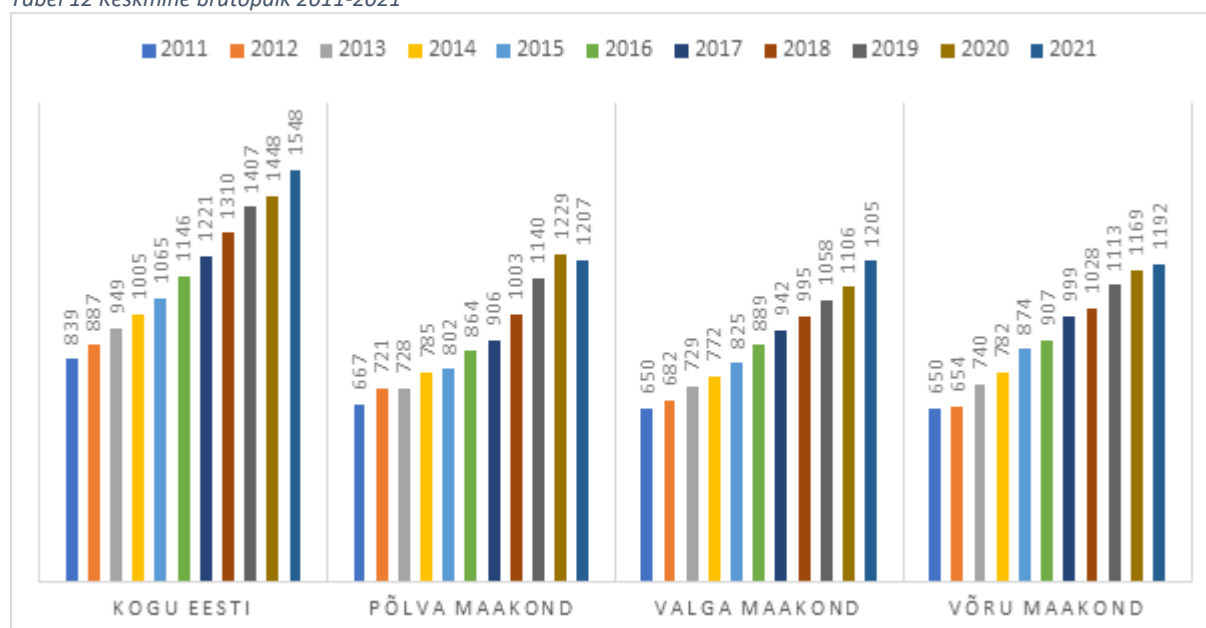
Võru maakonna eksporditavate kaupade ja teenuste maht moodustab kogu Eesti omast keskmiselt 1 % (vt tabel 11). Ekspordi maht on ajas muutunud vastavalt majandustsüklile – kuni aastani 2018 võis täheldada ekspordi mõõdukat kasvu, mille järel toimus tuntav kasv alates 2018.a., mis iseloomustab kogu riigi ekspordi. Siiski tuleb tõdeda, et Võru maakonna ettevõtete ekspordimahu kasv on olnud väiksem kui Eestis keskmiselt. Seega on üheks maakonna väljakutseks jätkuvalt ekspordimahu suurendamise toetamine.

Tabel 11 Eksporditavate kaupade ja teenuste maht (miljonites eurodes)¹³

Eksporditavate kaupade ja teenuste maht		2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020
		Kogu Eesti	12003	12521	12288	12006	11575	11897	12878	14422	14382
Võru maakond		109	116	117	105	115	115	142	140	152	151
Võrumaa ekspordi osatähtsus %		0,9	0,9	1,0	0,9	1,0	1,0	1,1	0,9	1,1	1,1

Võru maakonna keskmine brutokuupalk aastal 2021 oli Eesti keskmisest 356 euro võrra madalam (vt tabel 12). Aastatel 2011-2021 on Võru maakonna keskmine brutopalk tõusnud veidi enam kui 83%. Võrrelduna samal perioodil Eesti keskmisega (tõus u 84%) on brutopalka suurenemine Võru maakonnas olnud ligilähedane Eesti keskmise palga tõusuga perioodil 2011-2021, mis ei ole aidanud Võru maakonna palgataseme vahet võrreldes Eesti keskmisega vähendada. Samas jääb jätkuvalt Võru maakonna väljakutseks keskmise palgataseme kasvatamine.

Tabel 12 Keskmine brutopalk 2011-2021¹⁴

Hinnates Võru maakonna majandusolukorda töötute osakaalu põhjal, on täheldatav sarnane muster Eesti lõikes (tabel 12). Aastatel 2011-2021 oli tööpuudus Eestis ja Võru maakonnas vaadetaval perioodil suurim 2011.a. ulatudes 11,8 % juurde. Töötute osakaal tööealise elanikkonna hulgas saavutas tipu 2011. aastal, alustades märgatavat vähenemist alates 2012. aastast. Keskmiselt on maakonna töötute osakaal ületanud Eesti keskmist. Negatiivse

¹³ Statistikaamet, 2022

¹⁴ Statistikaamet, 2022

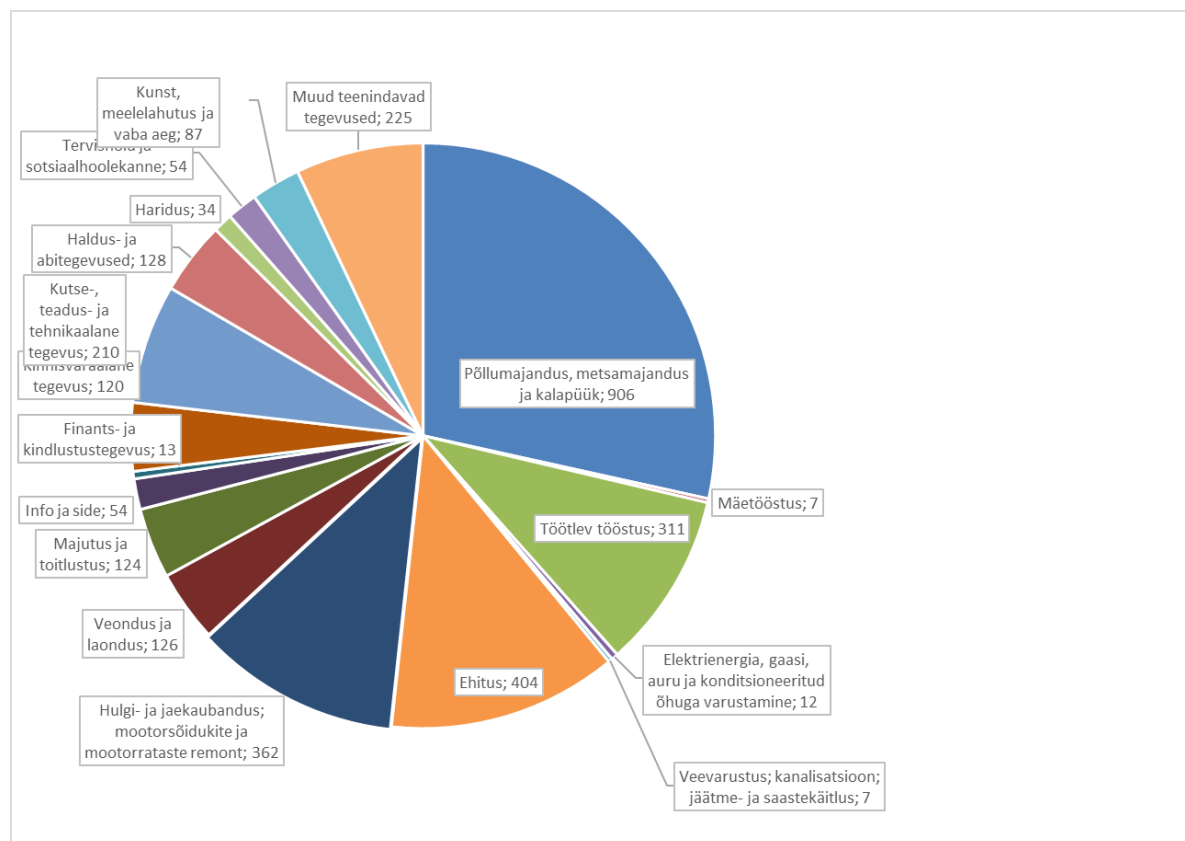
muutusena on viimastel aastatel maakonnas töötute osakaal suurenenud, jäädes Eesti keskmisest ülespoole.

Tabel 13 Töötuse määr¹⁵

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Eestis registreeritud töötuse määr %	12,3	10	8,6	7,4	6,2	6,8	5,8	5,4	4,4	6,8	6,2
Võru maakond registreeritud töötute arv	1738	1374	1241	1096	1046	1051	1187	1167	1036	1233	1224
Võru maakond registreeritud töötuse määr %	11,80	10,30	9,30	8,50	7,90	7,60	8,30	7,00	6,70	8,00	7,70

Absoluutnumbrites oli maakonnas 2021. a keskmiselt kokku 1224 töötut. Seega võib üldistatult väita, et vaba kohapealset tööjõudu on vähe, võttes mh arvesse ka asjaolu, et tegelikkuses elab maakonnas vähem inimesi, kui on sinna registreeritud.

Võru maakonnas on esindatud kõik statistilisse profiili kuuluvad tegevusalad (vt joonis 4). Suurim osa ettevõtetest tegutseb põllumajandussektoris (906 ettevõtet), suuruselt teisel kohal asub ehitus (404) ning kolmandal hulgi- ja jaekaubandus (362).

Joonis 4 Statistilisse profiili kuuluvad ettevõtted Võru maakonnas 2020¹⁶

¹⁵ Statistikaamet, 2022

¹⁶ Statistikaamet, 2022

Valdavas osas (95,4%) on Võru maakonnas 2021.a. andmete põhjal levinud mikroettevõtted (vähem kui 10 töötajat), suurettevõtteid (töötajaid 250 ja enam) on maakonnas neli (vt joonis 4).

Tabel 14 Võru maakonna ettevõtete profiil¹⁷

	Kokku	Vähem kui 10 töötajat	10-49	50-249	Rohkem kui 250 ja enam töötajat
Võru maakond	3289	3137	127	21	4
Võru linn	1026	947	66	11	2
Antsla vald	394	380	12	2	0
Antsla linn asustusüksusena	80	75	4	1	0
Rõuge vald	571	557	13	1	0
Setomaa vald	308	301	5	2	0
Võru vald	990	952	31	5	2

Maakonnas tõuseb ootuspäraselt esile Võru linn 1026 ja Võru vald 990 ettevõttega. Suurettevõtteid (250 ja enam töötajat) asuvad Võru linnas ja Võru vallas.

Võru maakonna suurema töötajate arvuga ettevõtted on toodud tabelis 14.

Tabel 15 Võru maakonna suurema töötajate arvuga ettevõtted seisuga 01.01.2021.a.

Ettevõtte nimi	Tegutsemise valdkond	Töötajate arv
LÕUNA-EESTI HAIGLA AS	TERVISHOID JA SOTSIAALHOOLEKANNE	485
VÕRU TARBIJATE ÜHISTU	HULGI- JA JAEKAUBANDUS	324
CRISTELLA VT OÜ	TÖÖTLEV TÖÖSTUS	289
BARRUS AS	TÖÖTLEV TÖÖSTUS	260
ANTSLA-INNO AS	TÖÖTLEV TÖÖSTUS	244
KPG KAUBANDUSE OÜ	HULGI- JA JAEKAUBANDUS	228
A1M OÜ	HULGI- JA JAEKAUBANDUS	198
OÜ SARU LAUAVABRIK	TÖÖTLEV TÖÖSTUS	143
JAAGUMÄE KAUBANDUSE OÜ	HULGI- JA JAEKAUBANDUS	133
TOFTAN AS	TÖÖTLEV TÖÖSTUS	123

Võru maakonnas on majanduslikult aktiivsete ettevõtete arv perioodil 2017-2020 kasvanud. Ettevõtete kasv on üle maakonna olnud suhteliselt ühtlane. Seoses haldusreformiga on välja toodud kaks tabelit periood enne haldusreformi 2011-2016 ja pärast haldusreformi aastad 2017-2020.

Tabel 15 Võru maakonna majanduslikult aktiivsete ettevõtete arv 2017-2020 (pärast haldusreformi)¹⁸

	2017	2018	2019	2020
VÕRU MAAKOND	2003	2065	2066	2115
Antsla vald	207	211	204	208
Antsla linn asustusüksusena	60	61	64	61
Antsla vald, v.a Antsla linn asustusüksusena	145	150	140	147
Rõuge vald	284	296	301	289
Setomaa vald	142	137	131	148
Võru linn	852	866	861	890
Võru vald	518	555	569	580

¹⁷ Statistikaamet, 2022

¹⁸ Statistikaamet, 2022

Tabel 16 Võru maakonna majanduslikult aktiivsete ettevõtete arv 2011-2016 (enne haldusreformi) ¹⁹

	2011	2012	2013	2014	2015	2016
VÕRU MAAKOND	991	1 030	1 653	1 657	1 684	1 774
Võru linn	536	536	812	801	803	828
Antsla vald	81	87	149	143	147	149
Haanja vald	25	24	43	42	44	44
Lasva vald	29	32	50	55	56	62
Meremäe vald	12	14	26	30	29	27
Misso vald	16	20	32	30	31	34
Mõniste vald	13	12	32	27	28	27
Rõuge vald	53	60	96	94	98	117
Sõmerpalu vald	33	31	55	58	63	65
Urvaste vald	21	21	40	38	43	46
Varstu vald	13	16	42	44	47	46
Vastseliina vald	39	44	76	75	76	82
Võru vald	120	133	200	220	219	247

2.2. Ettevõtluse tugistruktuurid

Maakonna üheks olulisemaks ettevõtluse tugistruktuuriks on SA Võrumaa Arenduskeskus. Sihtasutuse tegevuse eesmärgiks on Võru maakonna ja regiooni ning ettevõtluse terviklik ja süsteemne arendamine, toetades erinevate teenustega era-, avaliku- ja kolmanda sektori organisatsioone ning üksikisikuid. SA Võrumaa Arenduskeskus ülesanne on toetada maakonna ettevõtjaid, kohalikke omavalitsusi ning kodanikuühendusi piirkonna ettevõtluskeskkonda ja elukvaliteeti parandavate projektide teostamisel. Samuti propageerib organisatsioon ettevõtlusaktiivsust, koordineerib turismiteenuste arendamist ning nõustab kogukondlikke koostöövõrgustikke.

Setomaa vallas on ettevõtluse arendamiseks olemas teiste Võrumaa omavalitsustega võrreldes tugevam tugisüsteem. Lisaks SA Võrumaa Arenduskeskuse tavapärasele maakondlikele tugiteenustele töötab valla ettevõtete ja mittetulundusühingute hüvanguks Setomaa ettevõtluskoordinaator. Suuremaid ettevõtluskeskkonda toetavaid arendusprojekte veab eest MTÜ Setomaa Liit. Liidu liikmed on Setomaa vald ja MTÜ Seto Kongressi Tugihing. MTÜ Setomaa Liit viib ellu Setomaa arendusprojekte koostöös partneritega ja MTÜ-ga Setomaa Turism¹², mis tegeleb turismiarendusega. Lisaks tegutsevad erinevate valdkondade ettevõtjaid ühendavad tugivõrgustikud: MTÜ Setomaa Turism, MTÜ Seto Käsitöö Kogo, MTÜ Piiriäärne Energiaarendus, MTÜ Seto Küük, TÜ Seto Lammas ja TÜ Seto Aiad. Mahepõllumajanduse entusiastid otsivad võimalusi liituda ühiseks organisatsiooniks, et kasvatada mahepõllumajanduse osakaalu.

Maakonna ettevõtluse arengut toetavad ka LEADER piirkondlikud tegevusgrupid MTÜ Võrumaa Partnerluskogu¹³, mis ühendab Võrumaa kolme valda (Antsla, Rõuge ja Võru vald v.a. Orava ja Misso piirkond) ning MTÜ Piiriveere Liider, mille liikmeskonda kuuluvad Võru maakonnast Setomaa valla endised Värskä, Mikitamäe, Meremäe ja Misso vallad, Rõuge valla endise Misso valla ja Võru valla endise Orava valla osad. Tegevusgrupid toetavad

¹⁹ Statistikaamet, 2022

maatevõtjaid rahaliselt läbi vastavate meetmete, samuti viivad tegevusgrupid proaktiivselt ellu ettevõtlust toetavaid tegevusi, nt ühisturundus.

Alates 2005. a tegutseb Kagu-Eesti Puiduklaster, mis algselt keskendus koolitustele ning välikogemuse vahendamisele. 2009. a lõpus koondusid Võrumaa Tehnoloogiainkubaatoriga piirkonna puiduettevõtjad, et kutsuda ellu reaalselt toimiv klastrioorganisatsioon. Kagu-Eesti Puiduklaster on avatud organisatsioon, mis tegutseb Võru, Põlva ja Valga maakonna puidu- ja mööbliettevõtjaid koondava ühendusena.

2015. aastal astus Kagu-Eesti Puiduklaster partneriks SA Võrumaa Arenguagentuuri juhitavale piirkondlike algatuste tugiprogrammi projektile „Kagu-Eesti Puiduklastri arendamine“. Projektile saadi rahastus Ettevõtluse Arendamise Sihtasutuse (EAS) kaudu ning projekt on klastri tegevust elavdanud. Projekt võimaldab osaliselt rahastada klastri tegevuskulusid ja palgata arendusjuhi. MTÜ on kasvanud 29 puidu- ja mööblivaldkonna ettevõtte ja 7 toetajaliikmega klastriks, kes osaleb võrdväärse partnerina ka ettevõtete esindusorganisatsioonide (liitude) arvamuste ja ettepanekute laua taga. Kagu-Eesti Puiduklastri eesmärgid on: tõsta piirkonnas tegutsevate ettevõtete ekspordivõimekust ning lisandväärtust; edendada tootearendust; edendada koostööd sama ja eri sektorite ettevõtete vahel ning ettevõtete ja teadusasutuste vahel. Toimub regulaarne infovahetus, ühised arendus- ja turundustegevused.

Puidusektoris on oluliseks tugistruktuuriks Võrumaa Kutsehariduskeskuse puidutöötlemise ja mööblitootmise kompetentsikeskus TSENER, mis on avalikku sektorit, puidutöötlemise ja mööblitootmise ettevõtteid, haridus-, teadus- ja arendusasutusi, teiste sektorite ettevõtteid ühendav võrgustik ning omab parimaid teadmisi ja oskusi materjalides, tehnoloogiates, tootmise juhtimise ja tootearenduse valdkonnas. Kompetentsikeskuse TSENER eesmärgiks on ettevõtete toodete konkurentsivõime, st kõrgema lisandväärtuse saavutamine, toetades oma toodete ja brändide loomist ning selle tulemusel Eesti puidusektori liikumist tulusamatesse väärtusahela osadesse.

Maakondlikult tegeleb turismiarendusega SA Võrumaa Arenduskeskus. Alates 2020. aastast käivitub Lõuna-Eesti turismiklaster, kes koondab enda alla turismiettevõtted ning korraldab ühistegevusi. Lõuna-Eesti turismi sihtkohtade ühistegevuste korraldamiseks on loomisel Lõuna-Eesti DMO.

Põllumajandusettevõtjate nõustamise ja arengu toetamisega tegeleb MTÜ Võrumaa Talupidajate Liit. Taluliit koondab endas talupidajaid ja maatevõtjaid, kuid pole pelgalt tavapõllumajandustootjaid teenindav organisatsioon, vaid lisaks tegeletakse ka alternatiivtootmise ning muu maatevõtluse probleemidega. Taluliit kuulub Eestimaa Talupidajate Keskliitu ja tehakse koostööd ka teiste maatevõtjaid esindavate katusorganisatsioonidega.

Seega võib ettevõtluse tugistruktuure lugeda maakonnas piisavaks, oluline on enam tähelepanu pöörata omavahelisele koostööle ning ülesannete kokku leppimisele, vältimaks dubleerimist.

2.3. Ettevõtlusalad maakonnas

Era- ja avaliku sektori huvi tööstusparkide loomise vastu on viimasel kümnendil olnud suur. Paljudes piirkondades on jõutud tööstusparkide ja -alade väljaarenduseni (näiteks Jõhvis, Tartus, Pärnus jm).

Lõuna-Eesti regiooni eeliseks võib pidada suurt teadus- ja arenduspotentsiaali ning olemasolevaid ettevõtlusalasid.

Vaadates Võru maakonda, siis piirkonnas asuvad üksikud tugevad ettevõtted või väiksemate äriühingute kooslused. Maakonnas asub mitmeid tööstuspiirkondi, kus ettevõtetele pakutakse erinevaid tootmise alustamist või laienemist soodustavaid võimalusi. Tööstuspiirkonnad

asuvad üle maakonna hajali ning kujutavad endast peamiselt nõukogude ajal tekkinud ning peale Eesti Vabariigi taastamist osaliselt kasutusele võetud tööstuspiirkondi. Mitmed ettevõtted on asunud tegutsema endistes kolhoosi- ja sovhoosikompleksidesse ning mahajäänud tootmishoonetesse.

Eesti-Läti-Vene piiriülese programmi toel on teostatud kuue maakonna tööstusala - Misso, Väimela, Võrusoo, Kobela, Vastseliina ja Rõuge detailplaneeringute koostamine ja tehnilise taristu projekteerimine.

Projekti tulemusel valmisid Invest in Võru trükised 4 keeles (eesti, inglise, saksa, vene) ning Invest in Võru portaali www.investinvoru.com

Käesoleval hetkel on arendustegevused tööstusaladel (v.a. Kobela ettevõtlusalal) ooteseisundis ning otsitakse võimalusi tehnilise taristu väljaehitamiseks. Kobela ettevõtlusalal on Antsla valla eestvedamisel läbi viidud vajalikud arendustegevused ning ettevõtlusalal on leidnud rakenduse.

Lisaks nimetatud kuuale paikneb Võru linnas Võrukivi Tehnopark, mis on eraomandis ning mille infrastruktuur on juba välja arendatud. Tööstuspargi kogupindala on 9,2 ha (14 krunti). Arendamist vajab ka Pika tänava tööstuspiirkond (sh endise KEK-i territoorium). Samuti paikneb Võru linnas Kagu Eesti Innovatsioonikeskus (KEIK), mis koondab juba praegu u 100 ettevõtet ning soovib edasi areneda. Setomaa vallas on arendamisel Lobotka tootmisala - u 16 ha. Antsla vallas on plaanis Maratinurga tööstusala arendamine.

Uued ja edasi arendatud ettevõtlusalad annavad nii alustavatele kui juba tegutsevatele ettevõtetele võimaluse paindlikeks investeerimisotsusteks. **Ettevõtlusinfrastruktuuri arendamise toetamine** loob ettevõtetele võimaluse jõukohaselt kohaneda hajaasustusest ning logistilises mõttes ebasoodsast asukohast tingitud probleemidega.

2.4. Turism

Maakonnas eripäraks on mitme kultuuriruumi (Seto ja Vana-Võromaa) olemasolu.

Künklik ja metsaderohke Eesti kaguosa on kõige vanema asustustihedusega piirkond Eestis. Siin, erinevate kultuuride ja riikide piirilal elavad võrokeled ja setod - kaks natuke salapäraselt ning omamoodi rahvast. Nii võrokestel kui ka setodel on mitmeid maailmas ainulaadseid kombeid. Setodelt on UNESCO vaimse kultuuripärandi esindusnimekirja kantud kordumatu laulmistava seto leelo, Vana-Võromaalt on esindusnimekirjas võrokeste elav ja rikkalik suitsusauna kombestik.²⁰

Võru maakonna loodus on järvede-, metsade- ja sooderohke. Maakonna lõunaosa hõlmab Eesti kõrgeim ja järvederohkeim Haanja kõrgustik, kus asub Eesti kõrgeim tipp Suur Munamägi. Suurimateks järvedeks on Vagula (518,7 ha) ja Ähijärv (176,2 ha), suurimateks soodeks Keretu (5 545 ha) ja Kaugjärve (1 816 ha) sood. Järvede kõrval on piirkonnas ka hulgaliselt jõgesid, neist pikimad, mis maakonda läbivad, on Võhandu (162 km) ja Pedetsi (159 km) jõed. Võru maakonna loodus on järvede-, metsade- ja sooderohke.

Võrreldes 2012. a (vastavalt 2 839 895/41490 majutatut) ja 2021. (vastavalt 2 138 346/71 270 majutatut) aasta näitajaid, on majutatud turistide arv Eestis tervikuna vähenenud. Võru maakonnas on toimunud kasv aga siseturistide tõttu (üheks põhjuseks on pandeemiast tulenevad piirangud ja siseturistide huvi kasv maakonda külastada). Väljakutseks on oma potentsiaali maksimaalne rakendamine ja turistide külastuskestvuse pikendamine.

²⁰ Turismitrukkis „Võru maakond 2018/2019“. Kaks kultuuriruumi: Setomaa ja Vana-Võromaa. Teksti autor Siiri Toomik.

Tabel 17 Võru maakonnas majutatute ja ööbimiste arv²¹

	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Majutatute arv	41490	46485	53556	51644	58125	60974	85342	87988	66365	71270
Ööbimiste arv	81996	89045	99437	100245	101185	112888	172942	171224	131903	141588

Turismiportaali www.puhkaeestis.ee andmetel on 2022. a oktoobrikuu seisuga Võru maakonnas kokku 125 majutus- ja 59 toitlustusteenust pakkuvat asutust. Võru linnas asub neist 16 majutus- ja 30 toitlustusasutust. On mõistlik eeldada, et kõik teenusepakkujad ei ole portaalis kajastatud, kuid üldiseks ülevaateks olemasolevatest andmetest piisab. Tabelist 17 nähtub, et majutusasutusi leidub igas Võru maakonna omavalitsuses. Rõuge ja Setomaa valdades on majutusasutusi enam kui teistes omavalitsustes, Antsla vallas on neid aga kõige vähem. Toitlustusasutustega on maakond hõredamalt kaetud, toitlustus on enam koondunud Võru linna. Üldiselt aga on teenused üle maakonna päris hästi kaetud.

Tabel 18 Majutus- ja toitlustusasutused²²

KOV	Majutusasutused	Toitlustusasutused
Antsla vald	Veski Külalistemaja	Puuko Toidutare
	Järvenukka puhkemaja	Veski Pubi
	Löödla puhkemaja	Kohvik Kindel koht
	Uhtjärve Ürgoru Nõiariik	Vahtrasalu kohvik
	Ööbiku Puhkemaja	Pub Stefani
		Uhtjärve Ürgoru Nõiariik
Rõuge vald	Mäe-Kolga talu	Ala-Rõuge Külalistemaja kohvik
	Kaugu Veski puhkemaja	Andri-Peedo Talu
	Vällamäe talu puhkemaja	Haanja Milla Köök
	Vaskna Turismitalu	Kohvik-restoran Suur Muna
	Orelimeister Kriisa Puhkemaja	Ööbikoru Villa restoran Andreas
	Jaanimäe turismitalu	Kohvik Daisy juures
	Kullipera Puhkemaja	Tindioru Forell
	Rohtlätte turismitalu	Pullijärve Köök ja Kohvik
	Suhka turismitalu	Rõuge Suurjärve külalistemaja
	Haanja Apartment	Haanjamehe talu
	Koke Külalistemaja	Rogosi Mõisa
	Plaani Lodge	Suhka talu
	Siksälä Vesiveski Puhkemaja	Vaskna talu
	Irvese Puhkemaja	Krabi Kõrts
	Pööni kõrts-külalistemaja	Haanja puhke- ja spordikeskus
Pullijärve puhkeküla		

²¹ Statistikaamet, 2022

²² www.puhkaeestis.ee

	Eha talu puhkemaja	
	Jõeniidu puhkemaja	
	Kiidi turismitalu	
	Kanarbiku turismitalu	
	Haanjamehe Talu	
	Paganamaa Puhkemaja	
	Kimalase Metsamaja	
	Kurgjärve spordibaas	
	Ala-Rõuge Külalistemaja	
	Puhkemaja Siksälä "Leppimise Ait"	
	Ülenurme Turismitalu	
	Rõuge Suurjärve Külalistemaja	
	Kaldemäe hostel	
	Seedri puhketalu	
	Mäe Talu	
	Nogo turismitalu	
	Tamme puhkemajad Haanjamaal	
	Vetevana Turismitalu	
	Kurvitsa Puhkemaja	
	Mi Sann	
	Tindioru Turismitalu	
	Ööbikuoru Villa	
	Lätte turismitalu	
	Rogosi Mõisa külalistemaja	
	Ööbikoru puhkekeskus	
	Sepa talu	
	Viitina puhkemaja	
	Viitina külalistemaja-vesiveski	
	Olela puhkemaja	
	Taalbergi talu majutus	
	Ööd Hötels Rõuge	
	Pähni Puhkemaja	
	Ojaperve Peomaja	
Setomaa vald	Anzelika Mahetalu	Seto süük ja juuk Taarka Tarõs
	Setomaa Turismitalo	Kohvik Seto Man
	Seto Man Puhkekeskus	Lahe Kohvik
	Väraska Sanatooriumi hotell	Taarka Tarõ Kõögikõnõ
	Sadama Puhkeala	Piiri kohvik
	Hundi Turismitalu	Näki kohvik
	Järve puhketalu	Toomemäe talu kodurestoran Maagõkõnõ
	Helena puhkemaja	Verska Resto
	Väraska Veekeskuse Hotell	Seto Tsäimaja
	Obinitsa Puhkemaja	Lahe Resto
	Väraska Külalistemaja	Niitsiku kõrts

	Rõsna Puhkemaja	Inara Vanavalgõ kohvitarõ
	Kirsi talo kodumajutus	
	Piusa Ürgoru Puhkekeskus	
	Koidu Kodu majutus	
	Eve puhketalu	
	Peko puhkemaja	
	Veelinnu talu kämping	
	Puhkemaja "Eestimaa lõpus"	
	Mardi talu	
	Paju Talo kodumajutus	
Võru linn	Tamula hotell	Peetri Pizza Võru Rimis
	Ränduri külalistemaja	Pubi nr. 17
	Kubija puhkemajad	Spring Cafè
	Kagu hostel	Kohvik Kastekann
	UMA KUUP Külaliskorter	Kubija hotell-loodusspaa restoran
	Sviit NR 7 külaliskorter Võrus	Restoran Postmark
	Georgi hotell	Võrumaa Toidukeskuse söögisaal
	Kubija hotell-loodusspaa	Kebab Tarõ
	Mõisa Ait külalistemaja	Kohvik Taevas
	Logjam Guest House	Jaagumäe Toidusaal
	Katariina apartment	Katariina Kohvik
	Paju Apartment	Ränduri pubi
	Villa Margit	Mõisa Ait pubi
		Chillin Kiirtoit
		Nõõrimaa toidusaal
		Hesburger
		Rooben Kiirtoit
		Trühvel Ekspress
		Eva Sushi
		TOJ Sushi
		Kohvik Pannukas
		Kohvik Mantelahi
		Liivi Toidusaal
	Namaste - Aasia restoran	
	Võru Pizzakiosk	
	Kolm. Kõök&Deli	
	Pizza Olive	
Võru vald	Suitsusauna Talu	Vastseliina Linnuse kõrts
	Anni Puhkebaas	Piusa Kõrts aka Klunker
	Glämp	Vastseliina Meierei
	Künda puhkemaja	Väimela Maitsed
	Oksa puhkemaja	Roosu talu
	Kuningatalu	Hämsa Kõrts
	Varese Külalistemaja	Varese Külalistemaja kohvik

Roosisaare Puhkemaja	Metsakohvik
Liblikaaia Villa	
Kalijärve Puhkemaja	
Karikakra kodumajutus	
Juba puhkemaja	
Päikseranna puhkemaja	
Kirikumäe matkamaja ja kämpingud	
Tabina Puhkemaja	
Side Suvila	
Kõverjärve talu puhkemaja	
Mäe-Hargi turismitalu	
Räpo Turismitalu	
Hämsaare Puhketalu	
Järvekalda talu	
Parksepa Hostel	
Vasekoja Puhkekeskus	
Roosu talu	
Jõeveere talu	
Kotkapesa puhkekeskus	
Kütioru puhkekeskus	
Tammemetsa turismitalu	
Lebola puhkemaja	
ÖÖD Hötels Kütiorg	
ÖÖD Hötels Roosisaare	

Sihtkoha turismiinfot on võimalik leida ka kahelt kohaliku tasandiga turismiportaalist www.visitvoru.ee ja www.visitsetomaa.ee

Tabel 19 Võru maakonna turismiobjektid²³

KOV	Turismiobjektid
Antsla vald	Karula Rahvuspark
	Karula rahvusparki külastuskeskus ja muuseum Ähijärvel
	Vana-Antsla mõisakompleks ja park
	Kraavi kirik
	Urvaste kirik
	Tamme-Lauri tamm
	Uhtjärv ja Urvaste Ürgorg
	Vabadussõja mälestussammas Antsla kesklinnas
	M. Heibergi mälestussammas
	Liikluslinn
	Uhtjärve Ürgoru Nõiariik
	Mäe-Lõhtsuu tamm

²³ www.puhkaestis.ee

	Pokumaa
	Uhtjärve Ürgoru Nõiarigi suitsusaun
	Ähijärv
	Hedo talu
	Veetka talu
Rõuge vald	Vabadussõja Mälestussammas Suure Munamäe jalamil
	Kunderi kivi Suurel Munamäel
	Kavadi järv, park ja Häälimägi
	Mustahamba tamm
	Haanja Looduspark
	Plaani kirik
	Vällamägi
	Mooska talu suitsusaun
	Uue-Saaluse mõisa varemed
	Haanja rahvamaja
	Rogosi Mõisa Muuseum (kellatorn, muuseumikeldrid)
	Rogosi Kastelmõis Ruusmäel
	Suure Munamäe vaatetorn
	Vaskna järv
	Kaldemäe hosteli mootorrataste näitus
	Pältre Lühterkuusk
	Kisejärve kaitseala
	Vabadussõja Mälestussammas Missos
	Hino maastikukaitseala
	Nopri talumeierei
	Tsiistre Linamuuseum
	Andri-Peedo kitsefarm
	Haanja Puhke- ja Spordikeskus
	Kiidi turismitalu talvepark
	Sänna Kultuurimõis
	Ööbikuoru Hüdrotöökoda - muuseum
	Vesioinad Tindiorus
	Hinni Kanjon
	Ööbikuorg ja Rõuge järved
	Tindioru Turismitalu jaanalinnufarm
	Kaarnakivi Rõuge pargis
	Saunamaa
	Rõuge Maarja kirik
	Magasiit Nursis
	Orelimeistrid Kriisad
	Luhasoo maastikukaitseala
	Rõuge linnamägi ja muinasasula
	Sepa talu
	Rõuge Suurjärv
	Eesti Ema monument

	Vabadussõja Mälestussammas Rõuges
	Mõniste mõisa park
	Peetri jõe maastikukaitseala
	Metsavenna Talu
	Alaveski loomapark
	Mõniste Talurahvamuuseum
	Paganamaa maastikukaitseala
	Mõniste Ritsiku kirik
	RMK Pähni looduskeskus
	Viitina mõis
	EELK Roosa Jakobi Kirik
	Rõuge ürgoru matkarada
	Rõuge energiarada
	Pullijärve matkarada
	Paganamaa maastikukaitseala matkarajad
	Luhasoo õpperada
	Kisejärve matkarada
	Kavadi järve matkarada
Setomaa vald	Seto Lauluema monument
	Laossina tsässon
	Seto Ateljee-Galerii
	EAÕK Saatse Püha Paraskeva kirik
	Luhamaa Pühavaimu Kirik
	Obinitsa kirik
	Obinitsa kalmistu
	Treski tsässon
	Seto Talumuuseum
	Saatse Seto Muuseum
	Podmotsa tsässon
	SetoLaste Mängumaa
	Seto Line laevareisid
	Õrsava matkarada
	Meremäe vaatetorn
Võru linn	Keskväljak (Seminari väljak)
	Katariina kirik
	Parvlaev Estonia huku mälestusmärk
	Võru Gümnaasiumi hoone
	Vana tuletõrjemaja
	Ekaterina kirik ja teemapark
	Pangahoone
	Võru riigimaja
	Võrumaa Turismiinfokeskus
	Karma antikvariaat
	Skulptuur „Lustlik seapere”
	Katariina allee ja Katariina II skulptuur

	Vana apteegihoon (Stedingu maja)
	Vana-Võrumaa Kultuurikoda (Võrumaa Muuseum)
	Dr. Fr. R. Kreutzwaldi monument ja park
	Karja ja Koidula tänavate puitmajad
	Skulptuur „Elujõud”
	Roosisaare sild ja muinasaja asulakoht
	Tamula rannapromenaad
	Dr. Fr. R. Kreutzwaldi memoriaalmuuseum
	Kultuurimaja Kannel ja linnagalerii
	Kesklinna park
	Navitrolla maalid
	Võru Linnasauna seinamaaling
	Kubja rand ja Kubja rekreatsioonialad
	Võru Spordikeskus
Võru vald	Vastseliina piiskopilinnuse keskaja elamuskeskus
	Vastseliina Piiskopilinnuse Palverännumaja
	Keraamikaateljee Piusa Savikoda
	Pindi kirik Lasvas
	Lõõtsameister August Teppo mälestuskivi
	Pühajõe Vastuhaku mälestuskivi Harjumäel
	Vastseliina kirik
	Lasva veetorni galerii
	Jaaniraotu linnupark
	Reinu kadakas
	Tuti talu
	Vagula järv
	Pühajõe vastuhaku mälestuskivi
	Soe kõrtsihoone
	Järvere mõis
	Liphartdite hauakabel
	Piusa jõe ürgoru maastikukaitseala
	Vastseliina kirik
	Neuhauseni peamaja Vastseliina Piiskopilinnuses
	Vabadussõja mälestussammas Vastseliinas
	Vastseliina Piiskopilinnuse varemed
	Lindora kääpad
	Kirikumäe maastikukaitseala
	Kirumpää linnuse varemed
	Lõõtsameister Augut Teppo mälestuskivi
	Mälestuskivi Friedebert Tuglasele Puigal
	Verijärve maastikukaitseala
	Hämsaare Puhketalu saunad
	Kütiorg
	Jaani ja Anfissa Räppo mälestuskivi
	Väimela mõisakompleks ja park

	Tamula muinasasula koht Roosisaarel
	Piusa koobaste külastuskeskus ja muuseumi koobas
	Sõmerpalu Motohall Adrenalin Arena
	Väimela Tervisekeskus
	Veemäe Tuubipark
	Rebasmäe allikas
	Piusa jõe ürgoru matkarada
	Kirikumäe matkarada
	Ilumetsa meteoriidikraatrid

Võru maakonnas tegutsev MTÜ Setomaa Turism on kogukonna initsiatiivil loodud arenguorganisatsioon, mis ühendab turismiga seotud ettevõtteid ja piirkonna turismi arengust huvitatuid mõttekaaslasi, keda on täna ligi 40. Ühingu eesmärk on turismiettevõtluseks soodsa keskkonna loomine Setomaal, samuti piirkonna turundamine ja mainekujundus.

Turismialaselt on Võru maakonnal suur potentsiaal tänu Seto ja Vana-Võromaa kultuuriruumile, mitmekesisele loodusele, rohketele huviobjektidele ja piiriäärsele asukohale ning olemasolevatele teenustele. Väljakutseks on neis peituvate võimaluste maksimaalne rakendamine.

2.5. Kaugtöö

Head võimalused kaugtööks on maakonna arengu seisukohalt väga olulised, luues eeldused nende ettevõtlike ja haritud elanike tulekuks piirkonda, kes soovivad sageli ühendada maaelu ning loomingulise või intellektuaalse töö. Maakonna omavalitsused on tegelenud uute elanike elama kutsumisega (Maale Elama programmis osalemine, Kagu-Eesti spetsialisti programmi toetus, Noored Setomaale programmi toetus jm). Tänu kohaturundusele, uuselanikele suunatud infoteenusele ja toetusmeetmele on maakonda kolinud kümneid peresid. Oma mõju on maale elama kolimisel ka Covidi pandeemial. Kui isolatsioon kehtestati, siis kolisid paljud pered tagasi maale (või otsisid ülesse sugulased/vanavanemad sh suvilad) ja hiljem otsustasid piirkonda kas ajutiselt või paikselt pikemaks jääda.

Võru maakonnas tegutsevad mitmed kaugtöökeskused. Kaugtööd on võimalik teha Sänna Kultuurimõisas²⁴, kaugtöökeskuses Catlamaja Rõuges, Misso teenuskeskuses, Haani loometares jm. Urvaste Külade Selts²⁵ tegutseb Urvaste seltsimajas, kus tegutsevad ka avatud Internetipunkt ja raamatukogu. Külade selts korraldab mitmeid üritusi, koolitusi, töötubasid jms, samuti edendatakse piirkonnas kaugtöövõimalusi. Kaugtöövõimalused on olemas ka kogukonnakeskustes.

Oluliseks on interneti kättesaadavus ja teenuse kvaliteet. Piirkonnas on küll välja ehitatud lairiba interneti põhivõrk ning eesmärk on koostöös riiklike organisatsioonidega leida võimalused ja tehnilised lahendused “viimase miili” väljaehitamiseks lõpptarbijateni.

Era- ja avaliku sektori koostöös on võimalused arendada välja motiveeriva keskkonna ja läbimõeldud tugiteenustega kaugtöökeskused. Kaasaegne kaugtöökeskus võiks asuda Riigimajas (Jüri 12, Võru linn). Kompetentsikeskus TSENER on seadnud eesmärgiks

²⁴ <https://www.kultuurimois.ee/>

²⁵ <http://www.urvasteseltsimaja.ee/>

käivitada kaasaegne kaugtöökeskus (Kaugtöökeskus 2.0), mis sisaldab lisaks füüsilisele taristule ka vajalikke tugiteenuseid.

2.6. Maakonna omavalitsuste finantsid

Võru maakonna omavalitsuste põhitegevuse tulude maht oli 2021. aasta eelarvete täitmise alusel ligi 58 miljonit eurot. Põhitegevuse tulud on möödunud kuue aasta jooksul kasvanud 46%. Põhitegevuse kulude maht oli 2021. aastal enam kui 52 miljonit eurot, kulud on perioodil kasvanud samaväärses mahus (45%). Põhitegevuse tuleml on jäänud 7% ja 14% vahele. 2021. aastal oli tuleml 10%. Eesti omavalitsuste keskmine põhitegevuse tuleml oli samal aastal 12% põhitegevuse tuludest.

Maakonna omavalitsuste võlakohustused olid 2021. a lõpu seisuga ligi 30 miljonit eurot. Perioodi 2016–2021 jooksul on võlad suurenenud 105% ehk 15 miljoni võrra. 2021. a lõpu seisuga oli maakonna omavalitsuste netovõlakoormus 34,4%. Eesti omavalitsuste keskmine oli samal aastal paari protsendipunkti madalam - 30%. Võlakohustused elaniku kohta on perioodil kolmekordistunud. Perioodil 2016–2021 on omavalitsused soetanud põhivara 60 miljoni euro eest, sellest 35 miljonit eurot ehk investeeringute kogumahust 58% on olnud võimalik teha sihtfinantseeringute toel. Lisaks on omavalitsused andnud toetuse põhivara soetamiseks ligi 12 miljoni euro väärtuses (tabel 20).

Tabel 20 Võru maakonna omavalitsuste eelarvete finantsnäitajate koondvaade 2016-2021²⁶

	2016	2017	2018	2019	2020	2021	Muutus/kokku
Põhitegevuse tulud	39 748 000	43 803 000	51 559 000	55 136 000	58 473 000	57 888 000	46%
Põhitegevuse kulud	36 063 000	40 772 000	45 886 000	49 919 000	50 095 000	52 321 000	45%
Põhitegevuse tuleml	3 685 000	3 031 000	5 673 000	5 217 000	8 378 000	5 567 000	51%
Tuleml osakaal tuludest	9%	7%	11%	9%	14%	10%	
Põhitegevuse tulud elaniku kohta	1 148	1 281	1 397	1 510	1 634	1 639	43%
Põhitegevuse tuleml elaniku kohta	106	89	154	143	234	158	48%
Võlakohustused aasta lõpu seisuga	14 568 000	15 458 000	17 765 000	24 192 000	30 168 000	29 821 000	105%
Likviidsed varad aasta lõpu seisuga	7 236 000	3 359 000	8 225 000	11 847 000	13 704 000	9 924 000	37%
Netovõlakoormus (eurodes)	7 333 000	12 099 000	9 540 000	12 345 000	16 464 000	19 897 000	171%
Netovõlakoormuse %	18,45%	27,62%	18,50%	22,39%	28,16%	34,37%	
Võlakohustused elaniku kohta	421	452	481	663	843	844	101%
Põhivara soetus	4 961 000	7 176 000	7 781 000	10 321 000	12 242 000	18 175 000	60 657 000
Põhivara soetuseks saadav sihtfin	1 213 000	2 184 000	6 198 000	6 152 000	7 480 000	11 986 000	35 214 000
Põhivara soetuseks antav sihtfin	370 000	792 000	488 000	1 334 000	4 580 000	4 071 000	11 635 000
Põhivara soetus elaniku kohta	154	233	224	319	470	630	2 030

Omavalitsuste tuludest moodustavad maksutulud ligi 50%, saadavad toetused enam kui 40% ning tulud kaupade ja teenuste müügist ligi 10%. Eestis keskmiselt oli 2021. aastal maksutulude osakaal eelarves 61%, toetuste osakaal 28% ja kaupade ja teenuste müügist saadavate tulude osakaal 10%. Seega on omavalitsuste omatulud võrreldes riigi keskmisega madalamad ja toetuste osakaal eelarvetes suurem.

Kulueelarvest moodustavad töjõukulud ligi 60%, majandamiskulud u 33% ja antavad toetused ligi 10%. Eestis keskmiselt on töjõukulude osakaal eelarves 53%, majandamiskuludel 33% ja toetustel 12%. Võru maakonna omavalitsustel on seega võrreldes Eesti keskmisega töjõukulude osakaal kõrgem ning antud toetuste osakaal madalam.

Põhitegevuse tulude ja kulude struktuuris on viimase kuue aasta vältel aset leidnud muutused väheldased. Kuigi need on osaliselt põhjustatud ka raamatupidamislikest faktoritest, on saadavate toetuste osakaal tulueelarves pigem suurenenud. Kulueelarves on kasvanud

²⁶ Rahandusministeerium, Rahvastikuregister

tööjõukulude osakaal. Seda eelkõige antud toetuste vähenemise, kuid ka muude kulude määratluse kadumise tõttu (tabel 21).

Tabel 21 Tulude ja kulude osakaal Võru maakonna omavalitsuste eelarvete koondvaates 2016-2021²⁷

	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Maksutulud	48%	47%	47%	48%	47%	49%
Kaupade ja teenuste müük	11%	10%	9%	9%	8%	9%
Saadavad toetused	40%	42%	43%	43%	45%	41%
Muud tulud	1%	1%	0%	1%	0%	1%
Antud toetused	11%	10%	8%	8%	8%	8%
Tööjõukulud	55%	56%	57%	58%	59%	58%
Majandamiskulud	30%	30%	35%	34%	32%	33%
Muud kulud	4%	4%	0%	0%	0%	0%

Omavalitsuste vaates on suurima põhitegevuse mahuga arvukama rahvastikuga Võru linn ja Võru vald. Eesti keskmisest kõrgem põhitegevuse tulem oli 2021. aasta eelarve täitmise alusel Võru vallal (14%) ja Antsla valla (17%). Setomaa (5%) ja Rõuge valla (2%) madal tulem viitab omavalitsuste majanduslikele raskustele.

Põhitegevuse tulud elaniku kohta ei erine väga suurel määral. Tulud elaniku kohta on suurimad Setomaa vallas (1777 eurot aastas) ja väikseimad Võru linnas (1579 eurot). Völakoormus on kõrgeim Võru linnas (13,7 miljonit eurot) ja madalaim Võru vallas (2,5 miljonit eurot). Völakoormus elaniku kohta on suurim Setomaa vallas (1614 eurot) ja madalaim Võru vallas (234 eurot).

Võrreldes netovölakoormuseid, eristuvad maakonnas kaks omavalitsuste gruppi. Netovölakoormus on kõrge Võru linnas (62%), Rõuge vallas (62%) ja Setomaa vallas (76%). Madal Antsla vallas (14%) ja puudub Võru vallas. Tulenevalt olemasolevast netovölakoormusest eristub ka vaba netovölakoormuse (teoreetiline maksimaalne laenuvõime suurus. Kui Võru vallal on see lausa 20 miljonit eurot, siis samaväärse rahvaarvuga Võru linnal vaid 3,3 miljonit eurot. Setomaa valla laenuvõime 2021.a. eelarve täitmise alusel sisuliselt puudub (tabel 22).

Tabel 22 Võru maakonna omavalitsuste finantsnäitajad 2021. a eelarve täitmise alusel²⁸

	Võru linn	Antsla vald	Rõuge vald	Setomaa vald	Võru vald
Põhitegevuse tulud	18 222 000	7 058 000	8 903 000	5 754 000	17 951 000
Põhitegevuse kulud	16 828 000	5 856 000	8 714 000	5 482 000	15 441 000
Põhitegevuse tulem	1 394 000	1 203 000	190 000	272 000	2 509 000
Tulemi osakaal tuludest	8%	17%	2%	5%	14%
Põhitegevuse tulud elaniku kohta	1 576	1 589	1 683	1 771	1 666
Põhitegevuse tulem elaniku kohta	121	271	36	84	233
Völakohustused aasta lõpu seisuga	13 696 000	2 592 000	5 766 000	5 244 000	2 523 000
Likviidsed varad aasta lõpu seisuga	2 422 000	1 635 000	238 000	860 000	4 768 000
Netovölakoormus (eurodes)	11 274 000	956 000	5 528 000	4 384 000	-2 245 000
Netovölakoormuse %	61,87%	13,54%	62,09%	76,19%	0,00%
Vaba netovölakoormus	3 304 000	6 102 000	1 595 000	219 000	20 196 000
Völakohustused elaniku kohta	1 185	584	1 090	1 614	234

Maakonna omavalitsuse finantsdistsipliin on olnud erinev. Madala tulemi ja kõrge völakoormusega omavalitsustel on investeerimisvõimekuse saavutamiseks vajalik olulisel määral parandada oma eelarvepositsiooni. Olemasolevate laenuvõime ja investeerimisvõimekuse saavutamiseks on vajalik keskenduda põhitegevuse kulude ülevaatamisele ning varade, kohustuste ja tegevuste optimeerimisele.

²⁷ Rahandusministeerium, Rahvastikuregister

²⁸ Rahandusministeerium, Rahvastikuregister

2.7. Peamised majandusvaldkonna analüüsist tulenevad järeldused

Alljärgnevalt on kokkuvõtvalt välja toodud peamised majandusvaldkonna analüüsist tulenevad järeldused Võru maakonna osas.

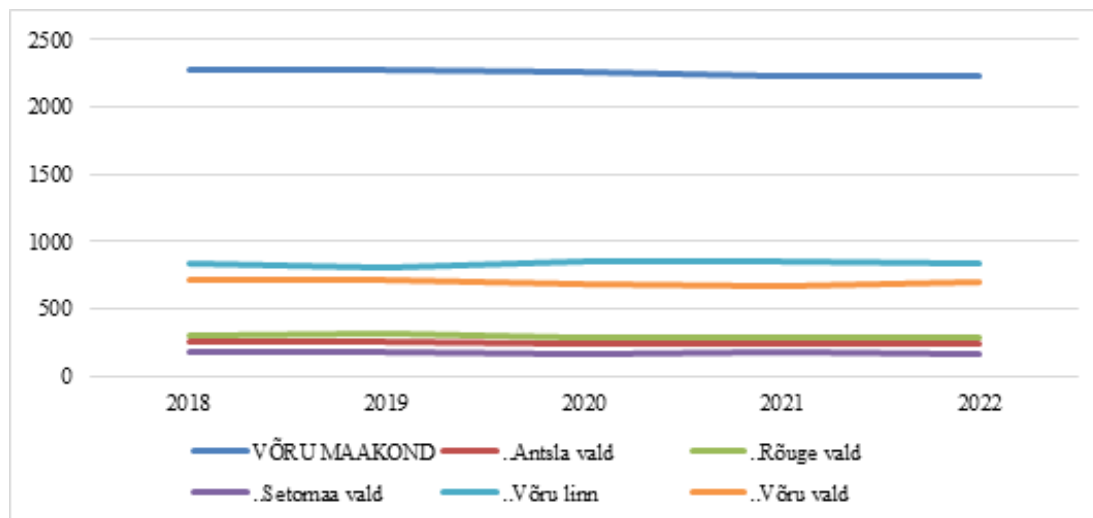
- Võru maakonna SKP oli 2020. aastal 299 miljonit eurot jooksevhindades, moodustades 1,1% kogu Eesti sisemajanduse koguproduktist, mis tähendab, et maakonna majanduse osatähtsus riigis on väga väike. Vaadeldes 2020. a sisemajanduse kogutoodangut elaniku kohta, tuleb tõdeda, et Võru maakond jääb maakondade võrdluses tagantpoolt 4. kohale (väikseim on Põlva maakond 7 758 euroga inimese kohta).
- Maakonna majanduses on küll ülekaalus tertsiaarsektor, kuid eripärana saab välja tuua, et Võru maakonnas on märgatavalt kõrgem primaarsektori (põllumajandus, metsamajandus ja kalapüük) osatähtsus. Suurim osa ettevõtetest tegutseb põllumajandussektoris, suuruselt teisel kohal asub hulgi- ja jaekaubandus ning kolmandal ehitus.
- Võru maakonnast eksporditavate kaupade ja teenuste maht moodustab kogu Eesti omast keskmiselt 1%. Seega on maakonna väljakutseks ekspordimahu suurendamise toetamine.
- Võru maakonna majanduses nagu ka ülejäänud Eestis on ülekaalus teenused ehk tertsiaarsektor. Sektor annab nii riigis kui ka maakonnas ligi poole SKPst. Võru maakonnas on märgatavalt kõrgem primaarsektori (põllumajandus, metsamajandus) osatähtsus, samuti annavad olulisema osa tööstus ja ehitus.
- Majanduslikult aktiivsete ettevõtete arv 1 000 elaniku kohta jääb alla Eesti keskmisele näitajale (vastavalt 62 ja 86 ettevõtet 1 000 inimese kohta). Väljakutseks on ettevõtlusaktiivsuse tõstmine maakonnas.
- Absoluutnumbrites oli maakonnas 2021. a keskmiselt kokku 1224 töötut. Seega võib üldistatult väita, et vaba kohapealset tööjõudu on vähe, võttes mh arvesse ka asjaolu, et tegelikkuses elab maakonnas vähem inimesi, kui on sinna registreeritud.
- Suurt potentsiaali omavad ettevõtlusalad Missos, Väimelas, Võrusoos (sh Pika tn piirkond), Kobelas, Vastseliinas ja Rõuges. Potentsiaali rakendamiseks on aga tarvis teha ühiseid jõupingutusi nende väljaarendamiseks.
- Oluline maakonna potentsiaal peitub turismisektoris. Suurem osa maakonnast on kaetud majutusettevõtetega, regioonis leidub palju vaatamisväärsusi. Enam kui pooled ööbimistest on toimunud puhkuse eesmärgil. Seega on maakonna väljakutseks neis peituvate võimaluste maksimaalne rakendamine.

Maakonna tugevusteks on asukoht, puhas looduskeskkond, kohalik ressurss ja kultuuriline omapära. Seega saab majandusvaldkonna fookusesse tõsta kohaliku ressursi nutika väärimise ja turismiteenuste arendamise. Täiendavalt nähakse vajadust tööstus- ja logistikaalade arendamise järele, mida toetab ka maakonna geograafiline asend. Tugevuste realiseerimiseks on vajalik maakonnasiseselt ühiste kokkulepete sõlmimine ning investeringute (sh välisvahendid) sihispärane kasutamine.

3. HARIDUSVALDKOND

3.1. Alusharidus

Võru maakonna 0-6-aastaste õpilaste arv on viimase viie aasta jooksul olnud ühtlane ilma suuremate vähenemiste või kasvuta (vt joonis 5).

Joonis 5 0-6-aastaste laste arv omavalitsustes 2018-2021²⁹

2021/2022 õppeaastal käib Võru maakonna koolieelsetes lasteasutustes kokku 1 575 last (vt tabel 22).

Tabel 22 Võru maakonna koolieelsetes lasteasutustes käivate laste arv 2012-2021³⁰

Aastad	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Poisid ja tüdrukud	1 624	1 636	1 636	1 654	1 643	1 605	1 576	1 597	1 581	1 575

21 lasteaiast 20 pidajaks on omavalitsus, ühe Võru vallas asuva lasteaiata Terve Pere Aed (2013. aastal loodud waldorflasteaed) puhul on selleks MTÜ Terve Pere Selts. Noorema vanusegrupi (0-6) suuruseks on 2022. aastal 2 227 last. Setomaa valla Väraska lasteaias on üks rühmadest setokeelne õuesõpperühm. Võru maakonna kohalikud omavalitsused on lasteaeade võrguga hästi kaetud (vt tabel 23).

Tabel 23 Võru maakonna lasteaeade arv³¹

KOV	Vanusegrupi 0-6 suurus (2022)	Lapsi munitsipaal-lasteaedades	Lapsi eralasteaedades	Munitsipaal-lasteaedade arv	Era-lasteaedade arv
Antsla vald	241	157		2	
Rõuge vald	280	162		4	
Setomaa vald	171	99		3	
Võru linn	842	707		4	
Võru vald	693	428	22	7	1
Kokku	2 227	1 553	15	20	1

Maakonna lasteaeade pedagoogide kvalifikatsioon vastab enamuses nõuetele (vt tabel 24), kuid kõrgharidusega pedagoogide osakaal lasteaedades on siiski madal (69,76%).

²⁹ Haridussilm

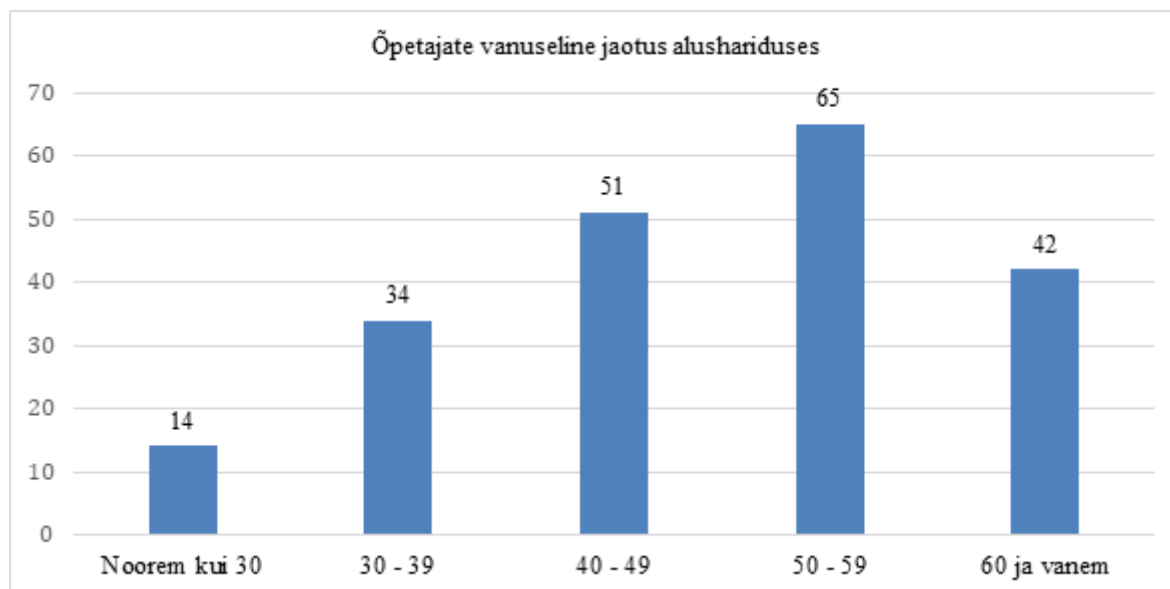
³⁰ Haridussilm

³¹ Haridussilm

Tabel 24 Õpetajate kvalifikatsioon³²

Õpetajate kvalifikatsioon	Antsla vald	Rõuge vald	Setomaa vald	Võru linn	Võru vald
Põhiharidus				1	1
Keskharidus või vastav kvalifikatsioon	1	8		16	4
Kesk- ja kõrghariduse vaheline kvalifikatsioon	5	4		12	9
Rakenduskõrgharidus või vastav kvalifikatsioon või bakalaureusekraad või vastav kvalifikatsioon	11	9	5	18	35
Magistrikraad või vastav kvalifikatsioon	4	8	8	8	9
Kokku	21	29	13	85	58
Vastav kvalifikatsioon	20	23	12	79	54
Kvalifikatsiooniga pedagoogide osakaal (maakonna keskmine 91,2%)	95,2%	79,3%	92,3%	92,9%	93,10%
Kõrgharidusega pedagoogide osakaal (maakonna keskmine 69,76%)	66,6%	51,7%	92,3%	65,8%	72,4%

Kõige suurem osa Võru maakonna lasteaegade pedagoogidest on vanuses 50-59 eluaastat, kellele järgneb osakaalu poolest vanusegrupp 40-49 (vt joonis 6). Aastate lõikes on kasvanud lasteaiaõpetajate arv vanemates vanuserühmades.

Joonis 6 Õpetajate vanuseline jaotus alushariduses³³

Seega on koolieelsete lasteasutuste õpetajad pigem vanemaealised ning siit tulenevalt on väljakutseks nooremapoolsete õpetajate leidmine ning tööle rakendamine. Selleks on tarvis personalijuhtimise valdkonnas tegeleda värbamise ja motiveerimisega, samuti täienduskoolituste korraldamisega.

³² Haridussilm

³³ Haridussilm

3.2. Üldharidus

2021/2022 õppeaastal õppis Võru maakonna 23 koolis kokku 3 578 õpilast (vt tabel 25). Maakonna koolides õpib 87,1% vanusegruppi 7-18 kuuluvatest lastest ja noortest. Õpilaste arv vähenes perioodil 2011-2021 623 õpilase võtta (14,8%). Võrreldes käesoleva strateegia loomisel teostatud 2007-2017 võrdlusega on õpilaste arvu vähenemine pidurdunud. Suurim muutus on gümnaasiumiõpilaste arvus, mis on vähenenud 45,2%. Koolide arv on perioodil 2011 – 2021 vähenenud 3 võrra. Perioodi iseloomustab koolide ümberstruktureerimine ja mitmete kooli tegevuse lõpetamine.

Tabel 25 Maakonna koolides käivate õpilaste arv³⁴

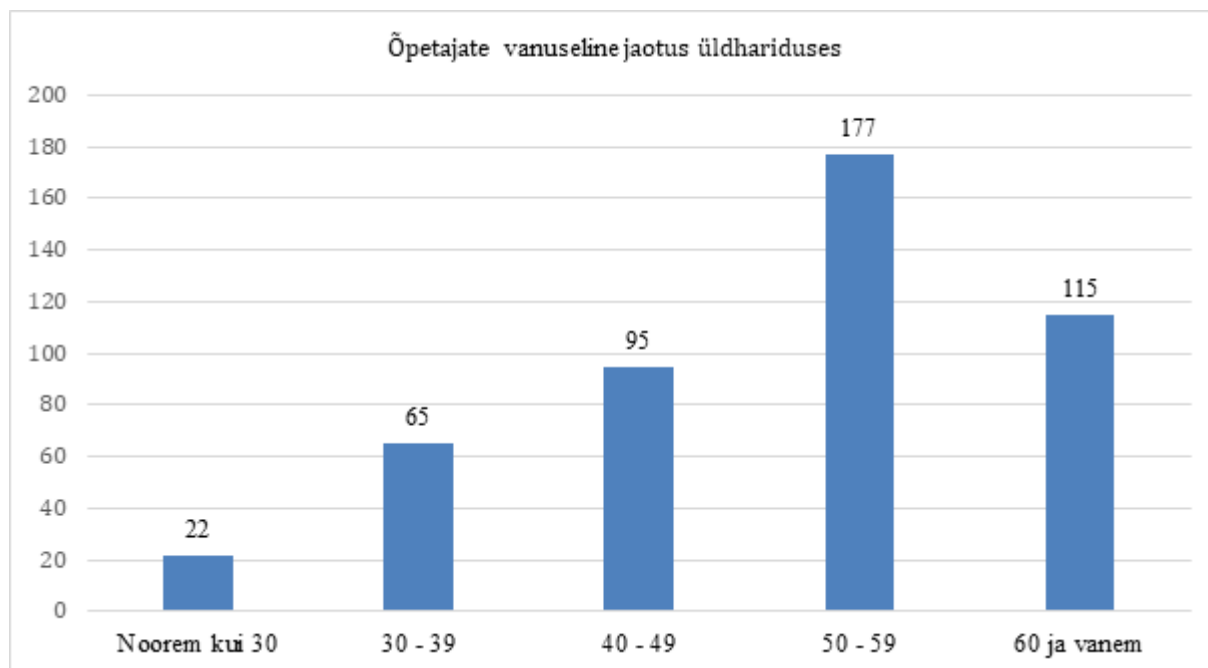
KOV	Kool	Vanuse- grupp 7-18 suurus 2021. aastal	Põhikool		Gümnaasium		Kokku 2011/ 2012	Kokku 2021/ 2022	Õpilaste arvu muutus	Koolide arv 2011	Koolide arv 2021
			2011/12	2021/22	2011/12	2021/22					
Antsla vald		512					546	444	-102	3	3
	Antsla Gümnaasium		272	266	104	57	376	323			
	Kuldre kool		116	98			116	98			
	Ürvaste kool		54	23			54	23			
Rõuge vald		530					560	375	-185	7	6
	Haanja kool		83	58			83	58			
	Krabi Põhikool		82	0			82	0			
	Leitajate Külakool		0	40			0	40			
	Misso kool (suletud 2022)		35	0			35	0			
	Mõniste kool		75	46			75	46			
	Rõuge Põhikool		158	176			158	176			
	Varstu kool		68	55	59		127	55			
Setomaa vald		259					221	205	-16	3	3
	Meremäe kool		43	41			43	41			
	Mikitamäe kool		47	44			47	44			
	Värskas Gümnaasium		99	94	32	26	131	120			
Võru linn		1378					1662	1468	-194	5	5
	Võru Gümnaasium					220		220			
	Võru I Põhikool		249				249				
	Võru Järve Kool		33	22			33	22			
	Võru Kesklinna Kool		400	477	69		469	477			
	Võru Kreutzwaldi Gümnaasium		577		334		911				
	Võru Kreutzwaldi Kool			692				692			
	Väike Werrone Kool			57				57			

³⁴ Haridussilm

Võru vald		1427					1212	1086	-126	9	6
	Kääpa Põhikool		132	160			132	160			
	Orava Kool		81	32			81	32			
	Osula Põhikool		108	139			108	139			
	Parksepa Keskkool		209	203	152	114	361	300			
	Pikakannu Põhikoolis		28				28				
	Puiga Põhikool		163	181			163	181			
	Sõmerpalu Põhikoolis		72				72				
	Vastseliina Gümnaasium		154	194	78	36	232	274			
	Vastseliina Internaatkool		35				35				
Kokku		4106	4036	3098	828	453	4201	3578	-623	26	23

Maakonna väljakutseks on igale õpilasele kodulähedase hariduse pakkumine, kvaliteetse gümnaasiumihariduse võimaldamine maakonnas ning sujuv üleminek haridustasemetel vahel.

Võru maakonna üldhariduskoolide õpetajatest (474 õpetajat) vastab kvalifikatsiooni nõuetele 83,5%. Õpetajate vanuseline jaotus (vt joonis 7) näitab 50- aastat ja vanemate õpetajate suurt osakaalu, moodustades 61,6% õpetajatest. Võrreldes 2011/2012 õppeaastaga nooremate kui 50-aastaste õpetajate osakaal langenud 59,8%-lt 2011.aastal 38,4%-ni 2021.aastal.

Joonis 7 Õpetajate vanuseline jaotus üldhariduses³⁵

Seega on maakonna õpetajad pigem vanemaelised. Väljakutseks on õpetajate toetamine ja motiveerimine, motivatsiooni loomine uute (sh noorte) õpetajate piirkonda tulemiseks, samuti ka kogunud õpetajate kogemuste väärtustamine.

Haridussilm ja kohalike omavalitsuste andmete alusel on Võru maakonna koolides kokku 47 osalise või täiskoormusega töötavat tugispetsialisti (12 eripedagoogi, 6 koolipsühholoogi, 14 logopeedi, 14 sotsiaalpedagoogi), lisaks Haridus- ja Noorteameti Rajaleidja Kagu-Eesti

³⁵ Haridussilm

keskuse 10 tugispetsialisti ning 5 Eesti Töötukassa karjäärispetsialisti ja - nõustajat. Lastekaitsepetsialiste on omavalitsustes kokku 9. Noorsootöötajaid on maakonnas 22 ning juhtumikorraldajaid, kelle töö on suunatud NEET-staatuses noortele, on maakonnas 2. Kohalike omavalitsuste andmete⁸ põhjal on üldtuge saavaid õpilasi 605, tõhustatud toe saajaid 285 ning erituge saavaid õpilasi 89. Kokkuvõtlikult saab järeldada, et peaaegu iga neljas Võru maakonnas õppiv noor vajab õppimises tuge. Arvestades, et on õpilasi, kelle puhul on vajadus mitme spetsialisti toe järele, siis pingestub teenuse kättesaadavus veelgi.

Kohalikud omavalitsused on püüdnud leida lahendusi vajalikul määral tugispetsialistide leidmiseks, kuid vaatamata pingutustele on siiski kvalifitseeritud personali puudus. See omakorda mõjutab õpilaste õppes osalemise toe kvaliteeti. Vajadus on leida uusi lahendusi teenuste rakendamiseks, sh ka e-lahenduste leidmiseks, mis võimaldaks tugiteenused tuua õpilastele ja nende peredele lähemale ja kättesaadavamaks ka olukorras, kus spetsialist pole maakonnas kohapeal.

2012. aastal on koostatud Võru maakonna munitsipaalkoolide arengustrateegia 2011-2019 (Võrumaa Omavalitsuste Liit ja Võru Maavalitsus), mis käsitleb lisaks õpilaste arvule ning füüsilisele õpikeskkonnale põhjalikult hariduse sisulisi küsimusi (õpitudemused, tugiteenused, hariduse kättesaadavust toetavad teenused, ressursid). Strateegias on analüüsitud senist koolikorraldust (periood 2006-2010), sh personali, õpilaste ja õpitudemustega seotud näitajaid jms. Analüüsist ilmnis, et maakonna munitsipaalkoolides vajavad arendamist järgmised kooli pädevuses olevad valdkonnad: personali arendamine, valikainete ja õppesuundade rakendamine, õpilaste edasijõudmine, karjäärinõustamine, töö andekate õpilastega ja huvitegevuse mitmekesistamine. Omavalituste pädevuses olevatest valdkondadest vajavad arendamist põhikooli- ja gümnaasiumiõpilaste koolivalik, raha tegelik kasutamine põhi- ja üldkeskhariduse teenuse osutamiseks, kooli huvitegevuse korraldamine, õpilastranspordi korraldamine ja kooli pidamise otstarbekus.

Poliitikauuringute Keskus Praxis on 2014. a alguses Haridus- ja Teadusministeeriumi tellimusel koostanud "Eesti põhikooli- ja gümnaasiumivõrgu analüüsi aastaks 2020". Maakondliku baasstsenaariumi järgi (täituvus 70%, koolitee pikkus 5 km) pidi Võru maakonnas 2020. aastaks 19 üldhariduskoolist alles jääma 14. Vaadeldes eraldi gümnaasiume, pidi senise viie kooli asemel alles jääma kaks (kui käsitleda maakonda ja keskust eraldi) või isegi üks (kui käsitleda maakonda keskusega koos). 2018. a uuringu stsenaarium selliselt rakendunud ei ole. Koolide arv on vähenenud 3 kooli võrra (absoluutarvude võrdlemisel peab arvestama sellega, et muutunud on maakonna piirid ning lisandunud on endiste Orava, Värskja ja Mikitamäe valdade koolid). Gümnaasiumiharidust antakse 2021/2022 õppeaastal maakonna 5 üldhariduskoolis. 2015.a tegutseb riigigümnaasiumina Võru Gümnaasium Võru linnas, kus õppis 2021/2022 õppeaastal 220 gümnaasisti. Kõikides gümnaasiumides on õppijate arv perioodil 2011-2021 oluliselt vähenenud. Üheks oluliseks väljakutseks on kvaliteetse gümnaasiumihariduse kättesaadavuse tagamine maakonnas arvestades maakonna hajaasustust.

3.3. Huviharidus

Õppeaastal 2021/2022 oli Võru maakonnas kokku 18 huvikooli, kus õppis 2 789 õppurit 103 õppekaval (vt tabel 26). Võrreldes 2011/2012 õppeaastaga on õppekavade arv kasvanud 25%, 82-lt 2011.aastal 103 õppekavani 2021.aastal. Suurem osa huvikoole on selgelt koondunud maakonna keskusesse, seega on noorte mitmekülgse vaba aja sisustamisel oluline roll kohalikel kogukondadel.

Tabel 26 Huvikoolid Võru maakonnas³⁶

³⁶ Haridussilm

KOV	Huvikooli nimi	Õpilaste arv	Õppekavade arv	Õpetajate arv	Munitsipaal	Era
Antsla vald	Antsla Muusikakool	55	14	10	1	
Setomaa vald	Setomaa Muusikakool	66	7	12	1	
Võru linn	Võru Spordikool	439	8	18	1	
	Võru Muusikakool	332	38	30	1	
	Võru Kunstikool	185	9	7	1	
	Helios Võru Jalgpallikool	430	1	6		1
	Näpustuudio Käsitöökool	142	2	3		1
	SK ProFit Võru Huvikeskus	25	2	1		1
	Vabatantsuklubi	25	1	3		1
	Võru Judokeskus	329	1	4		1
	Võrumaa Malekool	4	1	1		1
	Huvikool Tulevikutähed	95	2	1		1
	Spordiühing Ekstreempark	43	1	1		1
	Võru Tantsukeskus	104	1	2		1
	Võru Korvpallikool	69	1	2		1
	Võru vald	Vastseliina Muusikakool	100	8	13	1
Lugemislusti Huvikool		231	1	6		1
Võru Loovuskool		115	5	5		1
Kokku		2789	103	125	6	12

Huvikoolide õpetajate arv on perioodil 2011- 2021 kasvanud ning nooremate kui 40-aastaste õpetajate ja treenerite osakaal on tõusnud 53% ehk 17 õpetaja võrra.

Kokkuvõtlikult saab välja tuua, et huviharidus maakonnas on arenev ja mitmekülgne. Vaatamata noorte arvu üldisele vähenemisele on huvikoolid õppijate arvu hoopis kasvatanud. Ilmselt on sellele kasvule olnud positiivne mõju ka riiklikul huvihariduse ja – tegevuse toetusel, mille abil tekkis kohalikel omavalitsustel võimalus huvihariduses osalemist mahukamalt toetada. Väljakutseks on saavutatud taseme hoidmine, kättesaadavuse tagamine kõikide piirkondade lastele ja noortele ning kvalifitseeritud õpetajate ning treenerite toetamine.

3.4. Kutseharidus

Võru maakonna haridusmaastikul on oluline roll Võrumaa Kutsehariduskeskusel. Võrumaa Kutsehariduskeskus on asutatud 1999. a kahe kutseõppeasutuse, Võru Tööstustehnikumi ja Väimela Põllumajandustehnikumi baasil. 2012. a ühendati Võrumaa KHK-ga Vana-Antsla Kutsekeskkool. 2020.aastal liideti kooliga Võru Täiskasvanute Gümnaasium. Puidutöötlemise ja mööblitootmise kompetentsikeskus Tsenter (avatud 2015. a)¹¹ kuulub Võru KHK koosseisu.

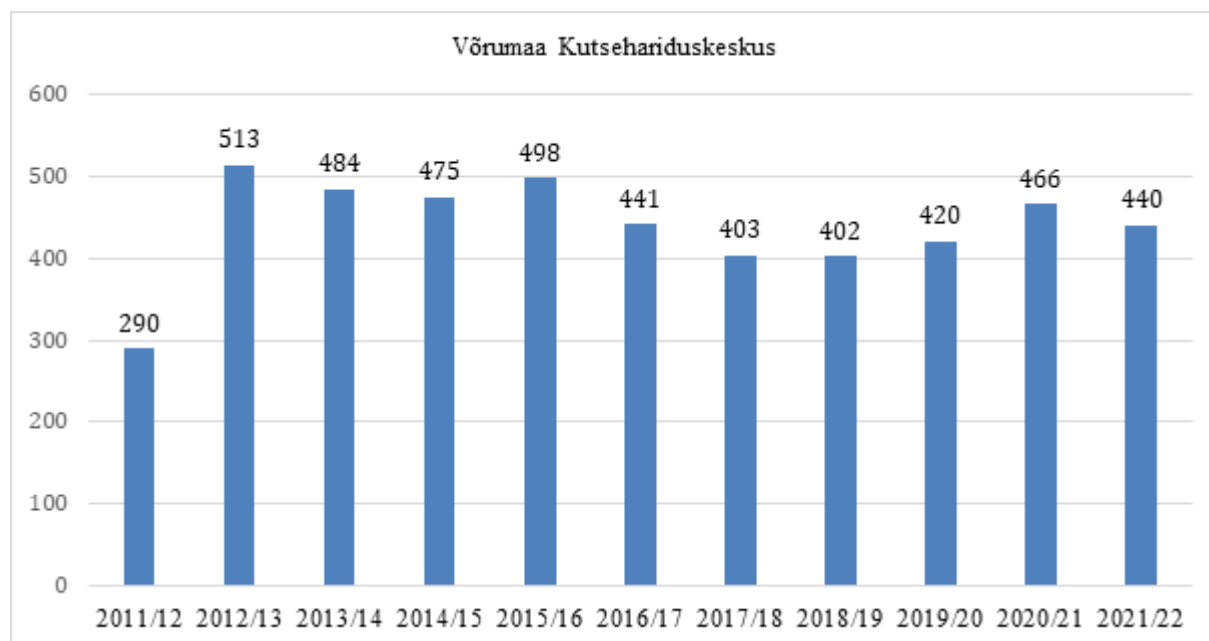
Kool pakub erialast õpet erinevatel õppetasemetel: haridusnõudeta õpe, põhikooli lõpetajatele (kutseharidus); põhikooli lõpetajatele (kutsekeskharidus); õpe keskhariduse baasil; kutseõppe jätkuõpe; töökohapõhine õpe; täiskasvanute üldharidusõpe (8.-12.klass).

Kool teeb piirkonnas suures mahus ka täiskasvanute koolitust (sh Eesti Töötukassa koolitused, ettevõtjate tellimusel jm).

Puidutöötlemise ja mööblitootmise kompetentsikeskus TSENER (TSENER) on avalikku sektorit, puidutöötlemise ja mööblitootmise ettevõtteid, haridus-, teadus- ja arendusasutusi ühendav võrgustik, mis omab parimaid teadmisi ja oskusi puidutöötlemise tehnoloogia ning tootearenduse valdkonnas. TSENER lähtub oma tegevuses ka MKM-i valdkondlikest arengukavadest ning OSKA raportitest. Kompetentsikeskuste projektis osaleb 39 partnerit (sh Eesti Maaülikool, Tartu Ülikool, TTÜ, AS Barrus, AS Toftan, AS SanWood, AS Tarmeko, AS Wermo jt). TSENER omab suurt mõju regiooni arengule ning tugevdab Võrumaa KHK positsiooni teadus- ja arenduskeskusena mitte ainult kohalikul tasandil, vaid kogu Eestis ja Baltikumi regioonis. Keskus aitab parandada kutsehariduse mainet ja edendada piirkonna ettevõtlust.

Võrumaa KHK-s viiakse läbi Võru Gümnaasiumi õpilaste valikkursusi. Koostöös Urvaste Kooliga on rakendunud õpe Urvaste Kooli erivajadustega õpilasele. Lisaks õpivad Urvaste Koolis Võrumaa KHK erivajadustega õppijad.

Võrumaa KHK-s õppis 2021/22 õppeaastal 440 õpilast (vt joonis 8).

Joonis 8 VKHK õpilaste arv

Perioodil 2017-2019 on Võrumaa KHK õppijate arv olnud languses, kuid on seejärel õpilaste arvu taas kasvatanud. Õppijate jagunemisest valdkondade vahel annab ülevaate tabel 27.

Tabel 27 Õppijate jagunemine valdkondade vahel³⁷

Õppevaldkond	2021/2022 õppeaasta	Osakaal
Informatsiooni- ja kommunikatsioonitehnoloogiad	55	12,5%
Teenindus	99	22,5%
Tehnika, tootmine ja ehitus	246	55,9%
Ärindus, haldus ja õigus	40	9,1%
Kokku	440	100%

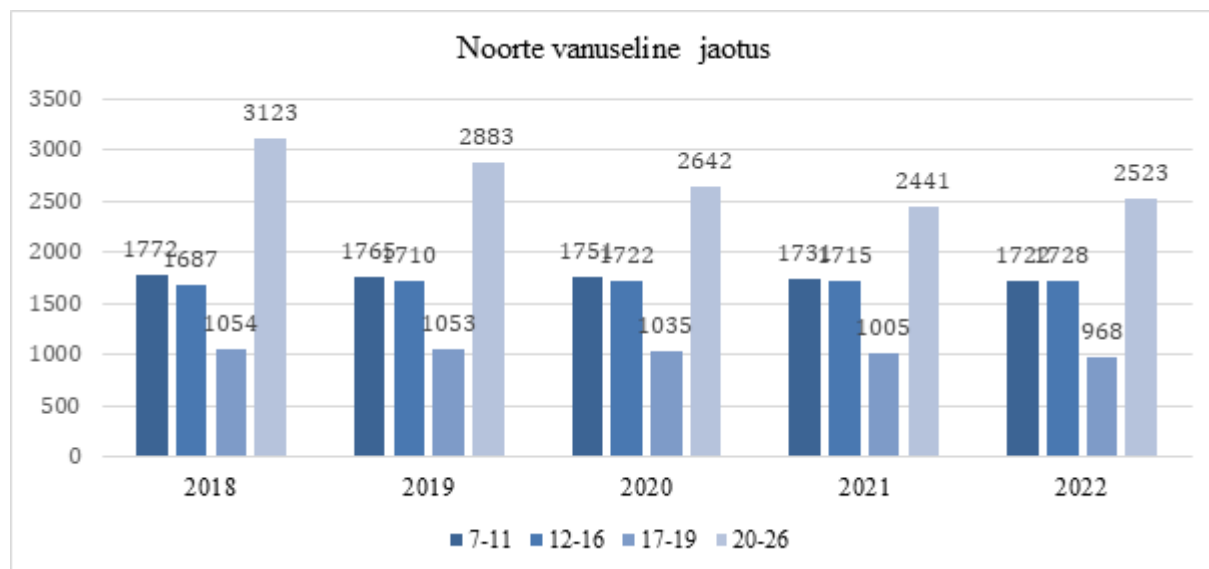
³⁷ Haridussilm

Rahvastiku muutustele lisaks on õppijate arvu langusele mõju avaldanud ka alates 01.09.2016. a rakenduskõrghariduse õppe lõpetamine Võrumaa KHK-s. Võrumaa KHK-s on kõrge Võru maakonna õppijate osatähtsus (60,9%). Õppijatest 21,2% on Põlva ja 6,8% Tartu maakonnast. Kooli õpilastest 66,4% on meessoost õppijad ja 33,6% naissoost õppijad, mis on tingitud tehnikaerialade suurest osatähtsusest.

Võrumaa KHK-s on 51,1% õppijatest nooremad kui 19 aastat ja 37% vanemad kui 25 aastat. 51,6% õppijatest õpib kutsekeskhariduse õppes ja 25,2% viienda taseme kutseõppes. Kooli lõpetanute hõivatus on olnud Eesti keskmisest madalam, ehk 67,3% 2018/2019 õppeaasta osas, samas kutse- ja kutsekeskhariduse õppe õigeaegselt lõpetanute osakaal on sarnane Eesti keskmisega (54,3%) ning töökohapõhise õppe lõpetanute arv on oluliselt kõrgem (31,1%) võrreldes Eesti keskmisega (12,4%). Sarnaselt kutseharidusega Eestis tervikuna on kooli väljakutseks õpilaste õppes osalemine ning kooli tulemuslik lõpetamine ning erialaste teadmiste omandamine.¹³

3.5. Noorsootöö

Noorsootöö seaduse järgi on noor 7-26 aastane. Noorte osatähtsus maakonna rahvastikust on 2022.aastal 20,3%, mis on sarnane kogu Eesti näitajale (20,6%). Erivajadustega noorte osatähtsus noorte seas on 5,1%. Noorte vanuselist jaotust näitab joonis 9.

Joonis 9 Noorte vanuseline jaotus³⁸

Registreeritud töötute noorte arv on maakonnas kasvanud 68,6% ehk 150 noorelt 2018.aastal 253 nooreni 2020.aastal, mis viitab üldisele Covid-19 negatiivsele mõjule noorte tööhõives. 27,5% NEET-staatuses noortest Eestis elab Lõuna-Eestis, sh ka Võru maakonnas.

Maakonnas on toimiv noorsootöö võrgustik. Kõikides omavalitsustes on tegevad noortekeskused, kokku 21 noortekeskust (vt tabel 28).

³⁸ Haridussilm

Tabel 28 Noortekeskused omavalitsustes

Omavalitsus	Noorsootööasutus	Noortekeskused, mis on noorsootööasutuse struktuuriüksused
Antsla vald		Antsla Noortekeskus Kuldre Noortekeskus
Rõuge vald	Rõuge Noorsootöö Keskus	Haanja noortemaja Misso noortetuba Mõniste noortekeskus Nursi noortetuba Ruusmäe noortekoda Rõuge noortekeskus Viitina noortetuba Varstu noortemaja
Setomaa vald	Setomaa Noorsootöö Keskus	Meremäe Avatud Noortekeskus Mikitamäe Avatud Noortekeskus Värska Avatud Noortekeskus Obinita noortetuba
Võru linn	Võru Noortekeskus	
Võru vald	Kääpa Noortekeskus Orava Noortetuba Parksepa Noortemaja Kose/Meegomäe/Puiga noortetuba Sõmerpalu Noortekeskus Vastseliina Noortekeskus	

Noortekeskused on kohalike omavalitsuste haldusalas. Võrus on loodud linna poolt MTÜ Võru Noortekeskus, Võru vallas on kõik noortekeskuses iseseisvad hallatavad asutused või kuuluvad rahvamaja struktuuri, Rõuge ja Setomaa vallas on noortekeskused koondunud üheks noorsootööasutuseks, vastavalt siis Rõuge Noorsootöö Keskus ning Setomaa Noorsootöö Keskus. Noortekeskused on tegutsenud Võru maakonnas alates aastast 1998, keskmine tegevusstaaz 9,3 aastat.

2022.aastal läbi viidud avatud noorsootöö kaardistuse põhjal saab välja tuua, et:

- noortekeskused tegutsevad kokku 4315,9m², pakkudes nädalas 500 tundi avatud noorsootöö teenust;
- igapäevane külastatavus on 280 noort päevas ning aasta jooksul tegutsetakse kokku vähemalt 1900 unikaalse noorega.;
- kokku töötab noortekeskustes 22 noorsootöötajat 20,25 töökoha mahuga. Asutuste põhiselt on tegevusmahtude jaotus erinev, kuid keskmiselt saab öelda, et üks noorsootöötaja haldab päevas tegevust 196m² tegevusalal, tegeledes 12-13 noorega päevas ning omades kontakti u 94 erineva noorega aastas;
- keskmine tööstaaž Võru maakonnas on 3 aastat noorsootöös;
- noorsootöötaja keskmine vanus on 31,7 ja noorsootööasutuse juhil 38,8 aastat;
- 2022.aastal on kuus noorsootöötajat omandamas kõrgharidust nii bakalaureusetasemel kui ka rakenduskõrgharidust (kogukonna haridus, sotsiaaltöö, teabehaldus, noorsootöö, ettevõtlus- ja digilahendused, kogukonnatöö ja huviharidus).

Eesti ANK Logiraamatusse 2021.aastal sisse kantud sündmuste statistika näitab kokku 1321 sündmust, milles on noorte osalusi olnud kokku 13 399, sh 1458 unikaalset noort. Nimetatud statistika puhul peab arvestama, et tegemist oli Covid-19 mõjudega aastaga ning noortekeskused ei tegutsenud tavalises avatud mahus. Sellest võib järeldada, et noortekeskuste roll kogukonnas noorte õpi- ja vabajakeskustena on suur.

Kõikide omavalitsuste noortekeskused viivad iga-aastaselt ellu töömalevat ning pakuvad erinevaid huvitegevuse võimalusi. Võru linn, Võru vald ning Rõuge vald korraldavad rahvusvahelise noorsootöö tegevusi, Võru, Rõuge ja Setomaa vallas pakutakse laagritegevusi, noorte omaalgatusfondi võimalusi pakutakse noortele Võru linnas, Võru ja Antsla vallas. Setomaa vallas viivad noorsootöötajad huvitegevusi läbi nii noorsootöö keskustes kui ka Setomaa valla üldhariduskoolides. Rahatarkuse tegevusi viivad ellu Võru valla ja Võru linna noortekeskused ning NEET-staatuses (noored, kes ei õpi ega tööta) noortel viivad suunatud tegevusi ellu Rõuge valla ja Võru linna noortekeskused.

Võru linnas, Antsla ja Rõuge vallas tegutseb ka noortevolikogu. Noortevolikogu tegevuse eesmärgiks on tutvustada noortele demokraatia põhimõtteid, võimaldada neil osaleda otsustusprotsessides ja kaitsta enda huve noori puudutavates valdkondades; kaasata tegevusse aktiivseid noori; suurendada noorte osalust linna elu koordineerimisel. Kõik Võru maakonna noorsootöösasutused kuuluvad ka MTÜ Eesti Avatud Noortekeskuste Ühenduse liikmeskonda.

Noorsootöö valdkonna väljakutseteks 2022.aastal teostatud kaardistuse alusel on:

- noorsootöötajate vähenemine väärtustamine ja madal palgatase vaatamata erialasele ettevalmistusele ja valdkondlikule kogemusele, mis on kaasa toonud personali kiire vahetumise;
- töötajate puudusest tulenev suur ülekoormus;
- noorte erinevate huvide ja vajaduste tõttu on vajadus erinevate oskustega noorsootöötajate ja uute oskuste ja meetodite järele.

Maakonnas korraldatakse iga-aastast noortevaldkonna tunnustussündmust, kus tuuakse esile aasta parim noor, noorsootöötaja, koostöö, tegu, noorteühendus ning pikaajaline panus noorsootöösse.

3.6. Täiskasvanuharidus

Võru maakonnas on kokku 21 täienduskoolitusasutust (vt tabel 29), kes pakuvad täiendõppevõimalusi.

Tabel 29 Täiendkoolitusasutused Võru maakonnas

Kohalik omavalitsus	Täienduskoolitusasutus
Antsla vald	Herbaatika ja Holistilise Füsioteraapia Kool
Rõuge vald	MTÜ Kogemuskeskus
	Creativiti Catcher OÜ
Setomaa vald	Koolituskeskus Tungal
Võru linn	Tugev Partner OÜ
	MTÜ Võlvõru
	Koolikell.ee
	SA Võrumaa Arenduskeskus
	MTÜ Võru Autom
	Maris Koolitus
	Ilves Koolituskeskus OÜ
	Ideeprojektid Grupp
	Võru Instituut
	Reeder Keeltekool
	Raul Kell Võrumaa Autokool
Võru vald	Tule Teele OÜ
	OÜ Tõnni Autokool
	Natural Ella OÜ
	Põlistarkuste ja Rahvaravi Kool
	Kasvulava OÜ

Maakonna elanike koolitustel osalemist toetavad mitmekülgsete valikutega nii Võrumaa Kutsehariduskeskus kui ka Eesti Töötukassa.

Elanikkonna õppes osalemine on üks olulisi riiklikke prioriteete. Võru maakonna statistika¹⁸ alusel on Võru maakonna 25-64-aastasest elanikkonnast 6639 inimest ilma erialase hariduseta, kutseharidusega 7970 ning kõrgharidusega 4358. Keskhariduseta elanike osakaal on maakonnas kõrgeim vanuserühmades 35-44 eluaastat (vt tabel 30)

Tabel 30 Madala haridustasemega täiskasvanud¹³⁹

Vanuserühm	20-24	25-29	30-34	35-39	40-44	45-49	50-54	55-59	60-64
Arv	391	496	575	446	487	361	219	180	246
Osakaal vanuserühmast	20,1%	20,1%	20,9%	22,8%	23,0%	14,2%	8,5%	6,5%	10,1%
Eesti tervikuna	20,1%	16,5%	15,7%	15,7%	15,5%	9,5%	6,1%	4,7%	7,5%

Põhihariduse või madalama haridustasemega 20-34 aastaseid inimesi on maakonnas 1309, sh 906 meest ja 396 naist.

Inglise keele oskajate osatähtsus 35–54-aastaste seas on Eesti keskmisega võrreldes madalam. Vene keele oskajate osatähtsus noorte seas on samuti üks Eesti madalamaid. Suhteliselt palju on kõrgharidusega teenindus-, oskus- ja lihttöötajaid ning vähem madala haridustasemega inimesi kõrgharidust eeldaval ametikohal. Lihttöölise osatähtsus madala haridustasemega töötajate hulgas on üks Eesti suuremaid. Täiendkoolituses osalenute osatähtsus on Eesti keskmisega võrreldes väiksem.²⁰

25-64-aastaste elukestvas õppes osalemise määr Lõuna-Eestis oli 2021.aastal 19,1%, sh mehed 13,3% ja naised 25,4%. Elukestvas õppes osalemise määr on perioodil 2011-2021 oluliselt tõusnud (vt tabel 31).

Tabel 31 25-64-aastaste elukestvas õppes osalemine nelja viimase nädala jooksul(%)⁴⁰

	2011	2012	2013	2014	2015	2016	2017	2018	2019	2020	2021
Lõuna-Eesti elanikud	9,6	11,7	10,6	10,6	12,7	16,5	16,4	19,3	18,9	17,3	19,1
Kogu Eesti	11,9	12,7	12,5	11,5	12,2	15,7	17,1	19,7	20,1	17,1	18,4

Kui arvestada Lõuna-Eestit ilma Tartuta, siis on tulemus paraku 2021.a 16,9%, sh naistest 23,2% ja meestest 11,0%. Naiste osalus elukestvas õppes on kõrgem kui Eestis keskmiselt (22,5), kuid meeste puhul riigi keskmisest (14,4) madalam.

Statistikaameti kokkuvõtte Võru maakonna kohta toob välja, et täiskasvanuhariduse näitajate seisukohalt on Võru maakond Eesti võrdluses üks kehvas seisus olevatest maakondadest. Eriti võib Võru maakonnas välja tuua järgmisi gruppe ja probleemkohti täiskasvanuhariduse pakkumisel:

- majanduslikult mitteaktiivsed ja töötud inimesed;
- vanadus- ja töövõimetuspensionärid;
- puuetega inimesed;
- puuduva või halva võõrkeeleoskusega inimesed;
- kõrgharidusega töötajad madalamat haridustaset eeldaval töökohal;
- lihttöölised;
- elukestvas õppes mitteosalejad.

Eelpool toodud arvesse võttes tuleb pöörata olulist tähelepanu inimeste õppimise hoiakutele, valmisolekule ja oskustele osaleda elukestvas õppes. Seda toetavate pädevuste ja õppimise huvi

³⁹ Haridussilm

⁴⁰ Haridussilm

tuleb igal haridustasemel ning asutuses toetada ning pakkuda mitmekülgseid õppimise võimalusi.

3.7. Peamised haridusvaldkonna analüüsist tulenevad järeldused

Alljärgnevalt on kokkuvõtvalt välja toodud peamised haridusvaldkonna analüüsist tulenevad järeldused:

- Arvestades viimastel aastatel toimunud koolieelsete laste arvu muutuse stabiliseerumist maakonnas liigub järgnevatel aastatel õppekohtade muutuste väljakutse fookus õpetajate olemasolu ja õppe kvaliteedile.
- Koolieelsete lasteasutuste pedagoogide keskmine iga on pidevas kasvutrendis, mis toob pikemas perspektiivis olulise väljakutse noorte pedagoogide leidmise ning tööle rakendamise. Selleks on tarvis personalijuhtimise valdkonnas tegeleda värbamise ja motiveerimisega, samuti täienduskoolituste korraldamisega.
- Viimase kümne aasta jooksul on õpilaste arv Võru maakonnas olnud väikeses langustrendis. Kui õppeaastal 2011/2012 oli Võru maakonna üldhariduskoolides 4 201 õpilast, siis õppeaastaks 2021/2022 oli see kahanenud 623 õpilase võrra. Koolide arv on vähenenud 3 kooli võrra. Koolieelsete laste arv on olnud viimastel aastatel stabiilne vähenedes vaid kahe lasteaiarühma või klassi õpilaste arvu mahus (44). Maakonna väljakutseks on igale õpilasele kodulähedase hariduse pakkumine, kvaliteetse gümnaasiumihariduse võimaldamine maakonnas ning sujuv üleminek haridustasemetete vahel.
- Lähiaastate olulisemaks väljakutseks saab kvalifitseeritud õpetajate leidmine arvestades õpetajate kasvavat vanust. Haridusasutuste juhtidel tuleb koostöös koolipidajatega tegeleda töötajate värbamise ja motiveerimisega ning täienduskoolituste korraldamisega.
- Huviharidus on koondunud peamiselt Võru linna, mistõttu on noortele mitmekesiste vaba aja võimaluste pakkumisel oluline roll ka kohalikel kogukondadel. Väljakutseks on saavutatud taseme hoidmine, kättesaadavuse tagamine kõikide piirkondade lastele ja noortele ning kvalifitseeritud õpetajate ning treenerite toetamine
- Kutsehariduse väljakutseks on uute õppekavade loomine, mis kõnetaks nii poisse kui tüdrukuid suurendades seeläbi huvipakkuva ning tulevikutrende arvestava õppe võimalusi. Olulisel kohal on toetavate lahenduste rakendamine õpilaste õppes osalemise ning kooli tulemusliku lõpetamise ning erialaste teadmiste omandamise toetamiseks.
- Maakonnas on hästi toimiv noorsootöö võrgustik, kuid väljakutseks on palgapoliitika korraldus, et tagada töö sisu ja olemusega vastav töötasu, et toetada kvalifitseeritud noorsootöötajate olemasolu noorsootööasutustes ning vähendada personali liiga kiiret vahetumist.
- Koolist väljalangemise ennetuseks ning piisava toe tagamiseks õppes osalemiseks ja õppesse tagasipöördumiseks on vaja leida efektiivseid lahendusi tugiteenuste kättesaadavuse parandamiseks ning valdkondadevaheliseks koostööks.
- Täiskasvanuhariduse olulisim nõrkus on elanikkonna madal haridustase. Elanikkonna õppes ja tööelus mitteosalemine on otseses seoses madala haridustasemega. Oluline on senisest enam pöörata tähelepanu laste ja noorte õpioskustele, mis toetavad nende õpihuvi ja toimetulekut ka peale koolikohustuslikku iga ning elanikkonna õppesse tagasipöördumise toetamisele ning õppimisvõimalustele loomisele.

- Peamiste tugevustena on võimalik välja tuua haridusasutuste võrgustiku olemasolu Võru maakonnas tervikuna, mis tagab kodulähedase õppimisvõimaluse.

Nõrkustena saab välja tuua haridus- ja noorsootöötajate vähese toetamise ja motiveerimise, mis tagaks uute õpetajate ja treenerite maakonda tööle suundumise ning noorsootöötajate pikaajalisema töö noorsootöösutustes. Elanikkonna õppes osalemine vajab võimestamist ning seda arvesse võttes saab haridusvaldkonna fookusesse tõsta olemasoleva haridusvõrgu sisulise ümberkorralduse, avatuse ja kättesaadavuse tagamise, kutsehariduse väärtustamise, õppimisvõimaluste laiendamise ja õppimise toetamise üle inimese elukaare.

4. TERVISE- JA HEAOLU NING SISETURVALISUSE VALDKOND

4.1. Sotsiaal- ja tervishoiuteenuste kättesaadavus

Võrumaa Arenduskeskus koostöös Tartu Ülikooli rakenduslike uuringute keskusega viis läbi analüüsi, et välja selgitada Võru Maakonna sotsiaalteenuste hetkeolukord ja tulevikuvaade. Kohalikul omavalitsusel lasub Sotsiaalhoolekande seadusest tulenev (edaspidi SHS) kohustus osutada oma elanikele kokku 13 erinevat sotsiaalteenust, millele võivad lisanduda veel igas omavalitsuses täiendavalt osutatavad sotsiaalteenused.

Täpsem ülevaade omavalitsuste poole osutatavatest teenustest 2022. a on esitatud uuringus „Sotsiaalteenuste hetkeolukorra analüüs ja tulevikuvaade“ (2022).

Uuringu teostajad rõhutavad, et üha suurenev avalike ülesannete osakaal ja haldusreformist tingitud mahukam tsentraliseerimine toob kaasa suuremaid väljakutseid ning järjest suuremas mahus omavalitsustele pandav avalike ülesannete osakaal ei jäta ruumi kõigi riigi poolt ülesandeks pandud sotsiaalteenuste kvaliteetseks tagamiseks ning abivajaduse õigeaegseks selgitamiseks. Lähtuvalt piirkonna ajaloolisest ja arengulisest eripärast ei pruugi kõigile kohustulikult pakutavatele teenustele abivajadust ilmnedada, sest inimesed kas ei ole harjunud abi küsima, teenuse sihtrühm puudub või on see nii marginaalne, et teenuse toimivuses hoidmine ületab proportsionaalselt pakutava kasu.

Võru maakonna rahvastikku iseloomustab rahvastiku vananemine ja vähenemine. Uuringu raames tehtud prognooside kohaselt langeb Võru maakonna rahvastiku arv 2037. aastaks võrrelduna 2020. aastaga 8% võrra. Kuigi rahvastik väheneb Võru maakonnas, ei ole igas omavalitsuses see langus ühesugune. Prognooside kohaselt jääb Võru maakonna rahvaarvu vähenemine 2037. aastaks võrrelduna 2020. aastaga 5% (Võru vald) ja 12% vahele. Ometi kaotab Võru maakond tööealist elanikkonda olulisel määral, kadu 2037. aastaks võrrelduna 2020. aastaga on meestel 14% ja naistel 19%. Üle 65-aastaste vanuserühm moodustab 2037. aastaks Võru maakonna rahvastikust 29%, ületades seitsme protsendipunktiga 2020. aasta näitajaid. Võru maakonna erinevate puuetega inimeste osakaal moodustas 2021. aastal 21% maakonna rahvastikust (teistes maakondades jääb see protsent 6–22% vahele, väikseim osakaal Harjumaal 6%, suurim Põlvamaal 22%), mis näitab, et Võru maakonnas võrrelduna mõne teise Eesti maakonnaga elab rohkem erinevate terviseprobleemidega inimesi ning noor tööjõuline elanikkond pigem väheneb. Võru maakonda iseloomustab kulukad sotsiaalteenused ja valdkondliku oskustööjõu puudus ja vähemotiveeriv töötasu. Sellise trendi valguses tuleb üha enam mõelda, kuidas Võru maakonna omavalitsused suudavad panustada sotsiaalkaitsesse nii, et see on ühest küljest ressursitõhus ja teisest küljest tagab õigel ajal ja mahus osutatud teenuse

kõigile abivajajatele. Uuring selgitas, et varasem teenusekeskne lähenemine vajab ümbermõtestamist ning teenuste edasisel arendamisel tuleks rohkem tähelepanu pöörata inimkesksete teenuste arendamisele ja inimeste heaolu tagamisele.

Valminud analüüsis on kirjeldatud kõikide teenuste kättesaadavus omavalitsusüksustes.

Kokkuvõttes on kõikides omavalitsustes vajadus sotsiaalteenuste laiendamise (nt päevakeskused, pesuköögid, noorte perede nõustamine) ning nende kvaliteedi parendamise järele. Samuti on mitmel pool välja toodud vajadus tehnilise infrastruktuuri renoveerimise osas, sh erivajadustega inimestele ligipääsu tagamiseks avalikesse asutustesse.

Maakonna elanike tervisega seotud probleemidest on olulisemad kõrge haigestumus ja suremus südame- ja veresoonkonna haigustesse, vaimse tervise häirete kasv, alkoholisurmade rohkus ja alkoholi liigne tarvitamine, puuetega inimeste suur osakaal maakonna elanikkonnas ning ülekaalulisus ja rasvumine.

2022.a. tervise-ja heoluprofiilist tulenev maakonna tervisenäitajate ja probleemkohtade ülevaade: Võru maakonna rahvastikku iseloomustab suur eakate ja madal laste osatähtsus, Eesti keskmisest oluliselt madalam negatiivne rändesaldo ning negatiivne loomulik iive. Võrumaa naised elavad keskmiselt^[1] sama kaua kui Eesti naised (82,7 aastat), Euroopa naistega on oodatava eluea vahe 1,3 eluaastat. Võrumaa mehed seevastu elavad keskmiselt 2 aastat vähem kui Eesti mehed ning see näitaja ei ole viimase seitsme aasta jooksul paranenud. Nii loomulik iive kui rändesaldo on Võrumaal negatiivsed ning praeguse trendi jätkudes jääb maakond igal aastal umbes 220 inimese võrra vaesemaks madala iibe tõttu ning 200 inimest rändab välja rohkem kui sisse. Väljarännanud on pigem noored ning aastate lõikes jäävad maakonda alles vanemad inimesed, kelle tervis ongi vanusest tulenevalt juba kehvem. Viimase 8 aastaga on eakate osatähtsus maakonnas kasvanud 2 protsendipunkti võrra, ligi 23%-ni. Võru maakonnas elatakse tervena oluliselt vähem kui Eestis keskmiselt ning vahe Euroopa keskmisega on veelgi suurem. Murettekitav on Võru maakonna näitaja nii meeste kui naiste puhul: mehed elavad tervena vaid 46 ja naised 49 eluaastat. Eesti keskmisega võrreldes on see ligi 10 aastat vähem ning Euroopa keskmisega võrreldes meestel 18 aastat ning naistel 16 aastat vähem. See näitaja ei ole viimase kuue aasta jooksul oluliselt paranenud. Rahvastiku Tervise Arengukava eesmärkide kohaselt kasvab keskmine tervena elada jäänud aastate arv aastaks 2030 meestel 62,0 ja naistel 63,0 eluaastani. Võrumaa meestel on sellest puudu 15,9 ja naistel 14 tervena elatud aastat.

Lisaks soole on Eestis üks oluline tervise ebavõrdsuse allikas haridustase: põhiharidusega mehed elavad ligi 10 aastat vähem kui kõrgharidusega mehed ning naistel on see vahe 8 aastat.

Aastal 2017 kaotati Võru maakonna kõigi elanike peale kokku 4340 eluaastat vereringeelundite haiguste tõttu (see näitaja on oluliselt kõrgem kui Eestis keskmiselt), 2140 kasvajate tõttu, 908 aastat õnnetusjuhtumite ja traumade tagajärjel ning 754 potentsiaalselt produktiivset eluaastat läks kaotsi psüühika- ja käitumishäirete tulemusena. Pahaloomulistest kasvajatest registreeriti aastal 2019 nii Eestis keskmiselt kui Võru maakonnas enim seedeelundite kasvajaid (24% kõigist registreeritud kasvajate juhtudest Võru maakonnas). Peamisteks surmapõhjusteks on Võru maakonnas vereringeelundite haigused, pahaloomulised kasvajad (millest aastal 2020 moodustasid kõri, hingetoru, bronhi ja kopsu pahaloomulised kasvajad 18%) ning õnnetusjuhtumid, mürgistused ja traumad (millest enesetapud moodustasid 15%). Suremus alkoholist tingitud haigustesse on Võru maakonnas enam kui kaks korda kõrgem kui Eestis keskmiselt (100 000 elaniku kohta keskmiselt 96 alkoholist tingitud surma, vs Eestis keskmiselt 40,8). Vigastused on Eestis laste ja noorte täiskasvanute peamine surma põhjus ning Võru maakonna vigastussuremuse näitaja on Eesti halvim

Aastal 2022 oli Võru maakonnas 19,3% elanikkonnast registreeritud puudega, mis tähendas 6608 puudega inimest, kellest 60% olid 63-aastased ja vanemad. See on Eesti keskmisest oluliselt kõrgem näitaja. Maakonnas on ülekaalulised 31% 1. klassi ja 34,1% 4. klassi lastest, mis on 1. klassi laste puhul Eesti keskmisest kõrgem ning 4. klassi laste puhul sellele sarnane.

Ülemäärase kehakaaluga laste osatähtsus 1. klassi laste hulgas on kasvanud viie aastaga 5%. Täiskasvanutest on ülekaalulised rohkem kui pooled Võru maakonna elanikest Üle poole (64,9%) Võru maakonna elanikest ütleb, et nad on olnud viimase 30 päeva jooksul masendunud, õnnetud (depressioonis) ning 8,6% täiskasvanud elanikest on mõelnud enesetapule.

Võru maakonna terviseedendajad alustasid alates 2022 a kevadest uue tervise- ja heaoluprofiili koostamist. Maakonna tervise ja heaolu olukorra kirjelduses tuuakse esile maakonna ennetustegevuse olulisemad väljakutsed, millega järgnevatel aastatel tervisedenduse valdkonna arengu planeerimisel arvestada. Selleks, et pikendada maakonna elanike oodatavat ja tervena elatud eluiga on oluline keskenduda enneaegse suremuse vähendamisele südameveresoonekonna ja vigastushaigestumisse. Nimetatud haigestumise olulisteks riskideks on elanikkonna ülekaal ja järjest suurenevad vaimse tervise probleemid.

Võru maakonna ennetustegevuse strateegia peamine fookus on otsustatud suunata järgnevaks 12 aastaks laste ja noorte vaimse tervise probleemide ennetamisele. Selleks, et ennetustegevus oleks rajatud kindlatele alustele on kaardistatud Võru maakonna laste- ja noorte vaimset tervist kirjeldavad riski- ja kaitsetegurid. Tegurid on jaotatud kolme tunnusrühma, mis on omavahel tihedas vastastikkuses seoses: **individuaalsed, sotsiaalmajanduslikud** (sh lasteaed, kool, pere), **ühiskondlikud**. Tunnusrühmi omakorda kirjeldatakse läbi mõõdetavate indikaatorite, mis võivad olla tervise probleemi ilmnemise riski- või kaitseteguriks. Riskitegurid ennustavad mingit tagajärge ja on selle tagajärjega tõenäoliselt põhjuslikult seotud. Kaitsetegurid on omadused, tänu millele leiavad negatiivsed tagajärjed aset väiksema tõenäosusega või mis aitavad leevendada riskitegurite negatiivset mõju.

Individuaalsetest teguritest mängivad enim rolli:

- Väga heaks või heaks hindab oma tervist 86% noori ja oma eluga on üle keskmise rahul sama palju (87%). Poisid on enda hinnangul parema tervisega ja eluga rohkem rahul kui tüdrukud.
- Subjektiivseid tervisekaebuseid esineb peaaegu iga päev ligi kolmandikul õpilastest, tüdrukutel rohkem kui poistel.
- Tüdrukute kurvameelsuse ja depressiivsete episoodide sagedus on ajavahemikus 2010–2018 tõusnud 8% võrra.
- 13–15-aastastel tüdrukutel oli suitsiidimõtteid viimase aasta jooksul 26% ja poistel 13%, seega on suitsiidimõtteid poistel kaks korda vähem kui tüdrukutel.
- Energiajookide tarbimine on mõnevõrra tõusnud võrreldes eelmiste uuringuperioodidega ja on märkimisväärne, et poiste hulgas on selliste jookide tarbijaid üle kahe korra enam kui tüdrukute hulgas.
- Ülemäärase kehakaaluga (s.o ülekaaluline ja rasvunud) oli 21% poistest ja 14% tüdrukutest ning see näitaja on tõusnud iga uuringu aastaga. Liigse kehakaaluga õpilaste hulgas on rohkem neid, kes söövad harvem hommikusööki, nad on vähem aktiivsed ja veedavad rohkem aega televiisori- ja/või arvutiekraani ees võrreldes normaalkaaluliste õpilastega.
- Uuringutulemuste põhjal võib öelda, et õpilaste kehakuvand vastab üldiselt nende enesehinnangulisele kehakaalule. See näitab, et enesehinnangulisi kehakaalu näitajaid võib usaldada ja need annavad hea ülevaate kehakaalu dünaamikast.

- Soovitustele vastaval määral (vähemalt 60 minutit mõõduka kuni tugeva intensiivsusega kehalist tegevust päevas) liigub vaid 16% 11–15-aastastest kooliõpilastest, sh 17% poistest ja 14% tüdrukutest.
- Vanemaks saades mõõdukas kehaline aktiivsus langeb. 11-aastastest lastest on vähemalt tund aega viiel ja enamal päeval nädalas mõõdukalt aktiivsed 48%, 13-aastastest 40% ja 15-aastastest 35%.
- Tüdrukud on poistest aktiivsemad sotsiaalmeedias. Poisid mängivad tüdrukutest rohkem arvutimänge.
- Neli õpilast viiest teevad koolitööd arvutis ja neist kolmveerand kulutavad selleks kuni kaks tundi.
- Pikem ekraaniaeg mõjub negatiivselt nii õpilaste tervisele, heaolule kui ka õppimisele.
- Vanusega kasvab unevaeguses olevate õpilaste hulk koolipäevadel. 11-aastaste seas on alla soovitusliku uneajaga 17% noortest, 15-aastaste seas on selliseid noori poiste seas juba 43% ja tüdrukute seas 39%.
- Suitsetamise populaarsus noorte seas langeb. Oluline on tähelepanu suunamine uutele tubaka- ja nikotiinitoodetele, sest nende tarbijaskond ei kattu traditsioonilise sigareti suitsetajatega ning tihti levib uute toodete kohta ka eksitavat infot.
- Võrreldes 2014. aastaga on kasvanud õpilaste osakaal, kes ei ole kunagi oma elu jooksul tarvitanud alkoholi. Erinevate uuringuaastate jooksul on langenud iganädalaselt alkoholi tarvitavate ja purjus olnud õpilaste osakaal.
- Uimastite tarvitamine, sh sigarettide suitsetamine, alkoholi ja kanepi tarvitamine on omavahel seotud. Seega on oluline arendada laiapõhjalist uimastiennetust, hoides ära või lükates edasi ühe uimasti tarvitamist, saab vähendada teiste uimastite tarvitamise tõenäosust.

Sotsiaalmajanduslikud perega seotud tegurid

- Laste ja vanemate vahelised head ja toetavad suhted on üliolulised laste psühhosotsiaalse heaolu kujunemisel ning riskikäitumise ja terviseprobleemide ennetamisel teismeeas. Olulised kaitsefaktorid noorukite riskikäitumise, suitsetamise ja alkoholi ning uimastite tarvitamise ennetamisel vanemlik jälgimine ja vanematega koos veedetud aeg.
- Koolis meeldib vähem käia õpilastel, kellel on raske rääkida oma muredest vanematega.
- Kooli meeldivusega on oluliselt seotud ka pere majanduslik olukord: halva majandusliku olukorraga vastajatest meeldib koolis 55%-le, hea majandusliku olukorraga vastajatest aga 62%-le.
- Kõige vähem teavad vanemad noorukite tegevusest Internetis (emadest 68% ja isadest 76% teab vähe või ei tea mitte midagi) ja kõige rohkem selle kohta, kus viibivad nende lapsed öösel (emadest 91% ja isadest 76% teab palju).

- Isade teadlikkus oma laste toimetamistest on madalam kui emade teadlikkus laste tegevustest ja sõpradest. Ligi poole vähem isasid teavad emadest vähem oma lapse sõpradest, emadest teab sõpradest ligi 73% ja isadest ainult 39%.
- Kasuemaga muredest rääkimist hindasid nii poisid kui ka tüdrukud kaks korda raskemaks võrreldes bioloogilise emaga muredest rääkimisega. Samuti hindasid noored 1,5 korda madalamalt kasuisaga muredest rääkimise kergust võrreldes bioloogilise isaga muredest rääkimisega.
- Perekonna struktuur mõjutab laste suitsiidimõtteid: kasuvanemaga peres kasvavatel lastel oli suitsiidimõtteid ligi kaks korda rohkem kui neil, keda kasvasid kaks bioloogilist vanemat.
- 81% õpilastest nõustus, et nende pere tahab neid tõepoolest aidata.
- Vanemaks saades tunnevad nii poisid kui tüdrukud vähem, et saavad vanematelt emotsionaalset tuge.
- Ligi kolmandikule õpilastest oli alkoholi pakkunud tema lapsevanem. Tänapäeva ennetuse seisukohalt lähtudes ei peeta sellist käitumist õigeks ja leitakse, et esimese alkoholi tarvitamisega võiks oodata vähemalt 18. eluaastani või kauem.
- Nii kiusajad kui ka kiusatavad on oma elu, tervise, koolikeskkonna ja peresuhetega vähem rahul ning nad on sagedamini kogunud depressiivseid episoodide. Teisi kiusavad õpilased on kõrgema riskikäitumisega: nad tarvitavad sagedamini alkoholi ja kanepit ning suitsetavad.
- Nii kiusamise ohvriks sattumine kui ka ise teiste kiusamine on alates 2006. aastast olnud langustrendis.
- Nii kiusajad kui ka kiusatavad on oma elu, tervise, koolikeskkonna ja peresuhetega vähem rahul ning nad on sagedamini kogunud depressiivseid episoodide. Teisi kiusavad õpilased on kõrgema riskikäitumisega: nad tarvitavad sagedamini alkoholi ja kanepit ning suitsetavad.
- Umbes kümnendik (11%) vastajatest on osalenud teiste küberkiusamises ja 16% on sattunud ise küberkiusamise ohvriks.
- Suhteid sõpradega hindavad kõrgemalt vastajad, kes on enam rahul oma tervise, elu ja kooliga ning hindavad oma koolis edasijõudmist heaks või väga heaks.
- Sõprade toetuse skoor on kõrgem normaalkaalus vastajate hulgas, samuti nende hulgas, kellel ei ole viimase 12 kuu jooksul esinenud depressiivseid episoodide.
- Samuti on kõrgem sõprade toetuse tajumine seotud sagedasema kehalise aktiivsusega vabal ajal.
- Kooliskäimise mitte meeldivust mõjutab kiusamise kogemine ja ise teiste kiusamine ning vähene õpiedu kogemine.
- Koolitöö pingelisus on uuringu tulemuste põhjal olulisel määral seotud:
  - kehva hinnanguga oma tervisele ja madalama eluga rahuloluga;
  - vaimse tervisega – koolitööd hindavad pingelisemaks õpilased, kellel on esinenud depressiivseid episoodide;

- koduse keskkonnaga – koolitööd hindavad pingelisemaks õpilased, kellel on raskem rääkida oma muredest vanematega ning kelle pere majanduslik olukord on kehvem;
- riskikäitumisega – koolitööd pingelisemaks hindavad õpilased tarvitavad sagedamini alkoholi, tubakatooteid ja kanepit;
- väiksema kehalise aktiivsusega vabal ajal;
- teiste koolikeskkonna teguritega – koolitööd pingelisemaks hindavatele õpilastele meeldib vähem koolis käia, nende õppeedukus on kehvem, neid on koolis sagedamini kiusatud ja nad on ka ise teisi kiusanud.
- Laste kehalist aktiivsust mõjutab perekonna majanduslik olukord. Nende õpilaste hulgas, kes magavad piisavalt, on rohkem neid, kes on vähemalt tund aega viiel ja enamal päeval kehaliselt aktiivsed. Nende noorte hulgas, kellel on suur sõprade toetus on rohkem neid, kes on vähemalt tund aega viiel või enamal päeval kehaliselt aktiivsed ning nad tegelevad vabal ajal sagedamini intensiivsel tasemel kehaliste tegevustega. Need õpilased, kelle edasijõudmine koolis on hea või väga hea, on sagedamini vähemalt tund aega viiel või enamal päeval kehaliselt aktiivsed ning nad tegelevad vabal ajal sagedamini intensiivsel tasemel kehaliste tegevustega.

Elukeskkond ja teenuste kättesaadavusest lähtuvalt mõjutab noorte vaimset tervist ja rahulolu ennekõike:

- Huvihariduse pakkujate ja huviringide arv piirkonnas suur, kuid kättesaadavust takistab lastel halb (ühis)transpordi liikumine, mõnedel juhtudel ka liiga suur huviringi maksumus.
- Tugivõrgustike ja kogemusnõustamiste info raskesti kättesaadav- pole koondatud.
- Vaimse tervise kriisiabi rehabilitatsiooni teenused raskesti kättesaadavad maakonnas.
- Puudus psühhiaatritest ja psühholoogidest, eripedagoogidest ja logopeedidest.
- Rahulolu vabaaja kultuursete tegevuste veetmise kättesaadavuse, spordi-ja vabaaja tegevuste kättesaadavusega, rahulolu ühistranspordi teenusega, rahulolu avalike aladega on tugevas seoses teenuse asukoha ja tõmbekeskuse vahel. Maakonnakeskuse ja selle lähiümbruse valdades ollakse teenustega rohkem rahul kui maakonnakeskusest kaugemates jäävates valdades.
- Hästi on kättesaadav noortekeskuste teenus lastele, kelle osalemine ei sõltu ühistranspordist, aktiivne seltsi- ja külaliikumine. Huvitegevusest osavõtt sõltub paljuski ühistranspordist ja huvihariduse maksumusest.
- Tugivõrgustike kättesaadavus sõltub rahalistest vahenditest, spetsialistide puudus kohapeal.

Maakonna jaoks tuleb kahtlemata oluliseks pidada Lõuna-Eesti Haigla AS-i. Lõuna-Eesti Haigla on Tartu Ülikooli Kliinikumi koostööpartner. Haigla on kõrgetasemelist eriarstiabi ja sotsiaalhoolekande teenuseid osutav tervishoiuasutus, mis asub looduslikult väga ilusas kohas,

Kubija järve ääres keset männimetsa. Kaunis vaade, mis avaneb haiglaakendest, on meie visuaalseks identiteediks.

Lõuna-Eesti Haigla missiooniks on osutada klientidele parimat võimalikku eriarstiabi ja teisi meditsiini- ning sotsiaalhoolekande teenuseid. Haiglas on olemas kirurgia, operatsiooniblokk, anestesioloogia- intensiivravi osakond, kiirabi, erakorralise meditsiini osakond, sünnitus - ja günekoloogia osakond, sisehaiguste ja psühhiaatriaosakond, õendusabikeskus, taastusravikeskus, koolitervishoid ja teised haigla tugiteenused.

Lõuna-Eesti Haigla peab äärmiselt tähtsaks koostööd kõigi Kagu-Eestis praktiseerivate perearstidega.

Võru linnas on Haigekassa lepingupartnerid kuus (6) asutust (Kaja Kasak, OÜ Võru Arst, Perearst Agi Märdin OÜ, Perearst Ellen Lembra OÜ, Perearst Margit Kõivomägi ja Terviseagentuur OÜ). Võru linnas töötab kümme (10) perearsti ([www. Haigekassa.ee](http://www.haigekassa.ee), 22.08.2022).

Haigekassa perearsti lepingupartnerid Võru vallas on OÜ Dr Aune, OÜ Osula Perearstikeskus, OÜ Perearst Nadežda Hovanskaja ja OÜ Perearst Valentina Kesper ([www. haigekassa.ee](http://www.haigekassa.ee); seisuga 17.01.2023).

Haigekassa perearstiabi lepingupartner 2022. aastal Setomaa vallas on OÜ Perearst Anne Kaldoja.

Haigekassa perearstiabi lepingupartnereid 2022. aastal Rõuge vallas on viis (Arija Rimbenie, Evi Luts, OÜ Osula Perearstikeskus ja OÜ Perearst Viivika Allas).

Haigekassa perearstiabi lepingupartnerid 2022. aastal Antsla vallas on Marge Moppel, OÜ Krista Reva, Perearst Helgi Luik OÜ.

Võru Maakonnas tegutseb MTÜ Lõuna- Eesti Erihooldusteenuste Keskus, mis osutab sotsiaalteenuseid psüühilise erivajadusega inimestele. Peamised pakutavad erihoolekandeteenused on rehabilitatsiooniteenused, kaitstud töö teenused ja lisaks nõustamisteenused ning tugiisikuteenused täisealistele. Erihooldusteenuste Keskus visioon aastaks 2025 on kaasaegse lähenemisega hea praktika vahendaja vaimse tervise raskustega inimestele, sotsiaalvaldkonna töötajatele ja organisatsioonidele Võrumaal.

Setomaa vallas tegutseb ravi- ja puhkeasutus Värskas Kuurortravikeskus, kus koostöös teadusasutustega pakutakse erilisi muda- ja mineraalveeprotseduure ning valmistatakse uudseid ravi- ja kosmeetikatooteid, mis lisavad ettevõttele laiemat tuntust. Kaasaegne kuurortravi on teaduslikult tõendatud ja selle eesmärgiks on pikendada inimeste tervena elatud aastaid. Värskas ainulaadsed mineraalvee- ja mudaravivannid ning värsked männimetsa õhk pakuvad mõnusat kosutust nii kehale kui vaimule. Lisaks osutab AS Värskas Sanatoorium sotsiaalse- ja tööalase rehabilitatsiooni teenuseid täiskasvanud isikutele (rahastaja Sotsiaalkindlustusamet ja Eesti Töötukassa).

Maakonnas tegutseb MTÜ Toetuskeskus Meiela, kelle eesmärgiks on intellektipuudega noorte sotsiaalse toimetuleku suurendamine, luua neile teiste ühiskonnaliikmetega võrdsed võimalused, arendada ja toetada nende igapäevast toimetulekut.

Alates 2013. aastast on avatud Meiela töökeskus, kus tegeldakse peamiselt käsitööga sh. kangakudumine ja keraamika. Intellektipuudega noortele on loodud võimalused tööturule sisenemiseks ja tööga hõivatuse suurendamiseks.

2014. aasta märtsist pakutakse erihoolekandeteenuseid (kogukonnas elamise- ja ööpäevaringne erihooldusteenus) Võru linnas. Antud teenuse arendamine on intellektipuudega noortele esimeseks sammuks täiskasvanu ellu. Meiela omab toetavat võrgustikku ja vabatahtlike toetajate initsiatiivgruppi. MTÜ Toetuskeskus Meiela lähtub oma tegevuses kodanikuühenduste eetikakoodeksi põhimõtetest (<https://heakodanik.ee/vabauhenduste-etikakoodeks/>).

4.2. Siseturvalisus

Hädaolukorra lahendamiseks koostatakse hädaolukorra lahendamise plaan. Hädaolukorra lahendamise plaan on koostöökokkulepe, milles hädaolukorra lahendamist juhtiv asutus ja hädaolukorra lahendamisse kaasatud asutus või isik lepivad kokku hädaolukorra lahendamise korralduse. Hädaolukorra lahendamise plaani kohustus on Võru linnal ja Võru vallal. Elanikkonna teavitamine on kohalike omavalitsuste ülesanne. Tegevusi koordineerib kriisimeeskond – kohaliku omavalitsuste moodustatud või regionaalne staap.

4.3. Peamised sotsiaal- ja tervishoiu valdkonna analüüsist tulenevad järeldused

Olemasolevat olukorda ja võimalusi arvesse võttes saab sotsiaal- ja tervishoiuvaldkonna fookusesse tõsta tervislike eluviiside kui ennetustegevuse propageerimise, esmatasandi tervisekeskuste (sh perearstiteenuse kättesaadavus ja kvaliteet, kodune õendusabi, füsioteraapia, ämmaemandusabi, hambaravi jm) arendamise, eriarstiabi kättesaadavuse Lõuna-Eesti Haigla baasil, sotsiaalhoolekande teenuste arendamise ja kättesaadavuse (teenused on nutikalt korraldatud ja kättesaadavad sõltumata elukohast). Kogukonnaressursi kaasamine avalike teenuste loomisse ja osutamisse ning kogukondadele suurema vabaduse ja vastutuse andmine.

5. KODANIKUÜHISKOND, KULTUUR, SPORT JA ERIPÄRA

5.1. Kodanikuühiskonna areng

Kogukonna aktiivsust saab kaudselt hinnata kolmanda sektori aktiivsete organisatsioonide arvukuse järgi. Kodanikuühiskonna aktiivsus on oluline näitaja seoses võimekusega pakkuda (tulevikus) kohalikke avalikke teenuseid kolmanda sektori organisatsioonide kaudu.

Valdkonna tugevustena saab markeerida ühiste kogukondlike huvide ja aktiivsete eestvedajate olemasolu, nõrkustena aga elanike vähest valmisolekut erinevatesse võrgustikesse oma aja ja rahaga panustada. Samuti pole eestvedajaid siiski mitte alati piisavalt, mistõttu mõnes valdkonnades ka võrgustikud puuduvad. Edasiste arendusvõimalustena saab välja tuua koostöö teistes piirkondades tegutsevate organisatsioonidega, samuti kohalike võrgustike tegevuse selgema eesmärgistamise ja koordineerimise.

Kodanikuühiskonna tugistruktuuridest on Võru maakonnas olulisemad LEADER piirkondlikud tegevusgrupid: MTÜ Võrumaa Partnerluskogu, mis ühendab Võru maakonna kolme valda (Antsla, Rõuge ja Võru vald, v.a. Orava ja Misso piirkond) ning MTÜ Piiriveere Liider, mille liikmeskonda kuuluvad Võru maakonnast Setomaa valla endised Värskä, Mikitamäe, Meremäe ja Misso vallad, Rõuge valla endise Misso valla ja Võru valla endise Orava valla osad. Tegevusgruppide põhieesmärgiks on kohaliku initsiatiivi ning kohaliku elu arendamine, tegevuspiirkonna integreeritud strateegia koostamine, elluviimine ja arendamine, tuginedes kolme sektori partnerlusele.

Võru maakonnas tegutseb ka MTÜ Kodukant Võrumaa.⁴¹ Vabaühenduste nõustajana on maakonnas oluline roll SA Võrumaa Arenduskeskusel. Sihtasutuse üheks ülesandeks on toetada maakonna kodanikuühendusi piirkonna elukvaliteeti parandatavate projektide teostamisel. Samuti nõustab sihtasutus kogukondlikke koostöövõrgustikke.

Maakondlikku koostööd on näha aina rohkem, mis on kindlasti tingitud ka vajadusest, kuna materiaalsed võimalused on piiratud. Võru maakonna vabaühenduste andmebaasi <https://vorumaa.ee/mtu/> on koondatud 63 organisatsiooni ja ühendust.

Kodanikuühenduste arv on järjepidevalt kasvanud. Maakonna keskmine kolmanda sektori organisatsioonide koguarv 1000 elaniku kohta on sarnane Eesti keskmisega. Mittetulundussektori organisatsioonide arenguid võib lugeda positiivseks. Koostööd võib lugeda heaks, kuigi mõnes valdkonnas napib eestvedajaid.

Tabel 32 Vabaühenduste ja sihtasutuste arv Võru maakonnas⁴²

Aasta	Mittetulundusühing	Sihtasutus
2017	741	21
2018	1281	20
2019	1319	20
2020	1346	21
2021	1361	21

Mittetulundusühingute ja sihtasutuste arv maakonnas on võrrelduna 2017. aastaga tõusnud (vt tabel 32). Maakonna omavalitsustes on mitmeid seltsi- või rahvamaju, samuti tegutsevad neis mitmesugused külaseltsid ja ringid (vt tabel 31). Vastavaid hooneid ning nende sisustust on viimase kümne aasta jooksul märkimisväärselt edasi arendatud. Paljud kolmanda sektori asutused on saanud oma tegevusele ka erinevaid toetusi, sh Leader-meetmest. Samas on

⁴¹ www.kodukant.ee

⁴² Statistikaamet, 2022

elanikkonna vähenemisest tulenevalt suurenenud surve hoonetega seotud püsikulude katmiseks.

Tabel 33 Maakonna kultuuriasutused⁴³

KOV	Kultuuriasutused	Raamatukogud	Muuseum
Antsla vald	Antsla kultuurikeskus	Antsla linnaraamatukogu	
	Tsooru rahvamaja	Linda raamatukogu	
	Uue-Antsla rahvamaja	Urvaste laenutuspunkt	
		Kuldre raamatukogu	
		Tsooru raamatukogu	
Rõuge vald	Rõuge rahvamaja	Rõuge raamatukogu	Mõniste muuseum
	Misso rahvamaja	Nursi raamatukogu	
	Haanja rahvamaja	Viitina raamatukogu	
	Ruusmäe rahvamaja	Sänna raamatukogu	
	Varstu kultuurikeskus	Misso raamatukogu	
	Mõniste rahvamaja	Haanja raamatukogu	
		Ruusmäe raamatukogu	
		Luutsniku raamatukogu	
		Mõniste raamatukogu	
		Kuutsi raamatukogu	
		Krabil lahendatud kojukandeteenusena	
Setomaa vald	Setomaa kultuurikeskus (01.01.2023 seisuga kuuluvad kultuurikeskuse koosseisu Lüübnitsa Külakeskus, Obinitza Külakeskus, Väraska Kultuurimaja ja Luhamaa Külamaja)	Setomaa Vallaraamatukogu (Väraska Raamatukogu, Saatse Raamatukogu, Meremäe Raamatukogu, Obinitza Raamatukogu, Mikitamäe Raamatukogu)	Setomaa muuseumid (Väraska talumuuseum, Kindral Reegi maja, Saatse muuseum, Luikjärve talu, Seto Tsäimaja)
	SA Seto Instituut		Obinitza muuseum
Võru linn	Vana-Võromaa Kultuurikoda	Võrumaa keskraamatukogu	Dr. Fr. R. Kreutzwaldi muuseum
	Võro Instituut		Orelimuuseum
	SA Võru Kannel		
Võru vald	Parksepa rahvamaja	Võru Vallaraamatukogu	
	Puiga rahvamaja	Kirepi haruraamatukogu	
	Vastseliina rahvamaja	Kääpa haruraamatukogu	
	Orava kultuurimaja	Lasva haruraamatukogu	
	Lasva rahvamaja	Osula haruraamatukogu	
		Orava haruraamatukogu	
		Puiga haruraamatukogu	
		Sõmerpalu haruraamatukogu	
		Tsolgo haruraamatukogu	
		Vastseliina haruraamatukogu	
		Vana-Vastseliina haruraamatukogu	
		Hanikase teeninduspunkt	
		Otsa teeninduspunkt	

⁴³ Omavalitsuste kodulehed ja arengukavad

Võru maakonnas pakuvad noortele vaba aja sisustamise võimalusi avatud noortekeskused ja noortetoad.

Maakonnas tegutsevad ka noorteklubid, noortevolikogud ja noortekogud ning ülemaakonnaline Võrumaa Noortekogu, pakkudes noortele võimalust kaasa rääkida nende elu puudutavates olulistest küsimustes.

Noortevaldkonna puhul on tugevuseks aktiivsete ja maailma näinud noorte olemasolu. Samuti on maakonnas loodud võimalused mitmekesiseks huvihariduseks. Soovi noorsootöö valdkonda arendada ning noortega koostööd teha võib lugeda kõrgeks. Negatiivsete aspektidena saab välja tuua, et poiste võimalused hobi- ja huvitegevuseks võiksid olla laiemad (eelkõige tehnikavaldkond). Nõrkusena saab välja tuua ka maakonna noorte vähese aktiivsuse ning soovi avalikus elus kaasa rääkida, väheseid võimalusi osaleda otsustamisprotsessides ja kaitsta oma huvisid noori puudutavates valdkondades.

Noortele mitmekesiste arenguvõimaluste parendamist toetavad erinevad noorteprogrammid (Erasmus+: Euroopa Noored ning õpetajate ja haridusametnike juhtide, õppe- ja karjäärinõustamise ja turvaliste kogukondade programmid). Samuti saab noorte pealehakkamist ja isetegevust soodustada programmis "Ettevõtlik kool" osalemine.

Riiklikult on noortevaldkonna arendamise aluseks „Noortevaldkonna arengukava 2021-2035“. Arengukava aluseks on võetud noorte olukord ja selle muutustrendid, ühiskonna arengud ja riigi ees seisvad väljakutsed, noortevaldkonna olukord ning suundumused Euroopas ja kogu maailmas.⁴⁴

5.2. Sport

Võru maakonnas on loodud soodsad tingimused, tegelemaks mitmete erinevate spordialadega. Eriti on levinud talispordialad.

Võrumaa Spordiliit⁴⁵ ühendab Võrumaal tegutsevaid spordiklubisid, -seltse ja -ühendusi spordiliikumise edendamiseks ning tegevuse koordineerimiseks. Spordiliit korraldab koostöös spordiklubidega maakonna täiskasvanute meistri- ja karikavõistlusi. Teeb koostööd Koolispordi Liiduga, Võrumaa Arenduskeskuse, maakonna omavalitsuste, spordiklubide ja kõigi teiste tervist edendavate organisatsioonidega. Aitab viia ellu maakondlikke ühisprojekte (sh Võrumaa Mängude ja sellesse sarja kuuluvate liikumisharrastuse sündmuste turundamine, arendamine, jooksu ja suusasarja korraldamine jm).

Eesti spordiregistri⁴⁶ andmetel on Võru maakonnas 186 spordiobjekti, 78 spordiorganisatsiooni, 12 spordikooli (Helios Võru Jalgpallikool, Huvikool Judokeskus, Huvikool Tulevikutähed, SK ProFit Võru Huvikeskus, Spordiklubi Byakko, Spordiühing Ekstreempark, Võru Judokeskus, Võru Korvpallikool, Võru Spordikool, Võru Sulgpalliklubi Sulgpallikool, Võru Tantsukeskus, Võrumaa Malekool) ja 3 473 spordialade harrastajat.

Võrus asub spordikeskus, kus asuvad kergejõustikumanež, sportmängude väljakud, judo- ja jõusaal. Võru linnas asub Eestis ainulaadne betoonist skatepark. Maakonna ainuke siseskatepark asub Vastseliinas. Harrastajate suureks sooviks on, et ka Võru linna loodaks uus siseskatepark. Maakonnas on nelja rajaga 25 meetrine siseujula Väimelas ja Värskas Veekeskuse 25 m ujula Värskas ning 7 täismõõtmega staadionit. Võru maakonnas on suusakeskused Haanjas (seal on ainsana maakonnas võimalik läbi viia ka rahvusvahelisi võistlusi), Kubijal, Värskas ja Vastseliinas. Lisaks on Vastseliinas ja Haanjas laskesuusatiirud ning Andsumäel renoveeritud rajakattega suusahüppetrampliin. Sõmerpalus asub rahvusvahelistele nõuetele vastav staadionikrossirada. Täismõõtmega võimlad asuvad Kääpa, Puiga ja Rõuge

⁴⁴ www.hm.ee/et/tegevused/noortevaldkond

⁴⁵ www.vorumaaspordiliit.ee

⁴⁶ www.spordiregister.ee

Põhikoolis, Varstu ja Parksepa Keskkoolis. Normaalmõõtmega võimlad on Võru Spordikoolis, Võru Kreutzwaldi Koolis, Vastseliina, Värska ja Antsla gümnaasiumis ning Kuldre, Osula ja Sõmerpalu Põhikoolis. Maakonnas on kaks siselasketiiru Antslas ja Vastseliinas.

Maakonnas on soodsad tingimused orienteerumisega tegelemiseks – koostatud on orienteerumiskaardid ja olemas on MOBO rajad (mobiilne orienteerumine).

Seega on sportimiseks vajalik tehniline infrastruktuur maakonnas olemas.

Omavalitsused vajavad uusi palliplatse, terviseradu ja välijõusaale. Murekohaks on olemasoleva spordivarustuse vananemine.

5.3. Kultuur ja omapära

Antsla vallas tegutseb ühendasutusena Antsla Valla Kultuurikeskus (Antsla linn), mille tegutsemiskohaks on Antsla kultuurikeskus, Uue-Antsla rahvamaja ja Tsooru rahvamaja. Renoveerimisjärgus on Linda rahvamaja kus viimasel 3 aastal pole tegevusi läbi viidud. Lisaks korraldatakse kultuuri ka 2 seltsimajas (Kaika külas, Urvaste külas).

Vallas on 4 raamatukogu: (Antsla linnaraamatukogu ning Kuldre, Kobela ja Tsooru. Urvastes asub Kuldre raamatukogu laenutuspunkt.

Olulisematest kultuurisündmustest toimuvad Antsla vallas Urbanipäeva laat, Karula kihelkonna pillilaager, Meistrite Päev, Hauka Laat, Urvaste Kihelkonna päevad, Antsla piirkonna laste laulu- ja tantsupidu, Tantsuselts Pärliline tänukontsert, Hauka Rock bändilaager, Vanaaja jaanituli, Tsooru mälumänguturniir, Antsla Acoustic jne.

Eraldiseisvate ettevõtetenä tegutsevad Antsla vallas ka SA Pokumaa, Laste Liikluslinn, Ähijärve külastuskeskus jt.

Rõuge vallas tegutseb 4 rahvamaja (Rõuge, Mõniste, Haanja, Ruusmäe) ja 2 kultuurikeskust (Varstu, Misso).

Vallarahvale pakuvad oma teenuseid avalikud raamatukogud Rõuges, Missos, Viitinas, Nursis, Sännas, Varstus, Kuutsil, Mõnistes, Haanjas, Ruusmäel ja Luutsnikul.

Mõnistes asub Mõniste Talurahvamuuseum, mis on Võru Instituudi muuseumiosakonna osa.

Olulisematest kultuurisündmustest toimuvad Rõuge vallas Aigu om festival, Plaani käsitsi heinaniitmise võistlus, Suure-Munamäe vaatetorni sünnipäev, Rõuge muinaspäev, Kalapüügivõistlus „Viitina Kuurits“, Rõuge Priitahtlike Pritsumeeste Käräja, Rogosi mõisa sügislaat, Munamäe-Võru maastikujooks, Haanja Maraton jne.

Setomaa valla suurim hallatav kultuuriasutus on Värska Kultuurikeskus. Kultuurisündmusi saab läbi viia ka Lüübnitsa ja Obinitsa Külakeskustes, Luhamaa külamajas, Mikitamäe ja Meremäe teeninduspunktides ning Värska, Meremäe ja Mikitamäe kooli ruumides.

Setomaa valla raamatukogud asuvad Värskas, Saatses, Meremäel, Obinitsas ja Mikitamäel.

Setomaa Muuseumide koosseisu kuuluvad Värska Talumuuseum, Kindral Reegi maja, Saatse ja Obinitsa Muuseum, Luikjärve Talu ja Seto Tsäimaja.

Setomaa valla suurimaks mainesündmuseks on Seto Kuningriik. Iga-aastaselt korraldab vald ka Lüübnitsa sibula- ja kalalaata. Iga kolme aasta tagant toimub Seto Tantsupidu ja järgneval aastal Seto Leelopäev, mis samuti toimub iga kolme aasta tagant. Tähtsündmuseks on Seto

Folk festival, kus arhailist ja ehedat seto kultuuri saab kogeda kõigi meeltega. Suursündmusteks on ka Sõirapäev, Seto Jaanituli, Ostrova Festival, Seto Kostipäiv, Treski muusika- ja inspiratsioonifestival ja Treski Küüni kontserdid.

Võru vallas tegutseb 5 kultuurimaja/rahvamaja: Lasva Rahvamaja, Orava Kultuurimaja, Parksepa Rahvamaja, Puiga Rahvamaja ja Vastseliina Rahvamaja. Parksepa ja Puiga rahvamajad asuvad koolidega samas majas ja kasutavad tegutsemiseks kooli ruume ja saali. Lisaks on Võru vallas mitmed väiksemad külamajad, milles tegutsevad MTÜd pakuvad kohalikele elanikele erinevaid võimalusi huvitegevuste ja koolituste läbiviimiseks nt Navi seltsimaja, Kungla seltsimaja, Loosi seltsimaja, Tsolgo rahvamaja. Endise Sõmerpalu Põhikooli hoone baasil tegutseb SA Sõmerpalu Teenuskeskus, mille üheks ülesandeks on vaba aja tegevuste pakkumine. Valla huviringide tegevused toimuvad ka Roosu talu vabaajakeskuses.

Võru vallas koordineerib raamatukoguteenuse osutamist Võru Vallaraamatukogu, mis asub Parksepas. Haruraamatukogud asuvad Kirepis, Kääpal, Lasval, Osulas, Oraval, Puigal, Sõmerpalus, Tsolgos, Vastseliinas ja Vana-Vastseliinas. Lisaks on Hanikase ja Otsa teeninduspunktid. Raamatute laenutuskastid on Parksepas ja Vastseliinas.

Võru valla territooriumile jääb Vastseliina Piiskopilinnus, mille tegevust juhib valla poolt hallatav sihtasutus. Omanäoliseks Võru vallas paiknevaks objektiks on SA Piusa juhitud Piusa külastuskeskus. Vallas asub veel August Teppo Lõõtsamuuseum (eramuuseum), mis paikneb Loosu külas pillimeistri kodutalu 19. sajandist pärit rehehoones.

Võru vallas korraldatakse kümneid traditsioonilisi sündmusi, neist suurimateks on Lindora laat, Mihklilaat Sulbis, Vastseliina Maarahva Laat, kus on tuhandeid külastajaid. Traditsioonilisteks üritusteks on kujunenud ka nt Lasva järvemuusika kontsert, tulede öö Vastseliina piiskopilinnuses ja üritustesari „Viis Võru valla päeva“.

Võru linna keskseks kultuuriasutuseks on Sihtasutus Võru Kannel, mis on kujunenud oma sisult ja vormilt maakondlikuks kultuurikeskuseks. Kandles tegutsevad maakonna tippkollektiivid. Koorimuusika vallas tegutsevad Kandles segakoor Hilario, segakoor Tervis, naiskoor Tempera, Võru Naiskoor, Võru Meeskoor. Tegutseb Võru Puhkpilliorkester. Võru maakonna tunnustatud rahvatantsurühmades tegutseb Kandles segarühm Hopser, segarühm Kannel, naisrahtantsurühmad Kabujalakesed, Tsõõr ja Viire. Kõik rahvakultuurikollektiivid saavad Kandlest tasuta proovi ja esinemisruumid ning linna toetuse kaudu ka juhendajate tasud ja ürituste korraldamise summad. Kandle ruume kasutavad ka paljud uuenduslikud tantsukollektiivid võimlemisklubi Sirutus ja Võru Tantsukool. Tegutsevad ka mitmed tantsuklubid, kus viljeldakse tänava-, modern-, kõhu- ja breiktantsu.

Võru Kandles tegutseb maakonna ainus regulaarselt toimiv kino, mis on ühtlasi nelja Eesti kino seas Europa Cinemas võrgustiku liige. Aastas näidatakse vähemalt 200 erinevat filmi, toimub enam kui 1100 kinoseanssi.

Kannel on tunnustatud teatri ja kontserdipaik. Kuna hoone omab ainsa asutusena maakonnas suurepärase akustikaga ja spetsiaalselt nendeks tegevusteks kohaldatud kontserdi ja teatrisaali, kus aastas toimub üle 60. teatrietenduse, üle 70. kontserdi.

Kannel ruumides tegutseb non-profit Võru Linnagalerii, kus eksponeeritakse aastas vähemalt 20 kõrgetasemelist näitust.

Kandles toimuvad ka maakondliku ja vabariikliku tähtsusega konverentsid ning suurüritused. Muusikasündmuste eesotsas on vabariiklikult tunnustatud Võru Vaskpillipäevad ja Ed. Tamme

nimeline puhkpillifestival ning bassifestival Eesti Bassioaas. Kannel korraldab ka Võru Linnapäevi ja Võru Lastefestivali.

Tähtsat kohta kultuuri vallas omab ka Võru Muusikakool, kuhu on koondunud maakonna muusikaõppe tuumik. Siin tegutseb tunnustatud Võru Muusikakooli Sümfonjettorkester. Muusikakool korraldab Võru Klaverifestival ja Võru Akordionimuusika päevi

Võrus tegutseb Võrumaa Keskraamatukogu. Võrumaa Keskraamatukogu näol on tegemist maakonnaraamatukoguga, kus asub ka lasteraamatukogu. Raamatukogus korraldatakse regulaarselt näitusi. III korrusel on 34-kohaline lugemissaal koos kojulaenutusega. Konverentsisaalis on võimalik vaadata näitusi ja osaleda loengutel, raamatuesitlustel jt sündmustel.

Võru linnas tegutseb kaks muuseumi – Vana-Võrumaa Kultuurikoda (Võrumaa Muuseum) ja Dr. Fr. R. Kreutzwaldi Memoriaalmuuseum (Võru Instituudi muuseumid). Olulise koha kunstiettevõtluses on pikaajalise tööga saavutanud Avatud Ateljee. Aina enam on ennast avanud *Liiva-ATE*, loomemaja Võru linnas, mis ühendab nii ühiste tööruumide kui ka erinevate sündmuste näol omavahel Kagu-Eesti kunsti- ja kultuuriinimesi.

Maakonna kultuurielu ilmestavatest suurüritustest toimub Võrus traditsiooniliselt juuli teisel nädalavahetusel Võru pärimustantsu Festival ja juuli viimasel nädalavahetusel Võru lastefestivali ning augustikuu lõpus traditsioonilised Võru linna päevad.

Piirkonna eripärad

Võru maakonna eripäraks on võru ning seto keele ja kultuuriruumi olemasolu.

Ajalooline Võrumaa koosneb kaheksast osast: Karula, Hargla, Urvaste, Rõuge, Kanepi, Põlva, Räpina ja Vastseliina kihelkonnast. Need kihelkonnad on põlised võru keele alad. Nii hõlmab ajalooline Võrumaa praeguste Võru, Põlva, Valga ja Tartu maakondade osi, samuti osi Põhja-Lätis. Võrumaa kultuuriruum on seotud inimestega ja nende mõttemaailmaga. See on määratud inimestega, kes ise kannavad võru keelt ja kultuuri, aga ka nendega, kes selle vastu huvi tunnevad, olemata ise keele ja kultuuri kandjad. Vana-Võrumaa põlise rahvakultuuri kujunemisel mängisid olulist rolli kaugus ja sidemed idapoolsete aladega, kuid erinevalt Eesti muudest piirkondadest on põliskultuur säilinud suhteliselt elujõulisena.

Setomaa koosneb 12 eri piirkonnast ehk nulgast. Osa setode alasid jääb Venemaa poolele.

Võru maakonna omavalitsustes räägitakse suuremal või vähemal määral võru ja seto keelt. Võru keel on vana Lõuna-Eesti hõimukeele üks järeltulija ja suhteliselt laialt kasutatav vaatamata sellele, et Eestis seda ametlikult eraldi keeleks ei tunnistata. Võrukesed ei pea ennast rahvusvähemuseks, küll aga keelevähemuseks. Võru keele aktiivseid ja passiivseid oskajaid on 2011. a rahvaloenduse andmetel umbes 70 000. Seto keel on samuti vana Lõuna-Eesti hõimukeele üks järeltulija, mille oskajaid on üle Eesti 12 000. Erinevalt võrokestest peavad setod end eraldi rahvaks ja eristuvad ka kultuuriliselt (õigeusk, leelo, rahvariided jm).

Piirkonna eripäraks ongi võru ja seto keele kõnelemine, mis on ka elanike identiteedi peamiseks aluseks. Peale selle arvestab piirkonna maarahvas paljuski veel külakogukonna arvamuse ja tavade, ka linnas elavatele võrukestele ja setodele on oma suguvõsa küllaltki tähtis. Võrukestel on alles palju iidseid kombeid, nagu näiteks matusekombed (puusse risti löikamine, kirstu asjade kaasa panemine jms) ja sõirategu. Setod toetavad sügavale juurdunud õigeusklikud tavad. Setodelt on UNESCO vaimse kultuuripärandi esindusnimekirja kantud kordumatu laulmistava seto leelo, Vana-Võromaalt on esindusnimekirjas võrokeste elav ja rikkalik suitsusaunakombestik.

Viimasel kümnendil on alguse saanud mitmeid algatusi, mis põhinevad Võrumaa kultuuriruumi juurtel. Tänapäevaks on küllalt laia tuntuse saanud Uma bränd, mis märgib kultuuriruumiüleseid ettevõtmisi. Brändi tekkimise inspiratsiooniallikaks on võrukeelne ajaleht Uma Leht, mis kasutas esimeste hulgas sõna *uma*. Olulisimaks märgilise tähendusega brändiks on Uma Mekk - Võrumaa päritoluga toidu kaubamärgis, mille eesmärk on tunnustada Võrumaa põllumeest, ettevõtjat, toidutootjat, iga tublit põlluharimise ja toidulauaga seotud töötajat. Brändi rahastatakse Leader-meetmest.

Uma Mekk märgi ümber on tekkinud ka aktiivne toidutootjate võrgustik, samuti on märk motiveerinud tunnustuse, koolituste ja nõuannetega kohalikke tootjaid ja innustanud uusi tegijaid kasvatama ning tootma. Toiduvõrgustiku tegevusi rahastatakse PATEE programmist. Üheks tuntumaks tegevuseks Uma Mekk brändi raames on saanud Uma Mekk Suurlaat, mis on toimunud igal aastal alates 2010. aastast ning kujunenud tootjate ja külastajate jaoks oluliseks laadaks.

Teiseks suureks ühisürituseks Võrumaa kultuuriruumis on olnud Uma Pido korraldamine. Tegemist on võrukeelse laulu- ja rahvapeoga, mis on toimunud nüüdseks juba viiel korral – 2008, 2010, 2013, 2016 ja 2018 aastal. Peo eesmärgiks on tõmmata tähelepanu Võrumaa kihelkondade keelele ja kultuurile. Uma Pido võib nimetada ka ülemaailmseks võrukeste kokkutulekuks ja selle eesmärk on tugevdada paikkondlikku ühtekuuluvustunnet ja identiteeti võru kultuuri- ja keeleruumis.

Mõlemad suurüritused (Uma Mekk suurlaat ja Uma Pido) on olnud edukad ühissettevõtmised, mis jätkuvad ka tulevikus. Uma Mekk algatuse juures on vedajaks ja toetajaks olnud Võrumaa Partnerluskogu tegevuspiirkond ja selle organisatsioon. Uma Pido on toimunud Võru Seltsi ja Võru Instituudi eestvedamisel, Võrumaa Partnerluskogu on olnud toetajaks.

Võro Instituut

Võrumaa keele ja kultuuriruumi piirkondliku eripära ja ühtsuse toetajate ning hoidjatena toimetavad Võro Instituut ja MTÜ Võro Selts VKKF.

Võru Instituut on 1995. aastal Kultuuriministeeriumi juurde loodud teadus- ja arendusasutus. Instituudi tegevuse põhieesmärk on edendada teadus- ja arendustegevust eelkõige ajaloolisele Võrumaale eriomastes küsimustes, keskendudes keelelise ja kultuurilise eripära uurimisele ja säilitamisele. Uuritakse nii võru keelt ennast kui ka kultuuriprotsessi ja identiteeti. Tulemuseks on keele elavas kasutuses püsimist toetavad abinõud (sõnaraamatute, uurimuslike raamatute ja ilukirjanduse väljaandmine, grammatika koostamine, õppemethodikate ja õppematerjalide koostamine ja väljaandmine, tõlkemasina ja kõnesüntesaatori loomine, kohanimekorraldus jm, võrukeelsete sündmuste jm korraldamine). Instituut koordineerib lasteaedades ja koolides võrukeelse õppe edendamist, uurib koha- ja isikunimesid, võrukeelset kirjandust ning rahvaluulet, korraldab konkursse, võru keele nädalat ja Uma Pido, on koondanud käsitöölisi võrgustikku, tegeleb koostöö edendamise ning infovahetusega.

Instituudi koosseisu kuuluvad Mõniste Talurahvamuseum, Vana-Võrumaa kultuurikoda, Dr. Fr. R. Kreutzwaldi Memoriaalmuseum ja Põlva Talurahvamuseum. Võru Instituut majandab ka Vana-Võrumaa e-poodi, mille eesmärgiks on pakkuda Vana-Võrumaa käsitöömeistrite tehtud tarbe- ja iluasju, mis kannavad endas nii Võrumaa loodust kui mustreid, võrokese mõtteviisi ja kuraasi, alalhoidlikkust ning praktilisust; samuti saab sealt soetada võrukeelseid raamatuid ja plaate.

Võro Instituut plaanib ka edaspidi olla Vana-Võrumaa piirkonna kultuurilise eripära kompetentsikeskuseks.

MTÜ Võro Selts VKKF

MTÜ Võro Selts VKKF tegutseb samuti võru keele ja kultuuri elujõu säilimise nimel. Seltsi vastutusel on raamatkalendri "Võro-Seto tähtraamat" väljaandmine, Uma Pido korraldamine, suitsusaunaga seotud tegevuste koordineerimine, võrukeelsete raadiouudiste sisselugemise korraldamine, Kaika suveülikooli matkapäeva ja teiste ürituste korraldamine või neile kaasaaitamine. Varem oli seltsi vastutusel ka Uma Lehe väljaandmine, kuid see on liikunud SA Kultuurileht alla.

Seto Instituut

Võru maakonnas on esindatud seto kultuuriruum, mille uurimise ja säilitamisega tegeleb Seto Instituut. Sihtasutus Seto Instituut on 2010. aasta kevadel loodud organisatsioon, mille ülesandeks on koordineerida ja edendada Setomaa ja seto kultuuri alast teadustööd ning tutvustada teadustööde tulemusi laiemale avalikkusele. Seto Instituut annab alates 2013. aastast välja raamatusarja "Seto kirävara" ning korraldab Setomaa ajalehe tellimist (lehte annab välja Setomaa Liit). Instituut korraldab teadusteemalisi üritusi ja seto kultuuri alast õpet tehesis koostööd teiste Setomaa asutustega ja inimestega. Osaleb projektides, mille eesmärgiks on omakultuuri ja keeleruumi arendamine. Organisatsiooni väljakutseks on püsirahastuse puudumine, millest tulenevalt toimuvad tegevused suures osas projektipõhiselt.

Setomaa organisatsioonid

Setomaa arengu seisukohalt on oluline **MTÜ Setomaa Liit**. Setomaa Liidu liikmed on Setomaa vald ja MTÜ Seto Kongressi Tugiühing.

Setomaa Liidu eesmärk on:

- Seto etnilise kultuuri säilitamine, edendamine ja tutvustamine, kultuuripärandi väärtustamine;
- Setomaa sotsiaalse ja majandusliku arengu toetamine ning ühiskondliku heaolu parendamine;
- Setomaa elukeskkonna väärtustamine, õppimis- ja ettevõtlusvõimaluste arendamine;
- Setomaa elanike ühishuvide esindamine ja kaitsmine kõigis eluvaldkondades, sellealase koostöö arendamine.

Seto Kongress on Setomaa ja seto rahva esinduskogu. Seto Kongress arutab probleeme ja langetab otsuseid, mis puudutavad Setomaa kultuurilist, majanduslikku ja poliitilist arengut. Seto Kongress toimub korraliselt iga kolme aasta tagant.

Seto Kongressi Tugiühing on Seto Kongressi eesmärgi ja otsuseid ning otsuste täideviimist toetav vabatahtlik ühendus. Ühingu tegevuse põhieesmärk on seto rahva kestmajäämine ning Setomaa loodusliku, kultuurilise, sotsiaalse ja majandusliku keskkonna hoidmine ja parandamine.

Seto kuninga Peko maapealne asemik on **ülemsootska**, kes valitakse iga aasta toimuval Seto Kuningriigi päeval.

MTÜ Taarka Pärimusteatri põhieesmärk on läbi pärimusteatri hoida ja arendada seto kultuuri ning oma tegevusega rikastada kogu Lõuna-Eesti kultuuriruumi.

MTÜ Seto Käsitöö Kogo, mille eesmärk on seto traditsioonilisel käsitööl põhineva ettevõtluse arendamine seto käsitöötraditsiooni järjepidevuse ja säilitamise kaudu.

MTÜ Seto Küük on eraisikuid ja ettevõtteid ühendav organisatsioon, mille eesmärk on Setomaa toiduvaldkonna ettevõtluskeskkonna arendamine, seto toidu maine kujundamine ning konkurentsivõime tõstmine.

Originaalne on ka **Seto Külavüü** - soovituslik turismimarsruut koos piirkonna huvipakkuvate peatuskohtadega.

MTÜ Seto Kuningriigi Kroonikogo annab välja kvaliteedimärki Seto Kimmäs, mis on toote/teenuse kvaliteedimärk, mille kasutamise õigus antakse konkreetse toote või teenuse jaoks, millele seda taotletakse. Kvaliteedimärgiga Seto Kimmäs saab tähistada Setomaa kultuurile omaseid tooteid ja teenuseid.

Setomaa arengut toetavad Setomaa kultuuriprogramm, Setomaa arengu programm, Noored Setomaale ja Kagu-Eesti spetsialisti toetuskeem.

Muinsusväärtused

Võru maakonnas on kultuurimälestiste registri andmetel 2008 mälestist. Kultuuripärandi ja kultuuriväärtusliku keskkonna väärtustamise ja säilitamisega tegeleb Muinsuskaitseamet. Võru maakonnas on Muinsuskaitseametil oma esindus. Üleriigiliselt on olulised programmid olnud „Pühakodade säilitamine ja areng“ ja „Looduslikud pühapaigad“. Võru maakonnas on jätkuv vajadus mõlema suunaga tegelemiseks. Maakonna arhitektuuri-, ajaloo-, tehnika-, kunsti- ja arheoloogiamälestiste säilimine ja areng on valdkonna üldiseks eesmärgiks.

Arendustegevuste seisukohalt on olulised järgmised eesmärgid:

- kogukonnale ideede andmine võru ja seto keele kasutusvõimalusteks;
- paikkonna põliste kultuuritavade enam nähtavale toomine;
- Vana-Võrumaa ja Setomaa kultuuripärandi võimaluste (keel, kombestik) kasutamine piirkonna mainekujundusel ja ettevõtluses: mainekujundusürituste initsieerimine, kultuuripärandi nähtuste tutvustamine ja esitlemine eri vormides (tekstiline tutvustamine, visualiseerimine);
- koostöös võro- ja seto loomeinimestega (muusikud, kirjanikud, kunstnikud, näitlejad) võru kultuuri pidev propageerimine;
- võro- ja setokeelsete keskkondade loomine ennekõike lastele ja noortele: lasteaias keelepessad, koolides keele-kultuuri õpe, lastelaagrite korraldamine koostöös kogukonna organisatsioonidega, keelekohvikud, kultuuri- ja keelenädalad, vestlus- ja kultuuriõhtud, maakondlikul laulu- ja tantsupeol võro ja seto keele kasutamine, traditsiooniliste pärimustantsude elushoidmine, võro – ja setokeelsete arvutimängude, multifilmide, videoklippide jm virtuaalse sisu loomine;
- koostöö ja infovahetuse korraldamine nii toimuva kui kavandatava osas: infolist Ummamuudu, võrokõisi tsõõriklaud, vedosnike koosolek, oluliste teemade aruteluks, meediasse uudiste koostamine ja edastamine (võrukeelsed raadiouudised, koostöö ERR Võru maakonna korrespondendiga, info kohalikesse ajalehtedesse, sh Uma Lehte).

5.4. Peamised kodanikuühiskonna, eripära-, kultuuri- ja spordivaldkonna analüüsisist tulenevad järeldused

Alljärgnevalt on kokkuvõtvalt välja toodud peamised kodanikuühiskonna, eripärade, kultuuri- ja spordivaldkonna analüüsisist tulenevad järeldused Võru maakonna osas, tuginedes eelnevalt välja toodud statistilistele andmetele.

Kodanikuühenduste arv on järjepidevalt kasvanud. Maakonna keskmine kolmanda sektori organisatsioonide koguarv 1 000 elaniku kohta on võrdne Eesti keskmisega. Mittetulundussektori arenguid võib üldjoontes lugeda positiivseteks. Organisatsioonide omavahelist koostööd võib lugeda heaks, mõnes valdkonnas on aga eestvedajatest puudus.

Kõigis maakonna omavalitsustes on olemas seltsi- või rahvamajad, samuti tegutsevad neis mitmesugused külaseltsid. Seega on enamjaolt hoonete näol loodud ka võimalused tegevuste läbiviimiseks. Väljakutseks on seltside võimekuse kasvatamine ning seeläbi nende majandusliku toimetuleku suurendamine. See on oluline, kuna ka omavalitsuste tugi sektorile ei ole enamasti suurenev.

Positiivseks võib lugeda noortekeskuste ja -tubade head kaetust üle maakonna. Keskused on olulised pakkumaks noortele kooli- ja huviringidevälist vaba aja veetmise võimalust. Samuti on noortekeskustel sageli võimalus kohaliku elu arendamisel erinevate projektide kaudu kaasa rääkida. Väljakutseks on mitmekesiste vaba aja veetmise võimaluste edasine arendamine, samuti on puudus poistele suunatud huviringidest ja tegevustest täisealistele noortele.

Võru maakonnas on suhteliselt hästi välja arendatud spordirajatiste taristu, samuti pakub mitmekesine maastik võimalust tegeleda erinevate spordialadega ja aktiivse liikumisega. Arendamist vajab sporditöötajate omavaheline koostöö. Kohati on probleemiks aga spordirajatiste vähesus ja halb seisukord. Omavalitsused vajavad uusi palliplatse, terviseradu ja väljõusaale. Murekohaks on olemasoleva spordivarustuse vananemine. Vajalikud on investeeringud olemasolevate spordirajatiste parendamiseks ning uute rajamiseks.

Võro ja seto kultuur on elujõulised. Peamisteks piirkonna kultuuri uurijaks, ühtsuse ja eripära toetajaks on Võro ja Seto Instituudid. Väljakutsed on seotud võro ning seto kultuuri, sh keele sagedasema kasutamisega igapäevaelus.

Piirkonna peamiste tugevustena on võimalik välja tuua kultuuriline eripära ning mitmekesisus. Samuti on oluline eestvedajate ning tuntust koguvate brändide olemasolu, mis aitavad maakonda laiemalt tutvustada. Tähtis on ka mitmete traditsiooniliste suurürituste korraldamine aastast aastasse.

Olemasolevat olukorda ja võimalusi arvesse võttes saab kultuuri ja eripära fookusesse tõsta omanäoliste võro ja seto kultuuride säilitamise, arendamise ja tutvustamise, tootebrändide edasise arendamise ja levitamise ning aastaringsete kultuuri- ja spordiürituste korraldamise. Samuti on oluline noortele mitmekesiste arenguvõimaluste loomine ja kogukondlike koostöövõrgustike arendamine.

6. TARISTU JA KESKKOND

6.1. Ühendused

Võru maakonda läbivad Eesti pikim – Tallinn–Tartu–Võru–Luhamaa maantee, Riia-Pihkva maantee ning Riia-Sankt Peterburg raudtee. Tartu Lennujaam asub Võrust vaid 63 km kaugusel. Võru maakonnas Koidulas ja Luhamaal asuvad Eesti-Vene piiripunktid, lisaks asub jalakäijate piiripunkt Saatses. Riia asub Võrust u 225 km kaugusel. Kõik need võimalused tagavad kiire ühenduse nii Eesti oluliste keskustega kui ka piirinaabritega.

Maakonda katab Kagu-Eestile omane tihe teedevõrk, mis on suures osas kruusakattega. Riigimaanteed on heas seisukorras. Võru maakonnas on riigimaanteid kokku 1255 km, millest põhimaanteed moodustavad 71 km, tugimaanteed 120 km ja kõrvalmaanteed 1062 km. Riigimaanteede võrgust on tolmuvaab kattega 54%. Kohalike teid on 1598 km, millest kattega teid on üksnes 10,8%.⁴⁷

Rahvusvahelised maanteed ja raudtee on loonud head eeldused transpordi- ja logistikasektori arenguks. Maakonda läbib lääne-ida suunas Valga-Võru-Petseri raudtee, mille tehniline seisukord on rahuldav. Kauba laadimine toimub Võru ja Antsla raudteejaamades, kusjuures laadimismaht on näidanud kasvutrendi (puit).

Koidula raudteejaamast saab hommikul rongiga Tallinnasse ja õhtul saabub ka rong Koidulasse. Eesmärk on avada reisirongiliiklus Koidula-Valga.

Tallinn-Tartu-Luhamaa maanteed pidi on ühendus (sh ühistranspordiühendus) pealinnaga küll hea, kuid maanteest eemale jäävates piirkondades suureneb ajaline distant. Samuti puuduvad raudtee otseühendused. Potentsiaaliks on reisirongiliikluse taastamine Valga-Võru-Petseri raudteel, mis parandaks ühendust maakonnakeskuse vahel ning looks ühendusvõimalused ka suuremate keskustega.⁴⁸

Seega võib tõdeda, et üldiselt on transpordiga seotud eeldused maakonna, sh ettevõtluse arenguks head. Probleemiks on kruusakattega teede väga suur osakaal (riigimaanteedest u 50% ja kohalikest teedest u 90%). Tegeleda tuleb kohalike omavalitsuste omandis olevate teedega, samuti ligipääsudega potentsiaalsetele ettevõtlusaladele. Ettevõtluse arendamise seisukohalt on oluline Riia-Pihkva maantee rekonstrueerimine.

Maakonda läbib rahvusvaheline jalgrattamarsruut Tour de LatEst. Kohalikud piirkondlikud rattamarsruudid kannavad Võrumaa omapäraselt lähtuvalt rattatsõõride nime. Selliseid rattatsõõre on kaheksa ja need kulgevad Haanja, Vastseliina, Meremäe ja Misso valdade väikese liiklusintensiivsusega teedel. Lisaks on RMK poolt rajatud ja hallatavad Karula rahvuspargi jalgrattamarsruudid, mis ulatuvad osaliselt ka Valga maakonda.

Kergliiklusteed ühendavad kohalikke tõmbekeskusi ja suuremaid asulaid nende tagamaaga. Enamus kergliiklusteede lõike on rajatud pärast teemaplaneeringu „Võrumaa jalgrattateede esimene etapp“ jõustumist.

Võru maakonnas asub lennuväli Rõuge vallas Varstu aleviku lähedal. Lennuväli on asfalkattega ning endise Varstu valla üldplaneering näeb ette lennuraja pikendamist. Lennuväli asub ka Antsla vallas Lusti külas. Lennuvälju nähakse eelkõige maakondlikke vajadusi teenindavate hobilennuväljadena, mis võimaldavad elavdada piirkonna majandust.⁴⁹

Võru maakonna ühistranspordivõrgu moodustavad busside maakonnaliinid, vallaliinid, kaugliinid ja rahvusvahelised liinid. Erandina Kagu-Eestis puudub Võru maakonnas reisirongiliiklus. Alustatud on kohalike omavalitsuste poolt korraldatud bussiliinide liitmisega maakondlikku liinivõrku, eelkõige õpilasveo osas. Toimivad üksikud maakonna tasandil

⁴⁷ Statistikaamet, 2022

⁴⁸ www.maavalitsus.ee, Võru maakonnaplaneering 2030+

⁴⁹ www.maavalitsus.ee, Võru maakonnaplaneering 2030+

korraldatud nõudeliinid, mis valdavalt on kohaliku kogukonna algatusel käiku pandud. Bussiliinide korraldus on maakonnakeskuse põhine, st liinid algavad ja lõpevad üldjuhul (80% liinide koguarvust) Võru linnas. Liinivõrgu terviklikku uuendamist maakonnaülese vastava kava alusel Võru maakonnas teadaolevalt toimunud ei ole, täiendused ühistranspordikorralduses toimuvad vajaduse ja võimaluste põhiselt jooksvalt.⁵⁰

Põlva- ja Võru maakonna omavalitsused on üheskoos loonud MTÜ Kagu Ühistranspordikeskuse⁵¹, mille Transpordiamet on volitanud korraldama avalikku liinivedu Põlva- ja Võru maakonnas.

Võru maakonna ühistranspordi korraldamisel tuleb aluseks võtta maakonnaplaneeringuga kavandatud keskuste võrgustik, mis seoks toimepiirkonnad siseselt ja omavahel võimalikult hästi. Võru maakonna rahvastik on prognoosi järgi kahanev, mis perspektiivis muudab keeruliseks teenuste tagamise ja töökohtade hoidmise maapiirkondades. Ühistranspordil on seetõttu oluline roll toimepiirkondade sidustamisel. Kahaneva ja hajusa asustuse puhul on otstarbekas keskenduda mitte tavapärasele fikseeritud liinikorraldusele, vaid pigem paindlikule nõudetranspordile ning paindlikele teenuslahendustele, mis vähendaks sõltuvust hetkel vaid suuremates keskustes asuvatest teenustest.⁵²

Maakonna peamiseks tugevusteks on optimaalne teedevõrk, Pihkva-Riia ja Tallinn–Tartu–Võru–Luhamaa maantee olemasolu. Positiivne on ka jala ja rattaga liikumise populaarsuse kasv. Arvestades aga üha kasvavat huvi, on kergteede edasine arendamine aktuaalne.

Nõrkustena saab välja tuua kiire internetiühenduse vähesus, mobiilside halb kvaliteet või puudumine mõnes piirkonnas, elektrivõrgu halb seisukord ning sellega liitumise kõrged tasud. Samuti on probleemiks kergliiklusteede sidususe ja terviklikkuse puudumine maakonna piires. Koolide ümbruses ja teenuskeskuste lähedal puudub paljudes kohtades võimalus ohutult liigelda. Sageli tuleb kergliiklejatel kasutada suure liikluskoormusega (maan)teid.

Võimaluseks on ka raudteeühenduse taastamine kaubavedudeks ja reisijateveoks, mis suurendaks ligipääsetavust piirkonnale.

Kergliikluse edendamise seisukohalt on võimaluseks struktuurivahendite kasutamine võrgustiku terviklikkuse ja liiklusohutuse suurendamiseks. Kergteede arendamine edendab ühtlasi keskkonnasäästlikkust ning tervislikke eluviise.

Ohtudena on võimalik defineerida rahaliste vahendite vähenemist teede korrashoiuks, samuti ühistranspordi toetuse vähenemist.

6.2. Keskkond

Kasvuhoonegaaside heitkogused

Võru maakonna kliima- ja energiakava andmetel oli 2019. aastal Võru maakonna kasvuhoonegaaside heitkogus 234 CO₂ ekv kt, seejuures suurim kogus - pea pool maakonna kogu heitkogusest - pärines Võru vallast (128,96 CO₂ ekv kt) ning väikseim kogus Setomaa vallast (16,13 CO₂ ekv kt).

Võru maakonna KHG heitkogustest pärineb suurim osa põllumajandusest (28% – 65,2 CO₂ ekv kt), sellele järgnevad tööstuslikud protsessid ja toodete kasutamine (25% – 58 CO₂ ekv kt), energeetika (21% – 50,27 CO₂ ekv kt), transport (20% – 46,42 CO₂ ekv kt), energiatööstus (6% – 13,91 CO₂ ekv kt) ning jäätmemajandus (<1% – 0,21 CO₂ ekv kt).

⁵⁰ www.maavalitsus.ee, Võru maakonnaplaneering 2030+

⁵¹ www.kagu.ytk.ee

⁵² www.maavalitsus.ee, Võru maakonnaplaneering 2030+, alajaotus „Ühistransport“

Võru maakonna põllumajandusettevõtted on nt Kuldre Piim OÜ, Sänna Põllumees OÜ, Valio Eesti AS Võru Juustutööstus jt. Samuti toimetab maakonnas palju mahepõllumajandusega tegelevaid ettevõtteid.

Energiamaajandus

Võru maakonna energiatarbimine on kokku⁵³ 770 GWh, millest ise toodetakse 405 GWh, sellest enamuses maakonnas tarbitav soojusenergia, ja 65 MWh hüdroelektrienergiat. Mootorikütuseid maakonnas ei toodeta.

Maakonnas toodetakse puitkütuseid (hakkepuut) koguses 611 GWh, millest kohapeal toodetakse 344 GWh soojusenergiat, ja ülejäänud 267 GWh ulatuses puitkütuseid viiakse maakonnast välja.

Võru maakonna kogu energiatarbimisest 46% ehk 356 GWh moodustab taastuvatest allikatest toodetud energia. Eesti vastav näitaja on 19,5% – mis on ka mõistetav, sest Võru maakonnas on metsa ja puidutööstus hästi välja arenenud.

Võru maakonna realselt tehniliselt kättesaadava ja kasutuselevõetava biomassi ressursi tarbimisväärtuseks on 840 GWh, selle lisandub veel päikeseenergia kasutamise võimalus, kus ühel hektaril tavakasutusest väljasoleval maal võib toota 90-200 MWh elektrienergiat aastas.

Võru maakonna pindalast moodustab metsamaa 123 000 ha ehk ligikaudu 53,4%. Võru maakonna metsades oleva biomassi koguseks on Keskkonnateabe keskuse andmetel hinnatud 29 384 000 m³ puitu ehk keskmiselt 238,9 m³/ha (2017). Võru maakonna metsade aastane juurdekasv on keskmiselt 762 600 m³.⁵⁴

2020. aastal teostatud raiete maht oli Eesti Statistikaameti andmetel 1 078 462 m³ ja kogupindala 13 193 ha.⁵⁵ Ametliku statistika kohane raiemaht juba ületab iga-aastast juurdekasvu. Reaalne juurdekasv, mida saab kasutada, on veelgi väiksem, sest osa metsast on kaitsealune mets.

Arvestades ressursist maha muundamise kaod ja juurde teiste potentsiaalsete taastuvate allikate kasutuspotentsiaali, võib Võru maakonda pidada potentsiaalselt energeetiliselt iseseisvaks. Metsast saadav energeetiline biomass (küttepuud, raiejätmed, kännud) ja puidutööstuse jätmed kataksid (virtuaalselt) ära maakonna soojuse ja elektri tootmiseks vajatava primaarenergia (kütuse) koguse.

Võru maakond suudaks katta kogu oma soojusvajaduse taastuvate energiaallikate abil, samas on elektrienergia ja mootorikütuste tootmine käesoleval hetkel maakonnas peaaegu olematu. Arvestades taastuvate energiaallikate ressursi olemasolu, oleks kindlasti võimalik toota maakonnas nii elektrienergiat kui ka mootorikütuseid nende baasil märksa rohkem.

Võru maakonna suurimad elektrienergia tarbijad on Võru linnas ja lähiümbruses. Suurima koormusega piirkonnaalajaamad asuvad Võru linnas (Võru ja Soo), väikseima koormusega piirkonnaalajaamad on Ruusmäel, Lepassaares ja Rõuges (nimetatud alajaamades on veel vaba võimsust suurliitumiste jaoks). Elektrilevi 2030. aasta koormusprognoozi järgi on oodata 6-7% koormuse kasvu Võru piirkonnaalajaamas, mujal olulist koormuse kasvu ette pole näha. Koormuste kasv maakonnas sõltub majanduse arengust ja uute suurtarbijate lisandumisest. Hajaasustusega piirkonnas jäävad valdavalt õhuliinid alles, mistõttu tuleb arvestada, et suurtest metsaaladest ja tormidest tingituna jäävad riskid varustuskindlusele püsima. Kuna ca 3% Võru maakonnas asuvates Elektrilevi liitumispunktides tarbimine täielikult puudub, võib tulevikus osutada otstarbekaks mõnes piirkonnas elektrivõrgu rekonstrueerimise käigus elektrivõrgu mahtu vähendada.

⁵³ www.energiatalgud.ee, Aluseks on „Võru maakonna energiakasutuse ja potentsiaalsete energiaressursside uuring“. Koostaja MTÜ Piiriäärne Energiaarendus, 2012

⁵⁴ www.keskkonnaagentuur.ee, Metsavarude uuring 2017

⁵⁵ www.statistikaamet, 2022

Sidevõrgud

Kiire sideteenuse (lairibaühenduse) jõudmine tarbijani eeldab tehnilise taristu arendamise võimaldamist. Võimaldamaks paindlikke lahendusi teenuste kättesaadavuse osas ja kaugtööd, on vajalik kvaliteetse sideteenuse väljaarendamine keskustest kaugemale jäävates maalistes piirkondades. Seejuures on muuhulgas vajalik lairibaühenduse võrgu laiendamise toetamine turutõrke piirkondades, sealhulgas maapiirkondades, et rajada „viimase miili“ ühendused ja võimaldada igal tarbijal liituda võrguga talutava ühinemistasuga.

Lisaks lairibaühenduste arendamisele on oluline katta maakond kvaliteetse mobiilsidega. Täna sel päeval on maakonnas piirkondi, kus mobiilside kvaliteet on halb või side üldse puudub. Lahenduseks on riigipoolsed toetusmeetmed sideoperaatoritele turutõrkepiirkonnas leviprobleemide lahendamiseks (uued mastid, täiendavad saatjad jms.).

Ühisveevärk ja kanalisatsioon

Põhjavesi on Võru maakonnas üldiselt hästi kaitstud, kohati leidub alasid, kus põhjavesi on keskmiselt kaitstud ning väikestel aladel Meremäe-Obinitsa ümbruses leidub nõrgalt kaitstud põhjaveega alasid. Nõrgalt kaitstud põhjaveega aladel tuleb soodustada tehnilise taristu tsentraalsete lahenduste rajamist.

Võru maakonnas on kõikides suuremates asulates olemas ühiskanalisatsioon. Heitvee ärajuhtimine toimub läbi puhastusseadmete. Mitmed veetöötlusjaamad ja puhastid vajavad rekonstrueerimist. Sama tõsine probleem on ka vee- ja kanalisatsioonitrasside uuendamine, mida tuleks teha paralleelselt koos puhastusseadme ja veetöötlusjaamade ehitusega või rekonstrueerimisega. Nii mõnegi uue puhasti mittenõuetekohase töö põhjuseks on amortiseerunud kanalisatsioonitrassid.

AS Võru Vesi tegutseb vee-ettevõttena Võru linnas, Võru vallas, Antsla vallas, Kanepi vallas ja Rõuge vallas (endistes Haanja ja Mõniste valdades).

Võru vallas tegutseb lisaks veel OÜ VAKS (endine Vastseliina vald).

Rõuge vallas on vee-ettevõtjaks lisaks AS-ile Võru Vesi veel OÜ Rõuge Kommunaalteenus.

Setomaa vallas tegutseb 1 vee-ettevõtja OÜ Setomaa Haldus.

Maakonna kohalikud omavalitsused peavad perioodiliselt uuendama ühisveevärgi ja -kanalisatsiooni arendamise kavasad (ÜVK), kuna investeeringud tehakse vastavalt kinnitatud kavale.

Reoveekäitluse suurimateks probleemideks on reoveepuhastites tekkiva liigmuda kogumine ja käitlemine. AS Võru Vesi plaanib suurendada Võru reoveepuhasti mudakäitlemise väljaku mahtu ja ehitada välja vastuvõtusõlme, et oleks võimalik teistes maakonna väiksemates reoveepuhastites tekkiv liigmuda tuua edasiseks käitlemiseks Võru reoveepuhastisse. Eesmärk on mudakäitlust arendada edasi, et kunagi jõuda mudast kui jäätmest saadava tooteni.

Suuri probleeme joogiveega varustamisel maakonnas ei ole. Joogivesi vastab kehtivatele normatiividele. Samas on hajaasustuses joogivee kättesaadavus osades kohtades probleem, mida lahendatakse/leevendatakse läbi hajaasustuse programmi. Mõningates piirkondades on probleemiks vanad nõukogudeaegsed veetorustikud (setet täis settinud, üledimensioneeritud). Osades puurkaevudes on vaja teha investeeringuid, kuna vee puhastusseadmed ei taga enam normidele vastavust.

Nõrgalt kaitstud põhjaveega aladel tuleb soodustada tsentraalsete veevarustuse lahenduste rajamist. Võru vallas paiknevad endised suvilate piirkonnad – Võlsi ja Kirumpää, kus asustus on väga tihe ja seetõttu lokaalsete lahenduste ehitamine ei ole võimalik. Need piirkonnad on keskkonnale ohtlikud, kuna paiknevad veekogude ääres (Tamula, Võhandu).

Sademeveesüsteemid ja -torustikud on maakonnas valdavalt kohalike omavalitsuste käes ja nende majandada. Ka tulevikus on vajalikud investeeringud sademeveesüsteemide

arendamiseks. Võru linn kuulub üleujutusohuga piirkondade hulka, mistõttu on sademeveega seotud investeeringud Võru linnas jätkuvalt aktuaalsed.

Kaugküttevõrk

Antsla valla allasutuste soojamajanduses on kasutusel erinevad kütteviisid. Lusti Lasteaeda ja Tsooru Rahvamaja köetakse õlikateldega. Antsla Gümnaasium, Antsla kultuurikeskus ning MTÜ Antsla Tervisekeskus saavad sooja 2012. aastal renoveeritud gümnaasiumi katlamajast, mis töötab hakkepuidul. Kuldre kooli ja Urvaste endist vallamaja köetakse. Energiatõhusamaks on rekonstrueeritud Lusti Lasteaia hooneosa, Antsla Gümnaasiumi B-korpus ja Kuldre kool. Taastuvenergia lahendustest on Linda rahvamaja hooneosas ja Uue-Antsla rahvamajas kasutusel maaküte.

Aastal 2019 laiendati Antsla linnas kaugküttepiirkonda. Uue soojatrassi rajamise järgselt hakkasid Antsla Gümnaasiumi katlamajas toodetavat soojusenergiat tarbima vallamaja, postkontori hoone, Antsla Tarbijate Ühistu hoone aadressil Jaani 4, esmatasandi tervisekeskus ning hooned aadressil Haigla 1 ja Tamme 2.⁵⁶

Rõuge vallas kuulub kaugküttevõrk vallale, mida haldab ja hooldab Rõuge Kommunaalteenus OÜ. Kasutuses oleva võrgu pikkus on 732 meetrit. Kaugküttevõrguga on ühendatud neli korterelamut (kaks elamut on osaliselt renoveeritud, otsaseinad) ja hooldekodu (renoveeritud 15 aastat tagasi), Rõuge Pagari hoone ning lasteaed (renoveeritud 2010–2011, mille tulemusena lasteaia tarbimise maht suurenes poole võrra). Osaliselt, 435 meetri ulatuses, on kütetorustik renoveeritud eelnevalt alates 2004. aastast. 2017. aastal renoveeriti eriti halvas olukorras katlamaja – Uus tn 1 ja Pargi tn 3 torustik mahus 297 m. 2016. aastal on Rõuge Vallavolikogu kinnitanud Rõuge aleviku soojavõrgu arengukava aastateks 2016-2026.⁵⁷

Setomaa vallas traditsioonilised kaugküttesüsteemid puuduvad. Olemasolevad keskküttesüsteemid on ühe või kahe maja põhised lokaalse katlamajaga. Erinevates Setomaa piirkondades kasutatakse erinevaid küttelehendusi – nt Värska piirkonnas on võimalik kasutada maagaasi, Mikitamäel kasutatakse katlamajades kütteõli ja puitu.⁵⁸

Võru linna kaugkütetrasside haldamise ja hooldamisega tegeleb Danpower Eesti AS. Danpower Eesti AS omab hetkel 40 MW installeeritud võimsust, millest maksimaalselt kasutatakse ligi 30 MW. Kaugküttevõrgus varustatakse soojaga 201 objekti, mis kõik on varustatud soojusarvestitega ja 99% ka automaatsete soojussõlmedega. Danpower Eesti AS-il on 24,8 kilomeetrit soojustrasse, millest ca 13 kilomeetrit on kaasaegsetest eelisoleeritud torudest, ülejäänud on paigaldatud betoonkünadesse või maa peale. Need torustikud on suures osas 25-35 aastat vanad.

Võru linna soojamajanduse arengukava 2016-2027 annab ülevaate Võru linna soojusvarustusest, arengukavas analüüsitakse olemasolevate katlamajade ja soojusvõrkude tööd ning soojusenergia tarbimist, pakutakse tehnilisi lahendusi olemasolevate ja perspektiivsete tarbijate soojusvarustuseks ning analüüsitakse võimalusi soojuse jätkusuutlikuks tootmiseks, edastamiseks ja kasutamiseks.⁵⁹

Võru valla Vastseliina aleviku kaugkütte teenusepakkuja on valla ettevõtte Vaks OÜ, kütteviis hakkepuu (lisakütteks diiseli). Parksepa alevikus on teenusepakkuja SW Energia OÜ, kütteviis hakkepuu (lisakütteks põlevkiviõli). Väimela alevikus ja Puiga külas on teenusepakkuja Danpower Eesti OÜ.

Seega on Võru valla piirkondades erinevad teenusepakkujad, samas on enamus katlamajadest korras ning kasutavad taastuvaid energiaallikaid (hakkepuu).⁶⁰

⁵⁶ Antsla valla arengukava 2019-2030

⁵⁷ Rõuge valla arengukava 2030

⁵⁸ Setomaa valla arengukava 2022-2031

⁵⁹ Võru linna arengukava 2017-2035

⁶⁰ Võru valla arengukava 2020-2030

Taastuenergeetika

Taastuvate energiaallikate osakaalu suurendamine on üleriigilise planeeringu Eesti 2030+ järgi Eesti riikliku energiamajanduse oluline eesmärk, seda nii keskkonna- kui energiapuudulikkuse kaalutlusel. Kohalikele taastuenergia allikatele – tuul, päike, biomass, maasoojus – baseeruva energiatootmise paiknemist nähakse hajusana üle Eesti ning ressursside efektiivseks kasutamiseks on olulise aspektina välja toodud koostootmisjaamade kasutamine. Eesti energiamajanduse arengukava aastani 2030⁶¹ toob välja taastuenergia osatähtsuse tõusu 30%-ni sisemaises elektri lõpptarbimises. Taastuenergia ressursside jaotumise põhjal ei nähta üleriigilise planeeringu järgi Võru maakonda riiklikult olulise tuuleenergeetika arendamise piirkonnana. Lähtuvalt tuuleressurssist võib väiketuulikuid arendada kohalikuks väiksemahuliseks tootmiseks ja tarbimiseks. Võru maakonna hüdroenergia kasutamine on samuti lokaalse tähtsusega. Taastuenergeetika seisukohalt on Võru maakonnas perspektiivi edasi arendada kohalikele ressurssidele baseeruvat energeetikat nii elektri- kui koostootmises, mis põhineb rohtsele biomassile ja biogaasi toormele (nt reoveemuda, sõnnik ja läga, biolagunevad jäätmed), puidule ja turbale, päikeseenergiale. Elektri ja soojuse koostootmise potentsiaali on võimalik kasutada väikestes asulates ja linnades nt turbal või biomassil põhinevate koostootmisjaamade rajamiseks, samuti puidutööstustes puidujääkide kasutamisel.

Looduskeskkond

Võru maakonna vaheldusrikas ja mitmeid eestimaiseid loodusrekordeid pakkuv maastik omab kõrget rekreatiivset väärtust. Võru maakonnas asuvad järgmised kaitsealad: Karula rahvuspark, Haanja Looduspark, Paganamaa Maastikukaitseala (MKA), Kirikumäe MKA, Väike-Palkna MKA, Hino MKA, Peetri jõe MKA, Piusa jõe ürgoru MKA, Kisejärve MKA, Luhasoo MKA ja Verijärve MKA, Andsu järve MKA, Mõisamõtsa Looduskaitseala (LKA), Pähni LKA, Timmase LKA, Parmu LKA, Mustoja LKA, lisaks 20 hoiuala, arvukalt kaitstavaid üksikobjekte, püsielupaiku ja kohaliku omavalitsuse tasandil kaitstavaid objekte.

Karula rahvuspark asub Võru- ja Valgamaa piiril, Võru maakonnas Antsla, Mõniste ja Varstu vallas. Rahvusparki põhieesmärk on Lõuna-Eestile iseloomulike metsa- ja järverikaste maastike, pinnavormide, looduse ja kultuuripärandi ning tasakaalustatud keskkonnakasutuse säilitamine, kaitsmine, taastamine, uurimine ja tutvustamine ning kaitsealuste liikide kaitse. Kaitseala maa- ja veeala jaguneb vastavalt kaitsekorra eripärale ja majandustegevuse piiramise astmele kaheks loodusreservaadiks, kahekümne seitsmeks sihtkaitsevööndiks ja kahesteistkümneks piiranguvööndiks. Rahvusparki kaitsekord on määratud Karula rahvusparki kaitse-eeskirjaga.

Haanja looduspargi kaitseala asub Rõuge ja Võru valdade territooriumil ning selle eesmärgiks on kaitsta, säilitada ja tutvustada Eesti kõrgeimat kuhjelist saarkõrgustikku, ürgorgusid, loodus- ja pärandmaastikke (sh mõisaparke), looduse mitmekesisust; aidata kaasa kohaliku eluolu edendamisele ja säästva puhkemajanduse arengule ning kaitsta kaitsealuste liikide elupaiku ning kaitstava looduse üksikobjekte. Kaitseala maa- ja veeala jaguneb vastavalt kaitsekorra eripärale ja majandustegevuse piiramise astmele kolmeteistkümneks sihtkaitsevööndiks ja viieks piiranguvööndiks. Looduspargi kaitsekord on määratud Haanja looduspargi kaitse-eeskirjaga.

Võru maakonna veealadeks on looduslikud siseveekogud – jõed-järved, pais- ja tehiskogud. Tulenevalt maastikulisest eripärest on maakonna järved valdavalt väikesed, suurimateks järvedeks on Vagula ja Tamula ning olulisemateks jõgedeks Võhandu ja Piusa.

Maakonna suurimad järved Vagula ja Tamula paiknevad Võru orundis, mõlemad veekogud kuuluvad hoiualadena Natura 2000 võrgustikku. Võru maakonna järvede ja jõgede seisundit

⁶¹ Eesti energiamajanduse arengukava aastani 2030

võib pidada üldiselt heaks. Maakonna üldiseks probleemiks on järvede kinnikasvamine ning taimestiku vohamine jõgedes, mis mõnel juhul on ka looduslik protsess ehk veekogu vananemine.

Üheks maakonna olulisemaks loodusvaraks võib lugeda metsa, mida on võimalik käsitleda nii tarbitava ressursi kui ka bioloogilise mitmekesisuse säilitamise vahendina. Ligi pool Võru maakonna pindalast on kaetud metsaga.

Olulised loodusvarad on ka mineraalvesi ja ravimuda Värskla lahest.

Võru maakonnas leiduvateks maavaradeks on lubja- ja dolokivi, liiv, kruus, savi ja turvas. Maakonna maardlad on valdavalt kohaliku tähtsusega, põhiliselt kaevandatakse liiva ja kruusa, lubja- ja dolokivi. Üleriigilise tähtsusega on Kaku liivamaardla ja Küllatova savimaardla.⁶²

Jäätmeäritlus

Jäätmeäritluse üldiseks suunaks Riigi jäätmeäritava 2014-2020 (kehtivust pikendatud 2022. aasta lõpuni) järgi on jäätmete nägemine ressursina: jäätmete ladestamist käsitletakse seega viimase variandina, eelistades jäätmete taaskasutust, ümbertöötlemist ja jäätmetest energia tootmist. Tulenevalt lähenemisviisist on jäätmeäritluse seisukohalt oluliseks eelkõige jäätmete sortimise-kompostimise taristu. Kuna tulevikus kasutatakse valdav osa sortimata segaolmejäätmeid energia tootmiseks, puudub maakonnas põhimõtteline vajadus uute tavajäätmeäritlusega seotud maa-alade kavandamiseks.

Võru linna territooriumil paikneb Võru Linna Keskkonnajaam (Lühike 1), kus Võru linna ja Võru valla eraisikutelt võetakse tasuta vastu järgmisi jäätmeid: paber- ja kartongpakendid, plastpakendid, metallpakendid, komposiitpakendid, klaaspakend, tekstiilpakendid, elektri- ja elektroonikaseadmete jäätmed, vanapaber, ohtlikud jäätmed, vanarehvid (kuni 8 sõiduauto rehvi isiku kohta ühes kuus). Teiste jäätmete äraandmine toimub vastavalt kehtestatud hinnakirjale. Lähim Jäätmeäritlus asub Umbsaare külas (Võru vald). Aia- ja haljastusjäätmeid saab viia Võru linna kompostimisväljakule (Kose tee 2). Nii keskkonnajaama kui jäätmeäritluskust haldab Võru linna osalusega MTÜ Võru Jäätmeäritlus.⁶³

Võru vallas on eraisikutel liigiti kogutud jäätmeid ja ohtlikke jäätmeid võimalik ära anda kahes jäätmeäritluskohas: Võru linnas asuvas Võru Linna Keskkonnajaamas ja Vastseliina Keskkonnajaamas Vastseliina alevikus. Juriidilised isikud saavad jäätmed üle anda Umbsaare asuvasse Umbsaare Jäätmeäritluskohasse. Valla suuremates asulates on paigaldatud avalikud paberi- ja papi- ning pakendikonteinerid.⁶⁴

Setomaa vallas on aastaringiselt võimalik taaskasutatavaid ja ohtlikke jäätmeid ära anda Värskla ja Mikitamäe jäätmeäritluskohades. Meremäe ja Obinitsa piirkonnas korraldab AS Eesti Keskkonnateenused aastast kolm jäätmeäritluskohast, kus võetakse vastu ohtlikke jäätmeid, vanu rehve, vanapaberit ning pappi, elektri- ja elektroonikaseadmed ning nende jäätmeid, vanametalli, puhast lehtklaasi ja kasutuskõlblikku mööblit.⁶⁵

Rõuge vallas on üks jäätmeäritlus (aadressil Rõuge alevik Soojuse 4). Väiksemad kogumiskohad on Haanjas ja Mõnistes. Rõuge jäätmeäritluskohast haldab OÜ Rõuge Kommunaalteenus.⁶⁶

Antsla vallas Lusti külas Raudtee tn 42 asub Antsla jäätmeäritlus.⁶⁷

⁶² Võru maakonnaplaneering 2030+

⁶³ Võru linna arengukava 2017-2035

⁶⁴ Võru valla arengukava 2019-2030

⁶⁵ Setomaa valla arengukava 2022-2031

⁶⁶ Rõuge valla arengukava 2030

⁶⁷ Antsla valla arengukava 2019-2030

7. HALDUSKORRALDUS

7.1. Halduskorraldus

Regionaalhaldus hõlmab endas avaliku halduse funktsioonide täitmist ja avalike teenuste osutamist maakondlikul tasandil või maakondade üleselt. Riigi regionaalhaldust teostavad valdkondliku juhtimise tasandil valitsusasutuste kohahaldusüksused.

Maavalitsuste tegevuse lõpetamise tõttu alustas 1. jaanuarist 2018 rahandusministeeriumi koosseisus tööd regionaalhalduse osakond, mis võttis üle osa maavalitsuste seniseid ülesandeid. Osakonna koosseisu kuuluvad maakondlikud talitused.

Omavalitsuste ühistöö üks olulisemaid vorme on omavalitsusliidud. Võrumaa Omavalitsuste Liit⁶⁸ on maakonna kohaliku omavalitsuse üksuste vabatahtlik koostöö- ja esindusorganisatsioon.

Riigi- ja haldusreformi tulemusel suunati seni maavalitsuse poolt täidetavad maakonna arendus-, rahvatervise, turvalisuse ja kultuurivaldkonna ülesanded omavalitsustele ühiseks täitmiseks. Võru maakonna omavalitsused otsustasid ühiste ülesannete täitmiseks luua sihtasutuse Võrumaa Arenduskeskus, millele läksid üle ka Võrumaa Omavalitsuste Liidu senised tegevused ning haldus- ja riigireformi järel likvideeritud SA Võrumaa Arenguagentuuri ülesanded.

2017. aasta sügisel toimus Eestis laiaulatuslik haldusreform, mille käigus toimunud ühinemiste järgselt vähenes omavalitsuste arv 213-lt 79-le.

Peale reformi vähenes alla 5000 elanikuga omavalitsusüksuste osakaal 79%-lt (169 KOV-i) 19%-le (15 KOV-i) ja üle 11 000 elanikuga omavalitsusüksuste osakaal suurenes 8%-lt (16) 35%-le (28). Keskmine elanike arv omavalitsustes on pea kolmekordistunud keskmiselt 6349 elanikult 17 118 elanikule, samuti keskmine omavalitsusüksuse pindala (204 km²-lt 550 km²-le).⁶⁹

Tulenevalt haldusreformi läbiviimisel tekkinud haldusterritoriaalsetest muudatustest kuuluvad Võru maakonna koosseisu alates 21. oktoobrist 2017 Võru vald, Antsla vald, Rõuge vald ja Setomaa vald ning Võru linn. Võru valla koosseisu kuulub endine Orava vald Põlva maakonnast. Setomaa valla koosseisu kuuluvad endised Värskä ja Mikitamäe vallad Põlva maakonnast.

Ühinemiste tulemuseks kavandati:

- vormistatakse haldusterritoriaalselt pikaajalise koostöö tõttu juba toimiv elukorraldus;
- jätkub piirkonna terviklikum arendamine;
- on võimalik taotleda Euroopa Liidust suurematele projektidele suuremaid investeeringute kaasfinantseeringuid ja tervet piirkonda tasakaalustatult arendada;
- on võimalik pakkuda elanikele paremaid ja kvaliteetsemaid teenuseid, kuivõrd suuremate eelarvemahtude juures saab palgata kvalifitseeritumaid töötajaid ja ametnikke;
- tõuseb omavalitsuse haldussuutlikkus, mille tagab ametnike spetsialiseerumine ja sellest johtuv avaliku teenuse kvaliteedi tõus;

⁶⁸ www.vorumaa.ee

⁶⁹ www.rahandusministeerium.ee

- on võimalik parandada ja tihendada ühistranspordi liiklust, kuna hõlmatud on suurem territoorium;
- kasvavad omavalitsuse eelarvemahud, mis võimaldavad koostada ja ellu viia suuremaid projekte.

Ühinemise tegelikke tulemusi saab mõõta alles aastate möödudes.

Lähiaastate väljakutseteks on haldusvõimekuse kasvatamine, koostöö arendamine, avalike teenuste kättesaadavuse parandamine ja elanikkonna heaolu tõstmine (toimetulek kõrgete energiahindadega, palgasurve ja inflatsiooniga).

Võru maakonnaplaneeringus⁷⁰ on kirjeldatud maakonna keskuste võrgustikku ja toimepiirkondi. Võru maakonna keskuste võrgustik moodustub erineva taseme keskustest, mille määramisel on lähtutud töökohtade ja erinevate teenuste paiknemisest, samuti toimepiirkondadest – arvestatud on funktsionaalsete seostega, millised keskused/tagamaad koos toimivad.

Keskuste määramise eesmärgiks on tagada kogu maakonnas töökohtade ning teenuste kättesaadavus ning seeläbi elukvaliteet nii linnades kui maapiirkondades. Keskuste 4-astmeline hierarhia lähtub põhimõttest, et madalama taseme keskustest kõrgemale liikudes lisandub teenuseid, mida on antud tasemel oluline tagada.

- Maakondlik keskus – linn, kuhu on koondunud töökohad ja haridusasutused, regionaalsed avaliku sektori pakutavad teenused ja mitmekülgsed erasektori pakutavad teenused. See on keskus, kuhu inimesed igapäevaselt eelkõige tööalaselt ja vajadusel haridusalaselt liiguvad. Maakondlikuks keskuseks on Võru linn.
- Piirkondlik keskus – keskus, mis teenindab väiksemat rahvastikku kui maakondlik keskus ning pakub väiksemat hulka teenuseid ja töökohti. Piirkondlikku keskust eristab madalama taseme kohalikust keskusest see, et pakutakse erinevaid kvaliteetteenuseid. Piirkondlik keskus on Antsla linn, Värsk alev.
- Kohalik keskus – keskus, mis pakub kodukoha lähedal esmavajalikke teenuseid. Need on keskused, mis võivad, kuid ei pruugi olla ka oluliseks kohaliku tasandi töökohtade pakkujaks. Kohalikeks keskusteks on Kuldre, Sõmerpalu, Rõuge, Haanja, Vastseliina, Kobela, Lasva, Misso, Mikitamäe ja Meremäe. Koostoimivad keskused moodustavad Väimela-Parksepa, Varstu-Mõniste-Kuutsi.
- Lähikeskus – keskus, mis pakub kohaliku keskusega võrreldes suhteliselt väiksemat hulka teenuseid, kuid mille roll on oluline üksikute kodulähedaste teenuste pakkumisel. Lähikeskusteks on Osula, Vaabina, Vana-Antsla, Uue-Antsla, Tsooru, Sänna, Nursi, Kuutsi, Krabi, Viitina, Ruusmäe, Obinitsa, Otsa, Tsolgo ja Kääpa.

Võru maakonnas on üks toimepiirkond keskusega Võrus ja üks tugitoimepiirkond keskusega Antslas. Toimepiirkond moodustub keskuslinnast ja selle valdavalt maalise asustusega tagamaast. Toimepiirkonna keskuseks on linn – Võru maakonna puhul Võru linn, kuhu toimub igapäevane pendelränne nii töökohtade kui teenuste tõttu ning kuhu on tagamaalt võimalik jõuda 30 minutiga. Keskuslinnast kaugenedes väheneb elanike seotus keskusega ning maalises piirkonnas eristuvad vööndid lähtuvalt sellest, kui suur osa elanikkonnast igapäevaselt keskuslinna sõidab. Kuna maalise asustuse kõikides vööndites, sh linnalähivööndis, elavad

⁷⁰ <http://www.maavalitsus.ee>

inimesed, kes igapäevaselt keskuslinna ei sõida, on kogu toimepiirkonnas oluline tagada teenused elanike kodulähedastes väiksemates keskustes: kohalikes keskustes ja lähikeskustes.

Võru toimepiirkonda iseloomustab see, et Võru linnaga on funktsionaalselt seotud ka Põlva maakonna elanikud Kanepi, Tilsa ja Orava piirkonnast. Sarnasest loogikast lähtub ka tugitoimepiirkond, mis eristub toimepiirkonnast eelkõige kauguse tõttu keskuslinnast, kuid mis pakub piirkonna elanikele keskuslinnaga võrreldavat hulka teenuseid, olles väiksem rahvaarvult, samuti töökohtade arvult ja toimepiirkonna ulatuselt.

Võru maakonnas moodustub üks tugitoimepiirkond Antsla linna ümber. Antsla toimib eraldiseisva tugitoimepiirkonna keskusena, kuna on mitme omavalitsuse (sh ka Valga maakonna endiste Karula ja Tõlliste valla) elanike igapäevase liikumise keskmeks. Antsla on keskusena oluline piirkonna arengu eestvedaja.

Antsla linna lähiala kantide seos Võru linnaga on väike, mis näitab, et elanikud on funktsionaalselt igapäevaselt seotud Antsla linnaga ning tugitoimepiirkonna määramine on põhjendatud ja vajalik, et katta kogu maakonna territoorium toimepiirkondadega. Antsla kui tugitoimepiirkonna keskuse tugevdamine toimub läbi tootmis- ja ettevõtlusalade arendamise (eelkõige Antsla-Kobela teljel), Antsla teenuste valiku ja kvaliteedi tõstmise ning liikuvuse parandamise.

Setomaa valla endine Põlva maakonna osa kajastub Põlva maakonnaplaneeringus. Hetkel on Põlva maakonnaplaneeringus Värska märgitud kohaliku keskusena. Värska tähtsus on oluliselt suurem ning arvestades Võru maakonna keskuste võrgustiku jaotuse põhimõtteid, tuleks Värskat kajastada piirkondliku keskusena (vajadusel teenuseid laiendades).

7.2. Riiklikud struktuurid

Võru maakonnas paiknevad mitmed riiklikud struktuurid, mille kohalolu on oluline nii julgeoleku kui ka majandusarengu seisukohalt (suurte riiklike tööandjate olemasolu, kohaliku ettevõtluse edendamine).

Olulisemad struktuurid on:

1. Eesti Kaitsevägi.

Võrumaal paikneb Kuperjanovi jalaväepataljon (rajatud on kaasaegne kompleks), samuti asuvad harjutusväljakud Nursipalus ja Tsiatsungõlmaal.

2. Politsei- ja Piirivalveamet.

Võrumaal asuvad Piusa kordon, Luhamaa maanteepiiripunkt ja kordon. Võru linnas paiknevad lisaks Lõuna prefektuuri teenindus- ja Võru politseijaoskond;

3. Eesti Töötukassa Võrumaa osakond.

4. Keskkonnaamet.

Võrus paikneb Põlva-Valga-Võru regiooni kontor, samuti paikneb maakonnas Karula rahvuspark külastuskeskusega Ähijärve külas Antsla vallas, mis kuulub ameti jurisdiktsiooni alla;

5. Riigimetsa Majandamise Keskus – Võrumaa metskond.
6. Keskkonnainspeksioon – Võrumaa büroo.
7. Transpordiameti Tartu teenindusbüroo Võru esindus.
8. Kaitseliidu Võrumaa malev.

Maakonnas tegutseb ka Eesti Punase Risti Võrumaa Selts, mis tegeleb koolilaste ja ka koolieelikute esmaabi õpetamisega ning on koostööpartneriks nii PPA-le, päästjatele, Kaitseliidu noorkotkastele ja kodutütardele.

Võru maakonnas asuvad järgmised olemasolevad riigikaitselised ehitised:

- Nursipalu harjutusväli Rõuges;
- Tsiatsungõlmaa lasketiir Võru vallas;
- Säanna linnak Rõuge vallas;
- Taara linnak Võru linnas
- Võrumaa maleva staabi- ja tagalakeskus Võru linnas (Karja 22, Karja 24, Kreutzwaldi 1 ja Roosi 29);
- Päästekomandod – päästeõimekuse seisukohalt on olulised riiklikud päästekomandod, aga ka kohalikud vabatahtlikud päästekomandod, mis on partneriks Päästeametile päästetööde ja ennetustööde teostamisel. Vabatahtlike päästekomandode asukohtadeks on Tsooru, Lasva, Misso, Meremäe, Rõuge ja Suhka.

Peamised tugevused, mis aitavad riiklike struktuure piirkonnas hoida, on väljaehitatud taristu olemasolu, hea koostöö erinevate asutuste vahel ning kogukonnaga. Nõrkustena saab välja tuua kvalifitseeritud tööjõu puuduse ja selgusetuse riigi plaanides. Võimalusteks on ressursside ristkasutus, piiriülene koostöö ja otsuste delegeerimine kohalikule tasandile (avalike teenuste miinimumnõuded). Ohtudena saab välja tuua toetavate tegevuste tsentraliseerimise (liiguvad piirkonnast välja) ning riiklike struktuuride pideva reformimise.

8. MAINE

Võru maakonna piiride muutus tõstatab vajaduse maine teemaga süsteemsemalt tegeleda, kuna maakonna moodustab kaks erinevat kultuuriruumi. Tekkinud on vajadus valdkondadevaheliseks paremaks koostööks, et ühtlustada maakonnast väljaminevaid sõnumeid, tagamaks maakonna positiivset kuvandit ja mainet.

Maine kujundamisel saab edukalt ära kasutada piirkonna omapära. Meie eripäraks on Vana-Võromaa ja Setomaa omanäolise kultuuriruumi olemasolu, mis avaldub kõige tugevamalt oma keeles ja kultuuris. Meil on puhas ja eneseteostust pakkuv elukeskkond, mis tagab parema elukvaliteedi ja puhtama toidu. Meil on olemas tugevad maineüritused, piirkondlikud brändid ja märgid, mida saab veelgi võimestada ja maine kujundamisel edukalt kasutada. Positiivne kuvand Võru maakonnast saab alguse kohalike elanike heaolust, mis peegeldub väljapoole.

Mainekujundus puudutab igat kogukonnaliiget ja organisatsiooni. Kuvandi loovad erinevad valdkonnad koostöös, mistõttu peab igaüks tajuma oma rolli positiivse maine saavutamisel. Selleks, et positiivset kuvandit luua, tuleb teada, milline on piirkonna kuvand hetkel ning millised on valupunktid, mis võivad mainekujundusele mõjuda negatiivselt. Mõõdikute valimine ja nende põhjal regulaarsete uuringute koostamine, võimaldab mainekujundust strateegiliselt planeerida.

Kohalikel omavalitsustel on olemas mitmed veebipõhised infokanalid ja ajaleheväljaanded (sh kohalikus keeles).

Tabel 34 Kohalike omavalitsuse hallatavad infokanalid

	Sotsiaalmeedia kanalid (2022)	Koduleht (2022)	Omavalitsuse väljaanded ja muud meediumid (2022)
Antsla vald	Facebook	KOVTP	Antsla valla leht
	Youtube		
Rõuge vald	Facebook	KOVTP	Vallaleht Mägede Hääli
	Youtube		
Setomaa vald	Facebook	KOVTP	Raadiosaade "Setukeelsed uudised"
	Youtube		Ajaleht Setomaa
	Instagram		
Võru linn	Facebook	KOVTP	Veebipõhine messikeskkond VAU
	Youtube		Võru Linna Leht
	Instagram		
Võru vald	Facebook	KOVTP	Võru Valla Teataja
	Instagram		

SA Võrumaa Arenduskeskus toetab oma tegevuses maakonnaülese info levimist. Selleks on loodud vastavalt vajadusele erinevaid kommunikatsiooni- ja turunduskanaleid.

Tabel 35 SA Võrumaa Arenduskeskus kommunikatsiooni- ja turunduskanalid

	Sotsiaalmeedia kanalid (2022)	Koduleht (2022)	Lisaks (2022)
SA Võrumaa Arenduskeskus	Facebook	vorumaa.ee	https://southeastestonia.com/
	Instagram		https://midatehalounaestis.ee/
	LinkedIn		www.visitvoru.ee

Lähtuvalt huvist saada teada hoiakutest Võru maakonna kohta viis SA Võrumaa Arenduskeskus 2018. aastal läbi küsitluse maakonna elanike ja külaliste hulgas. Küsitluse eesmärgiks oli teada saada märksõnad, mis inimestele Võru maakonnaga esmaselt seostuvad.

Küsitluses osales kokku 204 vastajat. 62 korral nimetati Suurt Munamäge, Munamäge, Munamäe torni; 56 korral loodust, ilusat loodust, puhast loodust, kaunist loodust, maalilist loodust; 43 korral keelt, murret, võro keelt, uma kiilt; 37 korral kuppelmaastikku, künkaid, mägesid, kuplilist maastikku, künklikkust. 37 korral nimetati inimest, lahket inimest, sõbralikku inimest, töökast inimest ja 20 korral kodu, kogukonda, sugulasi. 35 korda nimetati Rõuget, Rõuge Ööbikuorgu, Rõuge pesapuud, Rõuge ürgorgu. Järved, järvistu, palju järvi said 24 mainimist; Tamula järv või rand – 15 mainimist; mets, metsad, männimetsad – 12 mainimist ning rahu, vaikus – 14 mainimist. 17 korral nimetati setot, seto keelt, seto leelot, Seto kuningriiki, seto kultuuri; 11 korral käänulisi ja kõveraid teid, kurvikaid teid. Kultuur, kultuurielu said 7 mainimist. Suitsusaun sai 5 mainimist. Veel mainiti toitu, puhast toitu, Uma Mekki, sõira, karaskit, kama, Sõmerpalu motokrossi, Hauka Laata, Pärimumustantsu festivali, Lastefestivali, Viitina kuuritsapüüki, Paganamaad, Hinni kanjonit, ühiseid laulu- ja tantsupidusid, Uma Pido, spordivõistlusi, puhast õhku, lõõtsamuusikat ja Teppo lõõtsa, orelimeistreid, Pokumaad, Nõiariiki, Aigu Om.

Eelkõige toodi küsitluse vastustes välja loodus- ja elukeskkonda, kohalikku inimest ja siinseid kultuuriruumi, tuntud vaatamisväärsusi, kohalikku toitu ning piirkonna tunnuseid.

2022. aasta arengustrateegia uuendamise maine töörühmas toodi välja, et olulisemad maakonna tugevused on endiselt kaks kultuuriruumi, tugevate kontseptsioonidega brändid ja tunnuseid ning idülliline looduskeskkond. Lisaks peeti oluliseks paljude toimivate turundus- ja kommunikatsioonikanalite olemasolu, mis võimaldab kergelt jõuda olulise infoni ning piirkonda elama asunud tuntud inimesi, kes soovivad panustada maakonna arengusse olles muuhulgas olulised kõneisikud.

Võru maakonna põhiväärtused on:

Puhas loodus ning elukeskkond. Meie kodumaakonna loodus on omanäoline: mitmekesised metsakooslused, rohked järved ja jõed, mäed ja orud, käänulised teed, künklikud põllud ja rohelised asulad. Looduskeskkond kannab edasi kohaliku kultuuri ja pakub võimalusi tegutsemiseks. Et seda hoida, elame ja majandame keskkonnateadlikult ja nutikalt.

Meie inimesed. Maakonna inimestel on tugev paigatunnetus ja soov panustada kohaliku elu edendamisse. Meie inimesed väärtustavad jätkusuutlikult kohalikku ressursi, mis on siinse elu- ja ettevõtluskeskkonna aluseks. Kogukonnad seisavad hea selle eest, et piirkonna võimalused oleksid konkurentsivõimelised.

Keeled, kombed ja kultuurid. Meil on kaks koos toimivat kultuuriruumi ning nendele baseeruv tugev ühtekuuluvustunne. Me hoiame võru ja seto kultuuri ja keeli, kombeid ja pärimusi. Keel, kombed ja kohalik kultuur pakuvad palju avastamist piirkonna külalistele.

Maine valdkonna kokkuvõtteks võime öelda, et maakonnas olulised põhiväärtused on jäänud ajas üsna muutumatuks. Küll aga leidub vajadus täiendavatele uuringutele hetkeolukorra kirjeldamiseks.

Võru maakond seab eesmärgiks teadliku ja kaasaegse mainekujunduse, mis lähtub kaardistusuuringutest ja tegevuste analüüsist. Maakonna moodustavad omavalitsused tajuvad oma rolli piirkonna kui terviku maine kujundamisel ning teevad mõtestatud koostööd.

Omavalitsused koostöös SA Võrumaa Arenduskeskusega toetavad kõiki sektoreid maakonna põhisõnumite kasutamisel oma turunduse ja kommunikatsiooni võimestava osana.

Eesmärk - Võru maakond on tuntud kui eristuva ja omanäolise turundusega piirkond.

Maakonna maine peamised tegevussuunad on organisatsioonidevahelise koostöö tugevdamine, maakonna ühtlustatud ja koostöös tehtav mainevaldkonna seire ning kõneisikute ja organisatsioonide strateegiline kaasamine piirkonna mainetegevustesse.

KASUTATUD MATERJALID

1. Antsla valla arengukava 2019-2030
2. Eesti Hariduse Infosüsteem, www.ehis.ee
- 3.. Eesti keskkonnanstrateegia aastani 2030
4. Eesti digiühiskond 2030
5. Eesti teadus- ja arendustegevuse, innovatsiooni ning ettevõtluse arengukava 2021–2035
6. Energiamajanduse arengukava aastani 2030
7. Haridusvaldkonna arengukava 2021-2035
8. Heaolu arengukava 2016-2023
9. Kultuuri arengukava 2021-2030
10. Noortevaldkonna arengukava 2021–2035
11. Põllumajanduse ja kalanduse valdkonna arengukava aastani 2030
12. Rahvastiku tervise arengukava 2020-2030
13. Riigikaitse arengukava 2017-2026
14. Sidusa Eesti arengukava 2030
15. Siseturvalisuse arengukava 2020-2030
16. Transpordi ja liikuvuse arengukava 2021–2035
17. Turismistrateegia 2022-2025
18. Eesti säästva arengu riiklik strateegia „Säästev Eesti 21“
19. Eesti Töötukassa, www.tootukassa.ee
20. Haridussilm, www.haridussilm.ee
21. Regionaalse arengu tegevuskava
22. Kagu-Eesti tegevuskava 2030
23. Regionaalpoliitika programm 2022-2025
24. Lõuna-Eesti Haigla kodulehekülg www.leh.ee
25. Omavalitsuste finantsandmed, www.fin.ee
26. Rõuge valla arengukava 2030
27. Setomaa valla arengukava 2022-2031
28. Spordipoliitika põhialused aastani 2030

29. Statistikaameti andmekogud, www.stat.ee
30. Teemaplaneering “Võrumaa kergliiklusteed ja loodusrajad”
31. Turismiportaal www.visitestonia.com
32. Töötukassa kodulehekülg www.tootukassa.ee
33. Võru linna arengukava 2017 - 2035
34. Võru valla arengukava 2020-2030
35. Võrumaa Arenduskeskuse kodulehekülg www.vorumaa.ee
36. Võrumaa energiamajanduse strateegia 2012-2030
37. Võrumaa ettevõtlusalade Misso, Väimela, Võrusoo, Kobela, Vastseliina ja Rõuge väljaarendamise teostatavus-tasuvusanalüüs ning turundusplaan
38. Võrumaa kompetentsikeskuse kodulehekülg www.pmkk.vhkv.ee
39. Võrumaa Kutsehariduskeskuse kodulehekülg www.vhkh.ee
40. Võru maakonnaplaneering 2030+
41. Võrumaa noorteportaal www.vorumaanoor.ee
42. Võrumaa Partnerluskogu kodulehekülg www.voruleader.ee
43. Võrumaa turismiportaal www.visitvoru.ee
44. Üleriigiline planeering 2030+
45. Võru maakonna kohalike omavalitsuste kliima- ja energiakava
46. Võru maakonna haridusvõrgustiku analüüs
47. Loov Võru maakond
48. Võru maakonna maheanalüüs
49. Võru maakonna jäätmekava